

24.05.2010.

+ - X : = DEMOKRACIJA
LJUDSKA PRAVA

**DEMOKRACIJA
I LJUDSKA PRAVA
U OSNOVNIM ŠKOLAMA:
TEORIJA I PRAKSA**

**DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA
U OSNOVNIM ŠKOLAMA:
TEORIJA I PRAKSA**

Impressum

Impressum

Impressum

Izdavač:

Centar za ljudska prava

Za izdavača:

Mr.sc. Tin Gazivoda

Urednica:

Mr.spec. Jagoda Novak

Autori/ce:

Doc.dr.sc. Ivana Batarelo, Filozofski fakultet, Split
Prof.dr.sc. Benjamin Čulig, Filozofski fakultet, Zagreb
Mr.spec. Jagoda Novak, Centar za ljudska prava, Zagreb
Tomislav Reškovac, prof., Privatna klasična gimnazija, Zagreb
Prof.dr.sc. Vedrana Spajić Vrkaš, Filozofski fakultet, Zagreb

Suradnici/ce:

Dragica Varat, učiteljica, OŠ Vladimira Vidrića, Kutina
Marlena Šahinović, učiteljica, OŠ Vladimira Nazora, Feričanci
Jasmina Kardoš, psihologinja, OŠ Drage Gervaisa, Brešca
Jadranka Domazet, viša savjetnica za razrednu nastavu, Agencija za odgoj i obrazovanje, Split
Jasna Vuk Divić, doktorantica Euroopskih studija, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Nikolina Patalen, doktorantica filozofije, Filozofski fakultet, Zagreb.
Nina Kolman, apsolvantica novinarstva i politologije, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Aleksandar Kondić, apsolvenc, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Enes Sedić, apsolvenc, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Danijela Lucić, apsolvantica sociologije, Filozofski fakultet, Split
Goran Koletić, apsolvenc sociologije, Filozofski fakultet, Split
Nikolina Špoljar, apsolvantica sociologije, Filozofski fakultet, Split

Recenzenti teksta:

Dr. sc. Biljana Kašić, Centar za ženske studije, Zagreb
Dr. sc. Berto Šalaj, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

Lektura:

Morana Žibar

Grafičko i likovno uredništvo:

Tipograf Zagreb d.o.o.

Fotografija naslovnice:

Damil Kalogjera

Mjesto i godina izdavanja:

Zagreb, ožujak 2010.

Istraživački projekt financirali:

Veleposlanstvo Kraljevine Nizozemske u Republici Hrvatskoj
Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva

Institucionalna suradnja:

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i
demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 742108
ISBN 978-953-56339-0-7

Sadržaj

2991291

Posebne zahvale	7
Recenzije istraživanja	9
Uvod	15
Sažetak	19
Sadržajna analiza relevantnih dokumenata i udžbenika u osnovnim školama	21
Metodologija	21
Rezultati	22
Osnovni zaključci sadržajne analize osnovnoškolskih udžbenika	39
Anketno empirijsko istraživanje: Upitnici za nastavnike/ce, učenike/ce, ravnatelje/ice i roditelje	
roditelje	41
Metodologija	41
Ciljane skupine i uzorak ispitanika/ca: učenici/e, roditelji, nastavnici/e, ravnatelji/ce	46
Rezultati anketnog empirijskog istraživanja	54
Glavni zaključci proizašli iz anketnog empirijskog istraživanja	95
Preporuke donositeljima odluka	97

+

-

+ - × ÷ = ?

Posebne zahvale

POSEBNE ZAHVALE

Članovima/cama Upravnog vijeća Centra za ljudska prava

Pučkom otvorenom učilištu Korak po Korak

Osnovnim školama koje su sudjelovale u istraživanju:

OŠ Antuna Mihanovića, Slavonski Brod ■

OŠ Eugena Kumičića, Slatina ■

OŠ Julija Kempfa, Požega ■

OŠ Retfala, Osijek ■

OŠ Bernardina Tome Leakovića, Bošnjaci ■

OŠ dr. Franje Tuđmana, Beli Manastir ■

OŠ Kuršanec, Čakovec ■

OŠ Domašinec, Međimurje ■

OŠ Pavla Štoosa, Kraljevec na Sutli ■

OŠ Ljudevita Gaja, Krapina ■

OŠ Mejaši, Split ■

OŠ Rogoznica, Rogoznica ■

OŠ Vela Luka, Korčula ■

OŠ Lapad, Dubrovnik ■

OŠ Vežica, Rijeka ■

OŠ Vladimira Gortana, Žminj ■

OŠ Jure Turića Gospić ■

OŠ Mate Lovraka, Kutina ■

OŠ S. S. Kranjčevića, Zagreb ■

OŠ Dugave, Zagreb ■

OŠ Vrbani, Zagreb ■

OŠ Samobor ■

OŠ Dugo Selo ■

OŠ Brezovica ■

OŠ Sloboština, Zagreb koja je sudjelovala u pilot-istraživanju ■

+
-

+ - × ÷ = ?

Recenzije istraživanja

doc. dr. sc. Berto Šalaj, Fakultet političkih znanosti

Studija „Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: teorija i praksa“ sadrži prikaz i interpretaciju rezultata istoimenog istraživanja koje je tijekom 2009. godine proveo Centar za ljudska prava. Autori studije su hrvatski društveni znanstvenici i stručnjaci (Ivana Batarelo, Benjamin Čulig, Jagoda Novak, Tomislav Reškovac i Vedrana Spajić Vrkaš) koji su i u svom dosadašnjem radu iskazivali interes za pitanja pripreme mladih ljudi za prakticiranje aktivnog građanstva. Glavni poticaj za istraživanje autori pronalaze u činjenici da obrazovanje za demokratsko građanstvo, pojam koji kao „kišobran“ obuhvaća sve tipove obrazovanja koji za cilj imaju razvoj demokratske političke kulture mladih, na razini osnovne škole u Hrvatskoj nije temeljito i sustavno vrednovano. Stoga je svrha istraživanja pružiti relevantne pokazatelje o provođenju tog tipa obrazovanja u hrvatskim osnovnim školama, a krajnji je cilj ponuditi smjernice za sustavno uvođenje sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo u obrazovni sustav.

S obzirom na takvu svrhu i cilj, autori postavljaju dva glavna istraživačka pitanja, pri čemu se prvo usredotočuje na procjenu pridavanja važnosti obrazovanju za demokratsko građanstvo od strane glavnih nositelja obrazovanja, a drugo na propitivanje koliko je obrazovanje za demokratsko građanstvo, prema mišljenju tih istih nositelja, doista prisutno u osnovnim školama. Takvi istraživački ciljevi rezultirali su s dva glavna dijela istraživanja, što je onda uvjetovalo i strukturiranje prikaza i interpretacije rezultata u samoj studiji. Tako studija, osim uvoda u kojoj se navode svrha i ciljevi istraživanja, eksplicira terminologija vezana uz područje obrazovanja za demokratsko građanstvo i prikazuju najvažniji međunarodni dokumenti koji ističu važnost tog segmenta obrazovanja, sadrži dva dijela. U prvom dijelu su prikazani i interpretirani rezultati sadržajne analize relevantnih strateških dokumenata i udžbenika u osnovnoj školi, a u drugom rezultati empirijskog istraživanja o stavovima vezanim uz obrazovanje za demokratsko građanstvo koje je u svom uzorku obuhvatilo učenike osmih razreda osnovnih škola, nastavnike hrvatskog jezika i književnosti, povijesti i vjeronauka, roditelje učenika osmih razreda osnovne škole te ravnatelje osnovnih škola.

Sadržajna analiza relevantnih dokumenata i udžbenika u osnovnim školama, pri čemu je kod udžbenika provedena tekstualna analiza 42 udžbenika iz hrvatskoga jezika i književnosti, povijesti, prirode i društva i vjeronauka, donosi niz zanimljivih rezultata, od kojih posebice treba istaknuti njih nekoliko. Analiza ključnih dokumenata sugerira kako se temama vezanim uz ljudska prava i demokratsko građanstvo nije pristupalo sustavno te se iz njih ne može jasno iščitati kakav status obrazovanje za demokratsko građanstvo treba imati u hrvatskim osnovnim i srednjim školama. Rezultati analize sadržaja udžbenika dovode autore do zaključka kako se putem njih u osnovnim školama zagovaraju vrijednosti koje su sukladne načelima ljudskih prava, no kako se nedovoljno promiče građanski aktivizam i djelovanje za opće dobro kao preduvjet razvoja odgovornih i aktivnih građana.

Treći dio studije obuhvaća prikaz najvažnijih rezultata anketnog empirijskog istraživanja, pri čemu

su upitnici bili prilagođeni pojedinim grupama ispitanika: učenici, nastavnici, roditelji i ravnatelji. Pitanja na koja se putem istraživanja nastojalo dati odgovore su sljedeća: važnost obrazovanja za demokratsko građanstvo, njegova prisutnost na razini načela, na razini škole kao cjeline te na razini procesa učenja i poučavanja. Osim toga, nastojalo se, putem samoprocjene znanja učenika, procijeniti i doprinos dosadašnjeg pristupa provedbi obrazovanja za demokratsko građanstvo. Kao glavne zaključke proizašle iz ovog dijela istraživanja treba spomenuti činjenicu da svi dionici obrazovanja – učenici, nastavnici, ravnatelji i roditelji – prepoznaju obrazovanje za demokratsko građanstvo važnom zadaćom osnovne škole, ali istodobno smatraju kako postojeće osnovnoškolsko obrazovanje (na razini sustava, škole i razreda) nedovoljno pridonosi realizaciji ciljeva tog segmenta obrazovanja. Pritom rezultati sugeriraju kako je sustav nešto uspješniji u prijenosu osnovnih znanja, a neuspješan u poticanju aktivizma u školi i lokalnoj zajednici. Stoga autori kao svoju glavnu preporuku navode kako je potrebno pronaći najbolji model za sustavno i obvezno uvođenje sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo u osnovne škole, pri čemu ističu kako je nužno konzultirati stručnjake, ali i aktere koji djeluju u samom sustavu. Pritom naglasak ne smije biti samo na normi i sadržaju nego i na školskoj kulturi koja mora odražavati vrijednosti demokratskog građanstva i ljudskih prava.

Studija „Demokracija i ljudska prava u osnovnoj školi: teorija i praksa“ izvorno je i inovativno djelo u području istraživanja obrazovanja za demokratsko građanstvo u Hrvatskoj. Jedan od najvećih nedostataka u dosadašnjem demokratskom razvitku Hrvatske upravo je potpuno zanemarivanje obrazovanja za demokratsko građanstvo od strane političkih i obrazovnih vlasti. Takvo zanemarivanje promoviranja ideala aktivnog građanstva među mladima značajna je prepreka izgradnji demokratske političke kulture, koja je pak preduvjet stabilnog i učinkovitog funkcioniranja demokracije. Zagovornici jačanja ovog segmenta obrazovanja u Hrvatskoj, u nedostatku sustavnih istraživanja u području obrazovanja za demokratsko građanstvo, obično su se pozivali na normativne argumente ili iskustva drugih država. Stoga je studija „Demokracija i ljudska prava u osnovnoj školi: teorija i praksa“, utemeljena na metodološki dobro osmišljenom i strukturiranom istoimenom istraživanju, važan iskorak u popunjavanju te istraživačke praznine, a zagovornicima obrazovanja za demokratsko građanstvo nudi nove argumente i poticaj za daljnje zalaganje na promoviranju pripreme mladih za prakticiranje aktivnoga građanstva u Hrvatskoj.

Izv. prof. dr. sc. Biljana Kašić

Nastanak studije “Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: teorija i praksa”, koju je inicirao Centar za ljudska prava, motiviran je s jedne strane nepostojanjem relevantnih istraživanja o ulozi obrazovanja u afirmaciji sadržaja i vrijednosti koje promiče sintagma “obrazovanje za demokratsko građanstvo”, a s druge strane idejom da se provedbom samog istraživanja ozbilje pretpostavke za sustavni pristup vrednovanju obrazovanja iz ovog specifičnog motrišta. Utoliko ovo istraživanje, uz svrhu koja je eksplicitno određena i kao ukazivanje na „ (...) smjernice za sustavno uvođenje sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo u obrazovni sustav“ (poglavlje

„Svrha, ciljevi i struktura istraživanja“), ujedno predstavlja početak uspostavljanja mogućih znanstvenih kriterija i standarda za multidimenzionalno evaluiranje obrazovanja za demokratsko građanstvo. Riječ je o zahtjevnom poslu u čijem je konceptualnom osmišljavanju i iznalaženju primjerenih metodičkih alatki sudjelovalo više znanstvenika/ica i stručnjaka/inja, poznavatelja/ica ove tematike iz krugova obrazovanja i civilnog društva. Ispitati koliku važnost obrazovanju za demokratsko građanstvo pridaju glavni nositelji/ce obrazovanja u osnovnim školama te, sukladno tomu, koliko je obrazovanje za demokratsko građanstvo uistinu prisutno u osnovnim školama, dva su nosiva istraživačka cilja koja se istražuju na odabranom uzorku osnovnih škola u Republici Hrvatskoj te prema pomno odabranim epistemološko-metodičkim kriterijima. Uz pregledan uvid u nacionalne strategijsko-razvojne dokumente važne za naslovljenu tematiku, okosnicu djela čini prikaz kompleksnog istraživanja i interpretacije dobivenih nalaza/podataka potkrijepljen stručnim obrazloženjem strukture istraživanja. Pritom je riječ o dvije razine, i u izvedbenom smislu, dva dijela istraživanja čiji su nalazi prezentni u ovom dijelu. Prva razina, programsko-strategijska, sadržana je ponajprije u nalazima o prisutnosti tema koje tvore sadržajnovrijednosnu matricu istraživačke tematike (primjerice, znanja, stavovi i vrijednosti ljudskih prava, sadržaji o demokratskom građanstvu, prikazivanje različitih društvenih skupina ili određenih društvenoosjetljivih tema) na temelju njihove zastupljenosti u odabranim udžbenicima. Preciznije, tekstualna analiza 42 udžbenika iz hrvatskog jezika i književnosti, prirode i društva, povijesti i vjeronauka, koja se koriste u osnovnim školama, omogućila je cjelovit uvid u zastupljenost gorespomenutih tema, dajući mogućnost interpretativnim tumačenjima u različitim pravcima.

Druga razina, objedinjavanjem nekoliko dimenzija i aspekata koji se tiču institucionalne provedbe, modela i načina komuniciranja vrijednosti i tema koja ulaze u sadržajni opus demokratskog građanstva i ljudskih prava, razvidna je u prikazu rezultata anketnog empirijskog istraživanja koje obuhvaća sve sudionike/ice osnovnoškolskog obrazovanja (nastavnike/ce, učenike/ce, ravnatelje/ice i roditelje). Posebno valja istaknuti korištenje složenih metodskih postupaka u analizi, što pridonosi vrijednosti nalaza.

Dok neki od dobivenih nalaza u prvom dijelu istraživanja imaju značajke očekivanih postavki i prosudbi (primjerice, veća zastupljenost i korektniji prikaz spolova i rodne tematike u odnosu na osobe s invaliditetom), većina nalaza u drugom dijelu istraživanja spada u red novih, zanimljivih, kako za višestruke interpretacije, tako i za razumijevanje opreka oko provedbe obrazovanja za demokratsko građanstvo. Tako je jedan od značajnih podataka da nastavnici/e, ravnatelji/e i roditelji smatraju odgoj za demokratsko građanstvo i ljudska prava jednom od najvažnijih zadataka obrazovanja, iako je znakovito da su stavovi roditelja o tome iznimno visoko rangirani i na ljestvici, odmah iza osjećaja subjektivnog djetetova zadovoljstva školom, a znatno ispred očekivanih ciljeva škole kao što su dobar školski uspjeh, znanje jezika i informatička pismenost.

U nalaze koji su začudni i utoliko zahtijevaju strukovno dijalogiziranje spada i onaj da je učeničkom poznavanju pojmova demokratskoga građanstva najviše pridonio hrvatski jezik, a potom povijest te nastava vjeronauka, dok se nalaz koji najzornije govori o sudaru pogleda učenika/ca i nastavnika/ca tiče evaluacije procesa poučavanja/učenja, odnosno načina na koji

sam proces pridonosi pripremanju učenika i učenica za demokratsko građanstvo. Potreba za kritičkim (samo)osvještavanjem modela rada, odnosno prepoznavanjem koliko je model rada u učionici epistemologijsko pitanje, posebice kad je u pitanju naslovljen sadržaj, a koja je izostala upravo od strane nastavnika/ca, uputna je za promišljanje prepreka pri analizi obrazovanja za demokratsko građanstvo.

„Demokracija i ljudska prava u osnovnoj školi: teorija i praksa“, studija koju objavljuje Centar za ljudska prava u Zagrebu, korisno je i značajno djelo. Neprijeporna je važnost studije kako zbog inovativnog pristupa analizi obrazovanja, što uključuje i nova motrišta o smislu obrazovanja, tako i zbog spoznajno-etičke potrebe za afirmacijom vrijednosti aktivnog građanstva među mladima kao bićima političke, odnosno ljudske zajednice, a koje bi obrazovni sustav trebao pronositi i afirmirati. Posebna vrijednost je metodologijski dobro konceptualizirano istraživanje, koje može biti predložak za uspostavu istraživačkih kriterija kad je spomenuta tematika posrijedi, kao i dobiveni nalazi, čije interpretativne mogućnosti nisu posve dosegnute, a niti iscrpljene ovim radom.

Objavljivanje ove studije zacijelo će naići na širok auditorij i primjenu, a koja nalaže pristanak na višestruko čitanje i kritičko promišljanje njezina sadržaja u problemskom prostoru koji se u sferi obrazovanja umnogostručio.

Zagreb, 25. ožujka 2010.

**DEMOKRACIJA I LJUDSKA PRAVA
U OSNOVNIM ŠKOLAMA:
TEORIJA I PRAKSA**

+
-

+ - × ÷ = ?

I. UVOD

Obrazovanje za ljudska prava: Od definiranja pojmova do europskog cilja

Ljudska prava nemoguće je ostvarivati bez osnovnog preduvjeta, a taj je da građani/ke uopće poznaju ljudska prava i okvire demokratskoga društva u kojem se ta prava ostvaruju i razvijaju. Stoga su brojni međunarodni dokumenti ljudskih prava, na koje su se obvezale države modernoga svijeta, pa tako i Hrvatska, neprovedivi bez osviještenih i informiranih građana/ki. Obrazovanje o ljudskim pravima¹ ostvaruje se, kao posebna zadaća demokratskoga društva, prvenstveno kroz sustav javnoga obrazovanja.

Obrazovanje o ljudskim pravima neodvojivo je od šireg konteksta odgoja i obrazovanja za vrijednosti na kojima počiva demokratsko društvo. U tom smislu *obrazovanje za demokratsko građanstvo (ODG)*² u sebi sadržava elemente političke i demokratske kulture, ljudskih prava, pravne pismenosti, interkulturalnog i multikulturalnog obrazovanja, obrazovanja za upravljanje različitostima, obrazovanja za mir i nenasilno rješavanje sukoba, obrazovanja za civilno društvo, obrazovanja za okoliš, osnove gospodarstva itd. Takvo obrazovanje treba obuhvaćati sve dobne skupine i sve razine obrazovanja te valja imati na umu da je neodvojivo od principa kontinuiranog i cjeloživotnog učenja. Posebice valja naglasiti kako prakse po kojima djeluje obrazovni sustav, škola i nastavni proces moraju biti utemeljeni na demokratskom odlučivanju, dijalogu, uključenosti i načelima ljudskih prava, ukoliko želimo da osoba koju poučavamo usvoji ne samo terminologiju i znanja vezana uz demokratsko funkcioniranje društva i ljudska prava nego prvenstveno skup vrijednosti i stavova, ali i vještina, bez kojih ne može doći do njihova punog ostvarenja.

Načini provedbe ovog tipa obrazovanja u različitim obrazovnim sustavima razlikuju se, kao što postoje i različiti nazivi za isti ili sličan sadržaj. U tradiciji je zapadnoeuropske i američke literature izraz *Civic Education – građansko obrazovanje*, dok se u posljednje vrijeme prema terminologiji koju uvodi Vijeće Europe koristi termin *Education for Democratic Citizenship and Human Rights – obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava*, koje se po toj klasifikaciji dalje dijeli na *obrazovanje za ljudska prava*, *političko obrazovanje*, *obrazovanje za mir i obrazovanje za demokraciju*. U dokumentima Europske unije za ovaj se sadržaj pak koristi termin *aktivno građanstvo*³. Građansko obrazovanje definira se najčešće kao priprema ljudi za aktivno uključivanje u pitanja i probleme političke zajednice, odnosno za ostvarivanje uloge građanina/ke, a podrazumijeva njegovanje stavova, znanja i vještina nužnih za političku participaciju⁴. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u dokumentima i službenoj terminologiji Vijeća Europe definira se kao “skup praksi i aktivnosti koji imaju za cilj osposobiti mlade ljude, ali i odrasle da aktivno sudjeluju u demokratskom životu ostvarujući svoja prava i odgovornosti u društvu”⁵. Pritom se naglasak namjerno stavlja na aktivnu ulogu građanina/ke, koja je u tranzicijskim zemljama bila nedovoljno razvijena.

Međunarodna zajednica prepoznala je da je pravo na obrazovanje jedno od općih, nedjeljivih i neotuđivih ljudskih prava, ali i bitan instrument uživanja svih drugih prava i sloboda. Sukladno tome, dokumenti koji spominju ostvarenje prava na obrazovanje nužno pretpostavljaju učenje za ljudska prava, što nalazimo kao podlogu u brojnim međunarodnim dokumentima, kako na

1 U daljnjem tekstu koristit ćemo izraz *obrazovanje*, podrazumijevajući da ono u sebi podrazumijeva i *odgojnu dimenziju* obrazovanja, odnosno da pokriva cjelokupno značenjsko polje engleskog termina *education*.
 2 U daljnjem tekstu koristit ćemo ovaj termin zbog najšireg značenja koje pokriva
 3 Institucije Europske unije koriste termin *aktivno građanstvo*
 4 Prema: *Gutman, Amy: Democratic Education, Princeton University Press, 1987.*
 5 *Službene stranice Vijeća Europe: <http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/>*

globalnoj, prvenstveno razini **UN-a**⁶, tako i na razini dokumenata Vijeća Europe i Europske unije, koji u hrvatskom kontekstu imaju posebno značenje. Upravo zato što temeljita informiranost, educiranost i senzibiliziranost građana/ki o pravima jedino može jamčiti i njihovu punu provedbu, međunarodna zajednica svojim dokumentima sugerira sustavno uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo u obrazovni proces.

Poznavanje ljudskih prava i priprema mladih za informirane, aktivne i odgovorne građane/ke jedan je od najvažnijih ciljeva politike **Vijeća Europe**. Vijeće Europe se u kontinuiranom unapređenju tog područja oslanja na sljedeće dokumente:

- Preporuke Odbora ministara br. R (85) 7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama
- Bečka deklaracija i Plan djelovanja, usvojeni na prvom samitu zemalja članica Vijeća Europe (1993.), u kojoj se traži uvođenje i unapređenje obrazovanja za ljudska prava, poštivanje kulturne različitosti i suzbijanje predrasuda
- Preporuka Parlamentarne skupštine Vijeća Europe br. 1346 (1997.) 1 o obrazovanju za ljudska prava
- Završna deklaracija i Plan djelovanja s drugog samita Vijeća Europe (1997.), u kojima se jačanje demokratske stabilnosti u Europi dovodi u vezu s promicanjem obrazovanja za demokratsko građanstvo, koje se utemeljuje na pravima i odgovornostima građana/ki
- Preporuka Odbora ministara Vijeća Europe *Rec (2002.) 12* o obrazovanju za demokratsko građanstvo, u kojoj se traži da vlade zemalja članica upoznaju javnost s europskim smjernicama u obrazovanju za demokratsko građanstvo, da to obrazovanje stave u središte obrazovnih politika i reformi, da ga povežu s obrazovanjem za ljudska prava i građansku odgovornost, nenasilno rješavanje sukoba, kulturnu različitost i kritičko osvještavanje stvarnosti te da osiguraju uvjete za istraživanje, praćenje i vrednovanje rezultata provedbe programa na tom području.

Za zemlje članice **Europske unije** obveza promicanja obrazovanja za demokratsko građanstvo proizlazi iz odredbe o slobodi izbora i zabrani diskriminacije u obrazovanju. U *Odluci o slobodi obrazovanja u Europskoj zajednici (1984.)* Europskog parlamenta stoji da "obrazovanje i nastava ispunjavaju svoju svrhu ako pridonose punom razvoju pojedinca i poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda." *Povelja temeljnih prava i sloboda Europske unije (2000.)*, koja je sada integralni dio *Lisabonskog ugovora (2009.)*, potvrđuje da je Unija utemeljena na nedjeljivim i općim vrednotama ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti. Iako dokument ne uređuje direktno ovo pitanje, znakovito je da je pravo na obrazovanje zajedno s građanskim pravima i slobodama uvršteno pod načelo dostojanstva. Nakon pokretanja Lisabonskog procesa 2000., godine 2001. određena su tri strategijska cilja razvoja obrazovanja Unije, koja su 2002. razrađena u *Detaljnem radnom programu ostvarenja ciljeva sustava obrazovanja i izobrazbe u Europi*. Promicanje aktivnog građanstva, uz povećanje jednakih šansi i jačanje društvene kohezije, dio su drugoga strategijskoga cilja: olakšavanje pristupa sustavima obrazovanja i izobrazbe svima. Posebnu zadaću u tome ima Bolonjski proces, kojim se nastoji uspostaviti zajednički europski okvir visokog obrazovanja. Promicanje **europske dimenzije**, koja podrazumijeva učenje o zajedničkim europskim vrednotama, uključujući ljudska prava i temeljne slobode, također je jedan od temeljnih ciljeva Bolonjske deklaracije.

⁶ Među najvažnijima su: Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.), Konvencija o pravima djeteta (čl. 29. st. 1.), Bečka deklaracija i Program djelovanja (Dio I., st. 33. i Dio II., st. 80.) sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima (1993.), UN-ova Rezolucija br. 49/184, kojom je razdoblje od 1995. do 2004. proglašeno Desetljećem obrazovanja za ljudska prava, te Svjetski program obrazovanja za ljudska prava s Akcijskim planom za prvu fazu provedbe (2005. – 2009.)

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se programi obrazovanja za demokratsko građanstvo i njima srodni programi sporadično pojavljuju od početka 90-ih kao dio neformalnih obrazovnih nastojanja koja pokreću prvenstveno organizacije civilnoga društva, ali i neke visokoškolske institucije i pojedinci. Kao odgovor na UN-ovu Rezoluciju o Desetljeću obrazovanja za ljudska prava 1995. – 2004., Vlada RH osniva *Nacionalni odbor za odgoj i obrazovanje o ljudskim pravima* s ciljem usklađivanja djelovanja izrade, provedbe i evaluacije nacionalnog programa na tom području, te 1999. usvaja *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*. Nacionalni se program sastoji od programa za ljudska prava za predškolski odgoj, za razrednu nastavu, za predmetnu nastavu u osnovnoj školi i od programa za ljudska prava za srednju školu.

Međutim, do sustavne provedbe Nacionalnog programa u obrazovnom sustavu nije došlo. Za sada se provode tek neke od predviđenih aktivnosti, kao što su stručno usavršavanje djelatnika od predškolskog odgoja do srednje škole na temu sadržaja i metoda provođenja odgoja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, koje provodi *Agencija za odgoj i obrazovanje*. S druge strane, organizacije civilnog društva te pojedinci iz akademske zajednice proveli su od početka devedesetih pa sve do danas niz seminara, radionica za učitelje, ravnatelje i učenike/ce upravo na spomenute teme, no to su činili na sporadičan način, obogaćujući sustav na mikrorazini, sukladno doseg i ulozi civilnoga društva. Jednako tako, izdani su brojni priručnici za zaposlene u odgojno-obrazovnom radu u dječjim vrtićima, osnovnim i srednjim školama s tematikom ljudskih prava i demokratskog građanstva, imenovani su županijski koordinatori odgoja i obrazovanja za ljudska prava. No, izostalo je sustavno i obvezno uključivanje ovih sadržaja u smislu uvođenja obrazovanja za ljudska prava kao obveznog sadržaja u škole na nacionalnom nivou. Dakle, obrazovanje za demokratsko građanstvo nije zaživjelo kao zaseban predmet, nego se može provoditi kroz niz predmeta i projekata. Istovremeno ne postoje efikasni mehanizmi potpore sveobuhvatnoj provedbi, kao ni sustavno praćenje i evaluacija ovakvog načina provedbe. Za razliku od osnovnoškolske i srednjoškolske razine, na razini predškolskog odgoja odgoj za ljudska prava postao je dio obveznog sadržaja.

Prema važećem *Planu razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. – 2010.* (2005.) Hrvatska teži kvalitetnijem, dostupnijem, prilagodljivijem i učinkovitijem sustavu obrazovanja u funkciji, između ostaloga, jačanja društva znanja i demokratskih načela, što se dovodi u vezu s promicanjem aktivnog građanstva. Obveza uvođenja obrazovanja za demokratsko građanstvo nije izrijeком spomenuta u ovom dokumentu.

U *Hrvatskom nacionalnom obrazovnom standardu (HNOS-u)*, koji proizlazi iz Plana razvoja, sposobnost aktivnog sudjelovanja u demokratskom društvu spominje se kao jedan od glavnih ciljeva. Obrazovanje za ljudska prava je zajedno s obrazovanjem za demokratsko građanstvo uključeno u reformirani HNOS-ov Nastavni plan i program za osnovnu školu za 2006./2007. godinu, ali kao *integrativni odgojno-obrazovni sadržaj* koji će se nastaviti primjenjivati i u budućnosti.

U Prijedlogu Nacionalnog okvirnoga kurikulumu iz studenoga 2008., o kojem je javna rasprava trajala službeno do 31. ožujka 2009. godine, ovaj se sadržaj spominje kao *građanski odgoj*. Međutim, u ovom razvojnom dokumentu nisu do kraja određeni status ni modaliteti provedbe spomenutoga sadržaja. Naime, najavljeno je da se spomenuti sadržaji trebaju poučavati kao integrativni dio svih nastavnih predmeta, ali je ostavljena i mogućnost ponude posebnog predmeta koji bi se zvao građanski odgoj.

Svrha, ciljevi i struktura istraživanja

Potaknuti činjenicom da dosadašnji način provedbe obrazovanja za demokratsko građanstvo u osnovnim školama Hrvatske dosada nije temeljito evaluiran, kao i da status ovog sadržaja u ključnim strategijsko-razvojnim dokumentima nije posve definiran, sredinom 2008. Centar za ljudska prava odlučio je provesti istraživanje **“Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: teorija i praksa”**. Svrha istraživanja bila je pružiti relevantne pokazatelje o efektima dosadašnje provedbe **na nacionalnoj razini**, kao i ukazati na smjernice za sustavno uvođenje sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo u obrazovni sustav. Pri tome je fokus istraživanja bio na temeljnom i jedinom obveznom dijelu obrazovanja – osnovnoj školi. Koncept istraživanja izradio je ekspertni tim u suradnji s članovima Upravnog vijeća Centra za ljudska prava. Cjelovit metodološki koncept izrađen je u prosincu 2008. godine.

Iz koncepta istraživanja proizašli su osnovni **istraživački ciljevi**.

1. Ispitati koliku **važnost** obrazovanju za demokratsko građanstvo pridaju glavni nositelji obrazovanja u osnovnim školama
2. Ispitati koliko je obrazovanje za demokratsko građanstvo, prema mišljenju nositelja, **doista prisutno** u osnovnim školama, i to:

a) na strateškoj i programskoj razini (strateški i programski dokumenti; udžbenici)

b) na razini institucionalnog funkcioniranja obrazovnog sustava i škola (demokratska obilježja obrazovnog sustava; *školska kultura*)

c) u samoj nastavi pojedinih predmeta (pristupi; metode)

d) na razini doprinosa u znanjima i stavovima učenika (samoprocjene znanja učenika iz ovoga područja)

Istraživački koncept odredio je i **strukturu istraživanja**, koja se sastoji od dva konceptualno i metodološki različita dijela:

1. **Sadržajna analiza relevantnih strateških dokumenata i udžbenika u osnovnoj školi**
2. **Anketno empirijsko istraživanje o stavovima vezanima uz obrazovanje za demokratsko građanstvo, koje se sastoji od upitnika za:**
 - **učenike/ce** osmih razreda osnovne škole
 - **nastavnike/ce** hrvatskog jezika i književnosti, povijesti i izbornog predmeta vjeronauk
 - **roditelje učenika/ca** osmih razreda osnovne škole
 - **ravnatelje/ice** osnovnih škola

Sažetak

Primijenjeno istraživanje *Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: teorija i praksa* provedeno je 2009. godine s ciljem propitivanja načina i efekata provedbe obrazovanja za demokratsko građanstvo u osnovnom školstvu na nacionalnoj razini, kao i ukazivanja na daljnje smjernice za uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo u obrazovni sustav. Istraživanje se sastoji od dva metodološki zasebna dijela: sadržajne analize relevantnih strateških dokumenata i udžbenika (iz hrvatskoga jezika, povijesti, prirode i društva i izbornog predmeta vjeronauka) te anketnog empirijskog istraživanja provedenoga kroz upitnike za učenike/ce, nastavnike/ce, ravnatelje/ice i roditelje u osnovnim školama.

Sadržajna analiza udžbenika pokazala je kako udžbenici u cjelini zagovaraju vrijednosti u skladu s načelima ljudskih prava te daju korektan prikaz različitih skupina. Istovremeno, udžbenici ne daju dovoljno informacija o demokratskom političkom sustavu te nedovoljno potiču na “vježbanje demokracije”, građanski aktivizam i djelovanje za opće dobro, što je temeljni preduvjet razvoja odgovornih, svjesnih i aktivnih građana/ki, odnosno razvoja demokratske političke kulture mladih. Udžbenici relativno uspješno promiču rodnu ravnopravnost, no posve isključuju prikaze i raspravu o društveno osjetljivim temama kao što su suočavanje s ratnom i poratnom prošlošću, marginalizirane skupine, osobe različite seksualne orijentacije i slično. Nacionalne manjine koje žive u Hrvatskoj, usprkos načelnim tezama o jednakosti svih ljudi, samo se rijetko nabrajaju, i nisu prikazane kao važan i integralni dio kulture društva u kojemu živimo. Slično je i s osobama s invaliditetom i osobama “drugačijih” životnih stilova.

Anketno istraživanje u školama pokazalo je da odgovorni dionici obrazovanja – nastavnici/ce, ravnatelji/ce i roditelji – svrstavaju odgoj za demokratsko građanstvo među najvažnije ciljeve i zadaće obrazovanja, smatraju da s njim treba krenuti što ranije u obrazovnom sustavu te da sadržaji odgoja za demokratsko građanstvo i ljudska prava danas nisu dovoljno zastupljeni u osnovnim školama. Posebice su zanimljivi stavovi roditelja, koji ciljeve vezane uz demokratsko građanstvo i ljudska prava u prosjeku na ljestvici stavljaju odmah iza osjećaja subjektivnog djetetova zadovoljstva školom, a ispred očekivanih ciljeva školovanja kao što su dobar školski uspjeh, znanje jezika i informatička pismenost, razvoj domoljublja, ali i europskih vrijednosti, koje su pak na dnu prioriteta svih dionika.

Sadržaji obrazovanja za demokratsko građanstvo u osnovnim su školama prisutni na sporadičan i neobavezan način, koji prvenstveno ovisi o afinitetima i dodatnom angažmanu pojedinog nastavnika/ce. Pri tome se nastavnici/ce i ravnatelji/ce ne osjećaju dovoljno osposobljenima za uspješno provođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo, ne vide sustavnu potporu u tom dijelu svoga rada, a gradivo predmeta u okviru kojih bi se ovi sadržaji mogli doticati smatraju preopširnim da bi ostavljalo dovoljan prostor za navedene sadržaje. Stavovi učenika/ca, nastavnika/ca i ravnatelja/ica pokazali su kako postojeće osnovnoškolsko obrazovanje (na razini sustava, škole i razreda) nedovoljno pridonosi realizaciji ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo. Pri tome je sustav uspješniji u prijenosu osnovnih znanja o ljudskim pravima i pravima djece, promicanju ravnopravnosti spolova, poticanju učenika na odgovorno i solidarno ponašanje, a manje uspješan u prevenciji nasilnog ponašanja učenika, poticanju interesa za događaje u zajednici (društvu) i poticanju građanskog aktivizma, jačanju mehanizama školske demokracije te demokratskim praksama unutar samog obrazovnog sustava na relaciji donositelji odluka – provoditelji odluka. Ovi se zaključci u velikoj mjeri podudaraju i s rezultatima sadržajne analize udžbenika. Istraživanje je također pokazalo kako se osnovne se škole u Hrvatskoj razlikuju po obilježjima demokratske kulture (demokratičnost – autoritarnost – tradicionalizam – egalitarnost – responsivnost), te u tom smislu postoje i neke vidljive regionalne razlike.

+
-

+ - × ÷ = ?

SADRŽAJNA ANALIZA RELEVANTNIH DOKUMENATA I UDŽBENIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

I. Metodologija

1. Vremenski i tehnički okvir provedbe istraživanja

Prvi dio istraživanja (tekstualna analiza udžbenika) u suradnji s procjeniteljima/icama proveden je u periodu od siječnja do ožujka 2009. U analizi udžbenika sudjelovalo je petero (5) procjenitelja/ica, a njihova instruktaža obavljena je prethodno, u prosincu 2008.

2. Uzorak

Analizirani su udžbenici od 1. do 8. razreda OŠ prema učestalosti korištenja u 10 županija Republike Hrvatske. Odabrani su udžbenici koje koristi 90% ukupne populacije učenika, a na temelju analize zastupljenosti udžbenika u županijama. Obvezni predmeti za koje su udžbenici analizirani su priroda i društvo, hrvatski jezik i književnost te povijest. Odvojena analiza obavljena je za izborni predmet vjeronauk, budući da ovaj izborni predmet pohađa većina učenika osnovnih škola u Hrvatskoj. Analizirana su ukupno 42 udžbenika: 22 udžbenika iz hrvatskog jezika od 1. do 8. razreda, 7 udžbenika iz prirode i društva od 1. do 4. razreda, 7 udžbenika iz povijesti od 5. do 8. razreda, te 6 udžbenika iz izbornog predmeta vjeronauk od 1. do 8. razreda.

3. Metode

a) Analiza teksta – udžbenici

U prvom dijelu istraživanja koje je za cilj imalo analizu sadržaja odobrenih korištenih udžbenika iz predmeta priroda i društvo, hrvatski jezik i književnost, povijest te izbornog predmeta katolički vjeronauk korištena je TAU¹ metoda (instrument za analizu sadržaja – upitnik).

Važno je naglasiti da jedan dio čestica mjeri odsutnost, odnosno prisutnost određenih tema i sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo, dok drugi dio ostavlja prosudbi procjenjivača da subjektivno ocijeni odgovara li sadržaj udžbenika nekoj od tvrdnji koju instrument provjerava. U upitniku je uz svako pitanje /odgovor ostavljen prostor za davanje primjera, kao i za osvrt suradnika nakon svakog poglavlja. Ti su primjeri služili kao dodatna pojašnjenja, tj. smjernice u interpretaciji podataka. Pojedini dijelovi upitnika razlikuju se po broju pitanja, ali su ujednačeni po formi pitanja na koja je moguće odgovoriti s 'da', 'ne', 'n/a'. Prilikom pilot-testiranja upitnika, suradnici koji su analizirali udžbenike prema upitniku bili su u mogućnosti iznijeti svoje primjedbe i dati sugestije za izmjene u upitniku. Instrument se sastojao od pregleda 6 tematskih cjelina: (1) struktura udžbenika, (2) znanja, stavovi i vrijednosti ljudskih prava u udžbenicima, (3) demokratsko građanstvo u udžbenicima, (4) prikazivanje određenih društvenih skupina: obitelj/pojedinac, spol/rod, socijalno isključeni, osobe s invaliditetom, rasne i etničke skupine, različita vjerovanja, te (5) posebno obrađene teme: suočavanje s prošlošću i ekološka prava.

¹ SAU ili TAU - sadržajna analiza udžbenika - instrument za sadržajnu analizu udžbenika sastavljen za potrebe ove studije

4. Analiza rezultata

Ovaj dio istraživanja s obzirom na tip istraživanja, tj. sadržajna analiza, dopušta isključivo deskriptivnu analizu, odnosno analizu frekvencija u rezultatima kod pojedinih čestica. Budući da su analizirani udžbenici iz različitih predmeta i kroz velik broj različitih tema i podtema, interpretacija dobivenih podataka provedena je na razini određivanja zastupljenosti pojedinih sadržaja u analiziranim udžbenicima, najčešće zastupljenih tema u prikazu određenih sadržaja te načina prezentacije (tekst, slike, aktivna/pasivna uloga subjekta itd.). Dakle, podaci dobiveni analizom udžbenika interpretirani su kvalitativnim metodama analize s obzirom na značenje i učestalost pojavnosti pojedinih fenomena. Valja istaknuti kako je tumačenje/popunjavanje nekih čestica djelomično ostavljeno subjektivnoj prosudbi procjenitelja/ica te je ta činjenica uzeta u obzir kod tumačenja rezultata. Budući da je jedan udžbenik analizirao jedan procjenitelj/ica, uz superviziju voditeljice istraživanja, rezultati istraživanja kod pitanja koja su iziskivala subjektivnu procjenu procjenitelja/ice interpretirani su s većim oprezom.

II. Rezultati

A) Pregled strategijsko-razvojnih dokumenata relevantnih za područje obrazovanja za demokratsko građanstvo

Provedena je analiza sadržaja tri ključna strategijsko-razvojna dokumenta iz područja obrazovanja u RH, sa stanovišta teme uključenosti obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava: (1) Nacionalnog programa promicanja i zaštite ljudskih prava 2008. – 2011.; (2) Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda, 2006. te (3) Nacionalnog okvirnog kurikulumu za predškolski odgoj i opće obvezno obrazovanje u osnovnoj i srednjoj školi (prijedlog dokumenta, 2008.).

(1) Nacionalni program promicanja i zaštite ljudskih prava 2008. – 2011. dokument je usmjeren na prikaz pojedinih područja zaštite i promicanja ljudskih prava, određenje prioriternih područja te navođenje mjera za ostvarivanje postavljenih ciljeva. U dokumentu su navedene međunarodne i domaće zakonske odrednice vezane uz uključivanje načela ljudskih prava i građanskih odgovornosti u cjelokupan obrazovni sustav, a navedena su i tri ključna cilja vezana uz obrazovanje za ljudska prava. Uz ciljeve se u dokumentu navode i mjere provedbe, nositelji provedbe te rok do kojeg se određeni cilj treba ostvariti. U cjelokupnom dokumentu navedena su tri specifična cilja koja se izravno odnose na promicanje i zaštitu ljudskih prava u okviru odgojno-obrazovnog sustava.

Cjelovito, integralno i dosljedno provođenje prihvaćenih međunarodnih načela i odredbi o pravu na obrazovanje prvi je od navedenih ciljeva u Nacionalnom programu koji se odnose na uključivanje načela ljudskih prava i građanskih odgovornosti u obrazovni sustav, s određenim vremenom provedbe do 2009. godine. Za provedbu cilja zaduženi su Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, Ured za ljudska prava Vlade RH

u suradnji s Pravobraniteljem za djecu, odgovarajućim sveučilišnim ustanovama, Agencijom za odgoj i obrazovanje te organizacijama civilnoga društva.

Uvođenje obrazovanja za ljudska prava na sve razine i u sve oblike odgoja i obrazovanja opsežan je cilj s nizom definiranih mjera, za čiju su provedbu zaduženi Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Ministarstvo pravosuđa u suradnji s Nacionalnim odborom za obrazovanje za ljudska prava, Agencijom za odgoj i obrazovanje, odgovarajućim sveučilišnim ustanovama, organizacijama za obrazovanje odraslih, predstavnicima manjina, predstavnicima religijskih zajednica i organizacijama civilnoga društva. Provedba cilja je planirana kroz veći broj akcijskih mjera, s vremenom provedbe od 2008. do 2010. godine.

Uspostavljanje baze relevantnih i pouzdanih podataka o praksi obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo cilj je za čiju su provedbu zaduženi Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Agencija za odgoj i obrazovanje te sveučilišne i istraživačke ustanove, a planirano vrijeme provedbe je od 2008. do 2011. godine. Ciljevi su u analiziranom dokumentu samo okvirno opisani, no vrednovanje izvodivosti nije moguće bez uvida u detaljne planove provedbe pojedinih ciljeva, za koje su zadužene spomenute najviše nacionalne institucije na području obrazovanja.

(2) Hrvatski nacionalni obrazovni standard – HNOS nastavni je plan i program za osnovnu školu objavljen 2006. godine. Provedena analiza pokazala je da dokument uključuje sadržaje vezane uz ljudska prava i demokratsko građanstvo, ali se spomenuti sadržaji kao dio obveznog programa ne pojavljuju u zadovoljavajućem obimu.

U općim ciljevima i zadaćama Nastavnog plana i programa za osnovnu školu teme vezane uz ljudska prava i demokratsko građanstvo navode se među integrativnim odgojno-obrazovnim sadržajima za osnovnu školu. Dok se u pojašnjenju ne daje opis načina provedbe integrativnih sadržaja, spominje se da se sadržaji vezani uz odgoj za ljudska prava i demokratsko građanstvo objedinjeni nalaze u programima od 1. do 4. razreda, te kao dva posebna programa (program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i program građanskog odgoja) u predmetnoj nastavi od 5. do 8. razreda.

Daljnjom analizom Nastavnog plana i programa vidljiva je predmetna orijentacija HNOS-a, a za pojedine predmete utvrđeno je da se sadržaji o demokratskom građanstvu i ljudskim pravima spominju rijetko i u maloj mjeri. Spomenuti sadržaji najčešće se spominju kroz uvodne napomene i sporadične ciljeve koji se vezuju uz pojedine nastavne sadržaje u predmetima priroda i društvo, likovna kultura, povijest te katolički vjeronauk.

(3) Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i opće obvezno obrazovanje u osnovnoj i srednjoj školi, prijedlog, studeni 2008. razvojni je dokument objavljen 2008. godine i donosi smjernice i načine za unapređivanje odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. Nakon provedene javne rasprave očekuje se i objavljivanje njegove konačne varijante. U dokumentu je najavljeno da se spomenuti sadržaji trebaju poučavati kao integrativni dio svih nastavnih predmeta (*građanski odgoj* kao *međupredmetna tema*), ali je ostavljena i mogućnost ponude posebnog predmeta nazvanog *građanski odgoj*. Nadalje, u dokumentu je naglašeno da se prilikom ocjenjivanja i vrednovanja posebna pozornost treba posvetiti praćenju sazrijevanja u afektivnom području, a u skladu s kompetencijama i ishodima učenja vezanim uz građanski odgoj. Glavna zamjerka *Nacionalnom okvirnom kurikulumu* odnosi se upravo na neujednačenost i nedorečenost u određivanju pristupa ljudskim pravima i demokratskom građanstvu, odnosno nejasno definiranom statusu ovog sadržaja u osnovnim i srednjim školama.

Analizom tri ključna dokumenta vezana uz odgoj i obrazovanje te ljudska prava moguće je zaključiti da se temama vezanim uz ljudska prava i demokratsko građanstvo pridaje važnost, no da se na strateškoj razini nije pristupilo ujednačeno, pa je uočljivo da analizirani dokumenti, vezano uz područje obrazovanja za demokratsko građanstvo, ne tvore posve logičan slijed i cjelinu. Iz njih se ne može jasno iščitati kakav status obrazovanje za demokratsko građanstvo treba imati u hrvatskim osnovnim i srednjim školama.

B) Zastupljenost sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo u udžbenicima za osnovne škole u Hrvatskoj

1. Struktura udžbenika

Kroz opći pregled udžbenika pokušala se utvrditi zastupljenost elemenata strukture udžbenika – uvod, literatura, pitanja uz tekst te način korištenja ilustracija – kroz čiju se analizu pokušao dobiti uvid u način prezentacije sadržaja vezanih uz ljudska prava i demokratsko građanstvo.

Prilikom analize strukture udžbenika utvrđena je neujednačenost udžbenika s obzirom na postojanje glavnih dijelova: uvod, pitanja za provjeru, literatura, pojmovnik. Ilustracije se u svim udžbenicima koriste kao nadopuna teksta. U udžbenicima nižih razreda nema primjera u kojima ilustracije služe samo za ukras, ali su spomenuti primjeri zastupljeni u nekoliko udžbenika iz hrvatskog jezika za više razrede. U udžbenicima iz povijesti velik je broj primjera ilustracija koje potiču rasprave, poput fotografija povijesnih artefakta, ali ih je znatno manje u službi rasprave o kontroverznim temama, kao što su npr. teme suočavanja s ratnom i poratnom prošlošću.

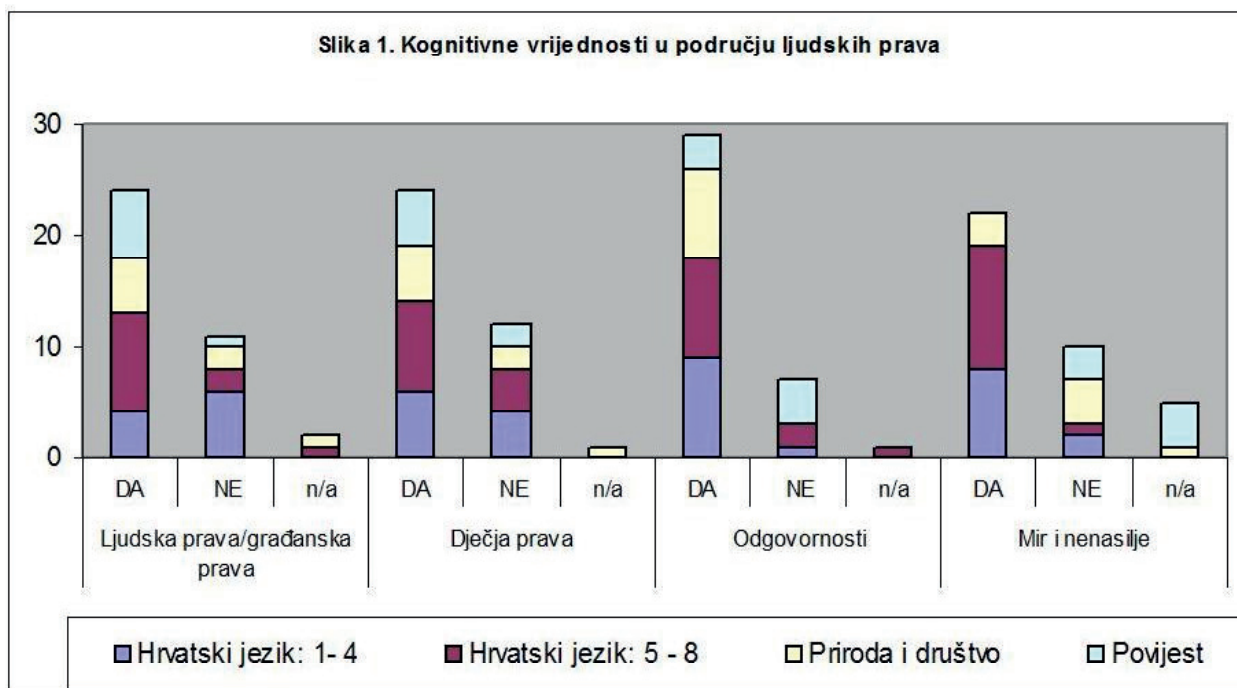
2. Znanja, stavovi i vrijednosti ljudskih prava

Područje ljudskih prava analizirano je s aspekta zastupljenosti tema koje potiču kognitivne (misaone) i afektivne (emocionalne) dimenzije. Poticanje kognitivnih dimenzija vezanih uz ljudska prava analizirano je kroz zastupljenost sadržaja o općim ljudskim i građanskim pravima, dječjim pravima, odgovornostima i dužnostima te miru i nenasilju. Poticanje emocionalne dimenzije vezane uz poštovanje ljudskih prava analizirano je kroz zastupljenost sadržaja o poštovanju dostojanstva, prijateljstvu te pružanja pomoći drugima.

2.1. Kognitivna dimenzija

Utvrđena je znatna razlika u zastupljenosti sadržaja o ljudskim pravima između udžbenika za predmete u nižim i višim razredima (Slika 1). Dok su sadržaji o ljudskim pravima zastupljeni u većini udžbenika viših razreda, nalazimo ih u manje od polovine udžbenika nižih razreda. Sadržaji vezani uz ljudska prava najčešće se odnose na: citiranje dokumenata, ljudska prava kroz povijest, prikaz ljudskih prava kroz književne tekstove te poticanje učenika na promišljanje o ljudskim pravima. Nije uočena razlika između udžbenika obveznih predmeta za niže i više razrede s obzirom na zastupljenost sadržaja vezanih uz dječja prava. U nešto više od polovine analiziranih udžbenika iz obveznih predmeta za niže i više razrede uključeni su sadržaji vezani uz dječja prava. Dječja prava se obrađuju kroz spominjanje povelje o pravima djeteta, poticanje na promišljanje o dječjim pravima, indirektno kroz gramatičke sadržaje te kroz povijesne događaje. Sadržaji vezani uz odgovornosti pojavljuju se u gotovo svim udžbenicima za niže razrede iz obveznih predmeta. U udžbenicima viših razreda sadržaji vezani uz odgovornosti nalaze se u većini udžbenika iz hrvatskoga jezika, ali zato u manje od polovine udžbenika iz povijesti. Odgovornost se spominje kroz teme o očuvanju kulturnih

vrijednosti, očuvanje prirode te odgovornost djece. Analizom je utvrđeno da nema značajne razlike između udžbenika nižih i viših razreda kada je riječ o zastupljenosti tema u kojima su sadržani pojmovi vezani uz mir i nenasilje. Teme o miru i nenasilju zastupljene su u većini udžbenika iz hrvatskog jezika. No, u udžbenicima iz prirode i društva te povijesti sadržaji vezani uz mir i nenasilje zastupljeni su u manje od polovine udžbenika. Teme se najčešće obrađuju neizravno, kroz priče i druge sadržaje. Dok je tema mira i nenasilja zastupljena u udžbenicima iz hrvatskoga jezika kroz različite priče, u udžbenicima iz drugih obveznih predmeta (povijest, priroda i društvo) u nedovoljnoj se mjeri daju konkretni primjeri djelovanja kroz mir i nenasilje.

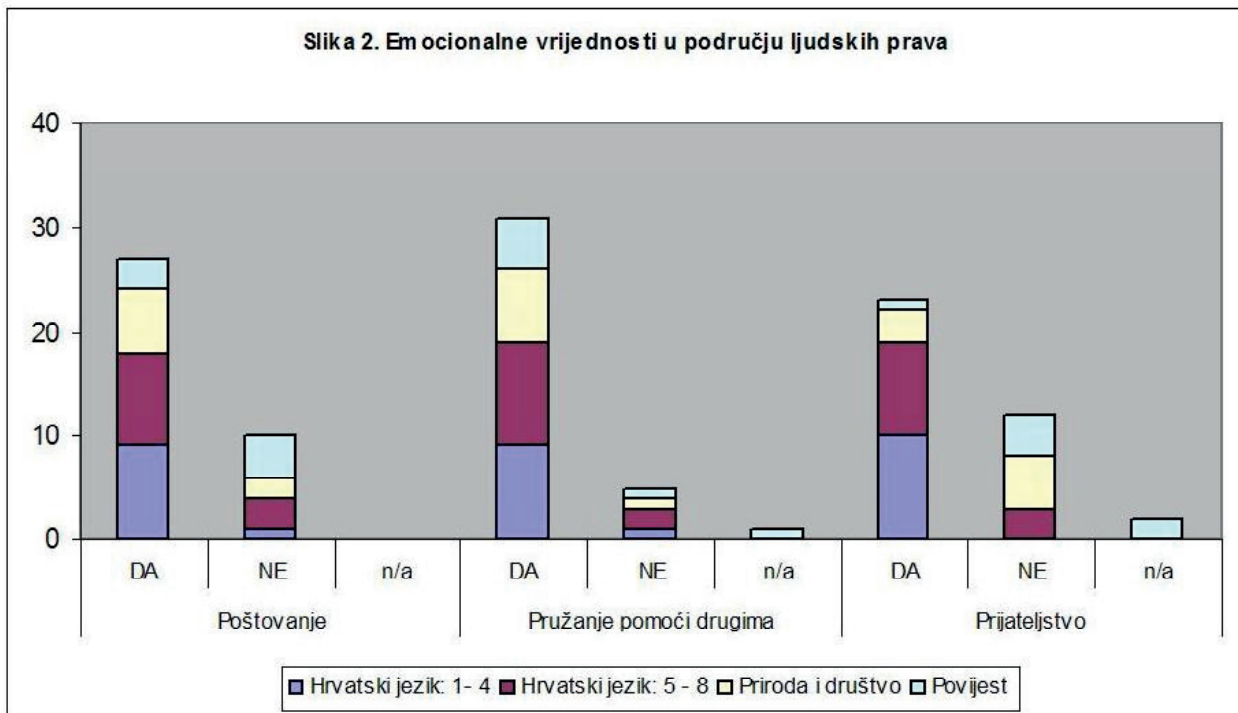

2.2. Afektivna dimenzija

Emocionalnu (afektivnu) dimenziju vezanu uz ljudska prava analizirali smo kroz analizu sadržaja o poštovanju dostojanstva te pružanje pomoći drugima (Slika 2). Sadržaji vezani uz poštovanje dostojanstva osoba prisutni su u gotovo svim udžbenicima iz prirode i društva te hrvatskoga jezika za niže razrede. U udžbenicima iz hrvatskoga jezika za više razrede sadržaji vezani uz poštovanje prisutni su u 3/4 udžbenika te u nešto manje od polovine udžbenika iz povijesti. Teme kroz koje se obrađuje poštovanje su: poštovanje tuđeg i iznošenje vlastitog mišljenja, poštovanje prijatelja i kolega u razredu, poštovanje učitelja, poštovanje običaja drugih ljudi, poštovanje djece te poštovanje starijih. Pružanje pomoći drugima tema je koja se nalazi u gotovo svim analiziranim udžbenicima, a obrađuje se kroz primjere pomaganja starijim ljudima, osobama s invaliditetom i bolesnima te ljudima u nevolji. Nadalje, u svim udžbenicima iz povijesti za sedme i osme razrede prikazuju se povijesni događaji kao što su osnivanje Crvenog križa, otvaranje bolnica i humanitarni rad.

Moguće je zaključiti da se razvoj misaonih procesa i vrijednosti vezanih uz ljudska prava potiče u većini analiziranih udžbenika. No, uočena je neujednačenost zastupljenosti sadržaja o građanskim pravima i odgovornostima u udžbenicima iz obveznih predmeta za niže i više razrede. Preporučuje se uključivanje većeg broja sadržaja vezanih uz građanska prava i odgovornosti u udžbenike iz povijesti, kao i uključivanje većeg broja tema vezanih uz mir i nenasilje u udžbenike iz prirode i društva te povijesti. Emocionalne vrijednosti vezane uz ljudska prava općenito su dobro zastupljene u udžbenicima nižih razreda, ali također ima prostora da se one više uključe u sadržaje povijesti. Pojmovi vezani uz ljudska prava prikazani su kroz stvarne situacije i/ili priče. Način prikaza vezuje se uz predmet kroz koji se sadržaji obrađuju, pa se često npr. gramatičke i pravopisne cjeline u hrvatskome jeziku obrađuju na tekstovima indirektno vezanima uz neko područje ljudskih prava.

Slika 2. Emocionalne vrijednosti u području ljudskih prava

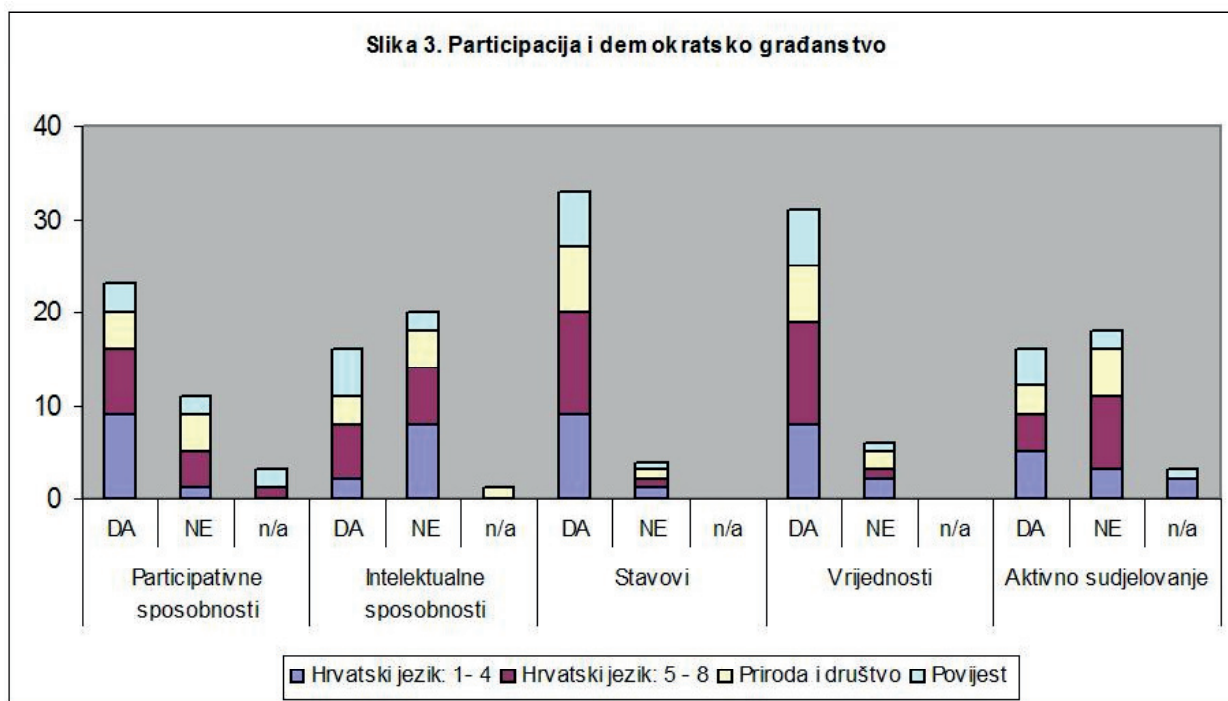
3. Demokratsko građanstvo

Sadržaji o demokratskom građanstvu analizirani su kroz sadržaje o građanskoj participaciji te političkom sustavu.

3.1. Građanska participacija

Participacija građana/ki analizirana je kroz teme koje potiču razvoj participativnih sposobnosti, razvoj stavova, vrijednosti vezane uz demokratsko građanstvo, intelektualnih sposobnosti te aktivno sudjelovanje u životu zajednice (Slika 3). Participativne sposobnosti u najvećoj su mjeri zastupljene u udžbenicima iz hrvatskoga jezika za niže razrede, te u nešto manjoj mjeri u udžbenicima iz hrvatskoga jezika za više razrede. One se ne potiču se u dovoljnoj mjeri u udžbenicima iz prirode i društva te povijesti za niže razrede, u kojima su spomenuti sadržaji zastupljeni u manje od polovine analiziranih udžbenika. Participativne sposobnosti razvijaju se kroz prikaz povijesnih primjera aktivizma i participacije, analizu poruka književnog djela ili filma, primjere aktivnog sudjelovanja (pomoć djece u domaćinstvu, očuvanje planeta, praćenje dnevnih novosti te timski rad i suradnja). Poticanje razvoja stavova vezanih uz demokratsko građanstvo prisutno

je u većini analiziranih udžbenika. Razvoj stavova vezanih uz demokratsko građanstvo potiče se kroz primjere primjerenog odnosa prema osoba s invaliditetom i starijim osobama, toleranciju i uvažavanje drugih ljudi i njihovih običaja, prava pojedinca te prava djeteta. Sadržaji kroz koje se potiču vrijednosti vezane uz demokratskog građanstvo prisutni su u većini analiziranih udžbenika, a prikazani su kroz primjere članka iz Ustava RH te primjere jednakosti ljudi različitih nacija i rasa. Velik je broj primjera u kojima se spominju pojedinci pripadnici naroda iz različitih krajeva svijeta, ali nema primjera u kojima se spominju pripadnici etničkih skupina u Republici Hrvatskoj. Poticanje intelektualnih sposobnosti kroz sadržaje demokratskog građanstva u udžbenicima iz hrvatskog jezika te prirode i društva prisutno je kroz pojedinačne primjere spominjanja institucionalnog okvira države. U udžbenicima iz hrvatskoga jezika za više razrede intelektualne sposobnosti potiču se u polovini udžbenika te u nešto više udžbenika iz povijesti. Međutim, u tek manje od polovine analiziranih udžbenika potiče na se aktivno sudjelovanje u zbivanjima u zajednici. Primjeri kroz koje se potiče na aktivno sudjelovanje u društvenim zbivanjima najčešće su neizravni, to su priče i opisi povijesnih događaja. Aktivnosti u zajednici analizirane su i kroz provođenje slobodnog vremena. Utvrđeno je da se u udžbenicima slobodno vrijeme najčešće prikazuje kroz aktivnosti druženja s prijateljima i roditeljima, a u vrlo maloj mjeri zastupljene su aktivnosti u zajednici.

3.2. Politički sustav

Sadržaji vezani uz politički sustav procjenjivani su kroz prikaz različitih političkih struja, znanja o političkim fenomenima te zastupljenosti društveno važnih tema na različitim razinama (lokalnoj, državnoj i međunarodnoj).

U udžbenicima nižih razreda, što je primjerenom dobi učenika, nisu zastupljeni sadržaji vezani uz opise određenih političkih struja, a postojeći primjeri prikazi su različitih ideoloških struja i njihovih odrednica kroz povijest te imenovanje pojedinih političkih opcija. Utvrđeno je da su znanja o političkim fenomenima koja su preduvjet političkog djelovanja prikazana isključivo kroz definicije ustava, opise načina upravljanja u demokraciji te povijest demokracije, a manje kroz načine prakticiranja demokracije u svakodnevnom životu, životu škole i zajednice. Spomenuti sadržaji prisutni su u malom broju udžbenika iz hrvatskoga jezika za više razrede i polovini analiziranih udžbenika iz povijesti.

Sadržaji vezani uz participativne sposobnosti (primjerice prikaz povijesnih primjera aktivizma i participacije) nalaze se u većini udžbenika iz hrvatskoga jezika za više razrede, ali nisu u dovoljnoj mjeri zastupljeni u udžbenicima iz prirode i društva te povijesti. Sadržaji vezani uz razvoj stavova vezanih uz demokratsko građanstvo te poticanje vrijednosti demokratskog građanstva prisutni su u većini analiziranih udžbenika, iako ne u većoj mjeri. No, sadržaji vezani uz konkretne vještine i aktivno sudjelovanje u demokratskom građanstvu ne postoje, pa ih je potrebno uključiti u udžbenike iz svih analiziranih predmeta, kao i osmisliti načine prikaza postojećih sadržaja koji bi u dodatnoj mjeri poticali dispozicije vezane uz demokratsko građanstvo.

4. Prikazivanje različitih društvenih skupina

U ovom smo dijelu istraživanja analizirali prikazivanja manjinskih i/ili marginaliziranih društvenih skupina. Analizu smo podijelili na analizu prikazivanja: različitih tipova obitelji, osoba različite etničke i rasne pripadnosti, religije, roda/spola, socijalno ugroženih, osoba s invaliditetom, starijih osoba te različitosti općenito.

4.1. Obitelj – pojedinac

Način prikaza života obitelji i pojedinaca u demokratskom društvu analiziran je kroz odgovorno sudjelovanje u različitim aspektima života, prikaz različitih struktura obitelji te različite načine pokazivanja odnosa unutar obitelji. Prikaz djece i mladih ljudi na način koji ukazuje na njihovo odgovorno sudjelovanje u kućanskim obavezama, školi i lokalnoj zajednici, a u skladu s njihovom dobi, u velikoj je mjeri prisutan u udžbenicima iz hrvatskoga jezika te prirode i društva, a gotovo se i ne spominje u udžbenicima iz povijesti. Primjeri kroz koje se prikazuje odgovorno sudjelovanje odnose se na izvršavanje kućanskih obaveza, ispravno ponašanje u školi, čuvanje okoliša, brigu za roditelje, poštovanje braće i sestara i ljubav prema njima te odgovoran odnos prema drugima. Analizom udžbenika pokušalo se utvrditi u kojoj mjeri udžbenici prikazuju različite strukture obitelji. U udžbenicima iz nižih razreda za sve predmete najčešće se prikazuju uže i proširene obitelji, a u nekim slučajevima samohrani roditelji, obitelji bez djece, obitelji koje nisu u rodu te obitelji s više djece. U udžbenicima se ne prikazuju partneri istog spola, ni roditelji različitih vjera/nacionalnosti. U udžbenicima viših razreda prikaz obitelj sličan je prikazu u udžbenicima iz nižih razreda, s razlikom da se u udžbenicima iz povijesti spominju obitelji s roditeljima različitih vjera. Iz sadržaja udžbenika nižih razreda iz hrvatskoga jezika i prirode i društva implicitno je moguće zaključiti da neke obitelji (samohrani roditelji, obitelji bez djece, obitelji čiji članovi nisu u rodu) nisu pozitivne. Značajno je napomenuti da je negativan prikaz određenih struktura obitelji rjeđi u udžbenicima iz viših razreda. Kod prikaza obitelji dodatno se analizirao način pokazivanja ljubavi unutar obitelji, obavljanje poslova unutar obitelji te rješavanje sukoba unutar obitelji. Pokazivanje ljubavi, pripadnosti i sigurnosti unutar obitelji, kao što je briga roditelja za djecu i ljubav djece prema drugim članovima obitelji, zastupljeno je u gotovo svim udžbenicima iz hrvatskoga jezika te u polovini udžbenika iz prirode i društva. Značajno je da pokazivanje ljubavi nije zastupljeno u udžbenicima iz povijesti. Prikaz članova obitelji prilikom rješavanja sukoba i problema poput rastave, nasilja u obitelji, poticanja na školovanje, puberteta javlja se jedino u udžbenicima iz hrvatskoga jezika, i to pretežno u udžbenicima viših razreda.

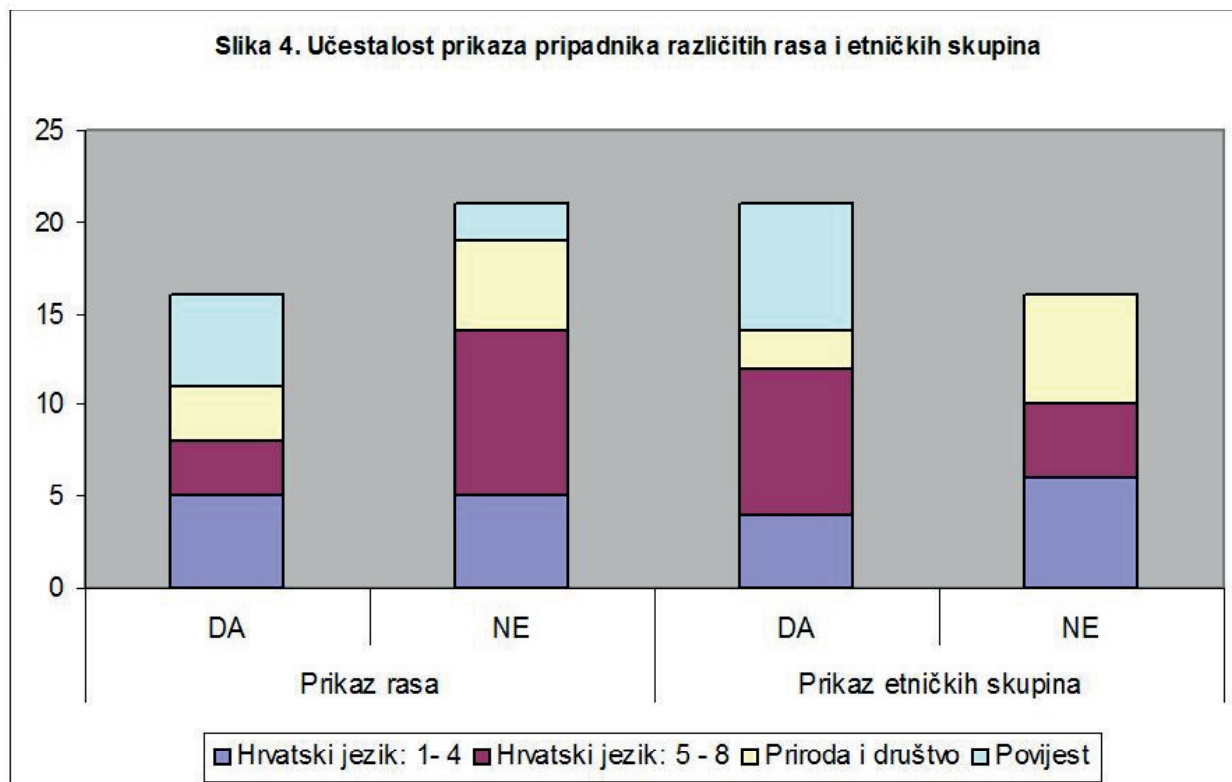
Primjetno je da se u analiziranim udžbenicima ne prikazuju sve strukture obitelji, niti se u dovoljnoj mjeri prikazuju primjeri u kojima svi članovi obitelji dijele poslove, iako se kroz sadržaje naglašava odgovorno sudjelovanje u kućanskim obavezama i školi. Nadalje, problemske situacije u obitelji nisu uopće prikazane u udžbenicima iz prirode i društva te povijesti, gdje za to ima prostora, a rijetke su u udžbenicima iz hrvatskoga.

4.2. Etnička i rasna pripadnost

Udžbenici su analizirani s obzirom na učestalost i način prikaza različitih rasa te etničkih skupina (Slika 4). Nadalje, analizirani su prikazi načina života različitih etničkih skupina, teme kroz koje se spominju različite etničke skupine i pripadnici različitih etničkih skupina te prikaz utjecaja različitih stavova, vrijednosti i ponašanja na društvo.

Osobe različitih rasa spominju se u većini udžbenika iz povijesti za više razrede te u manje od polovine iz hrvatskoga jezika te prirode i društva. Također postoje primjeri odnosa prema različitim rasama kroz povijest. Različite etničke skupine spominju se u manje od polovine udžbenika nižih razreda, ali u znatno većem broju udžbenika viših razreda.

Načini života različitih etničkih skupina prikazuju se u gotovo svim udžbenicima iz povijesti te u 1/4 udžbenika iz hrvatskoga jezika. U udžbenicima iz prirode i društva nema prikaza načina života različitih etničkih skupina. U navedenim udžbenicima zastupljeni su prikazi Amerikanaca, Indijanaca, Eskima te Židova, dok nema prikaza kulturnog nasljeđa najzastupljenijih nacionalnih manjina u Hrvatskoj. U analiziranim udžbenicima nema emocionalnosti kod spominjanja etničkih skupina, ali je dominantan prikaz Hrvata i hrvatstva u pozitivnom svjetlu.

U nižim razredima etničke skupine spominju se isključivo u okviru društvenih i političkih tema u udžbenicima iz prirode i društva. U višim razredima spominju se u okviru društvenih i političkih tema u udžbenicima iz povijesti. Primjeri političkih tema vezuju se uz srpsku manjinu u Hrvatskoj. Primjeri prikaza pripadnika različitih etničkih skupina i rasa kao pojedinaca vezuju se uz pripadnike različitih svjetskih naroda, a prisutni su u polovini udžbenika iz hrvatskoga jezika te u tek nekoliko udžbenika iz povijesti i prirode i društva. U udžbenicima nižih razreda najčešće se ne daje prikaz utjecaja različitih stavova, vrijednosti i ponašanja na društvo. Spomenuti primjeri češći su u udžbenicima viših razreda, kroz primjere iz filmova, odnose među narodima kroz povijest, bogatstvo različitih kultura, različitih pripadnika crkve.

Život različitih etničkih skupina i rasa prikazuju se ispravno te se u postojećim primjerima koji se odnose na suvremeno društvo prikazuju kao zadovoljni, sretni i uspješni građani. Ipak, pripadnici različitih rasa ne spominju se u većini analiziranih udžbenika. Iako u analiziranim udžbenicima postoje primjeri prikaza različitih etničkih skupina, primjeri prikaza odnose se na različite svjetske narode. Značajno je da se kroz sadržaje izrazito rijetko spominju pripadnici etničkih skupina koje žive u Hrvatskoj i susjednim zemljama. Tako se Srbi, Romi, Bošnjaci ili Mađari spominju samo prilikom nabranja nacionalnih manjina koje su navedene u Ustavu RH.

4.3. Religija

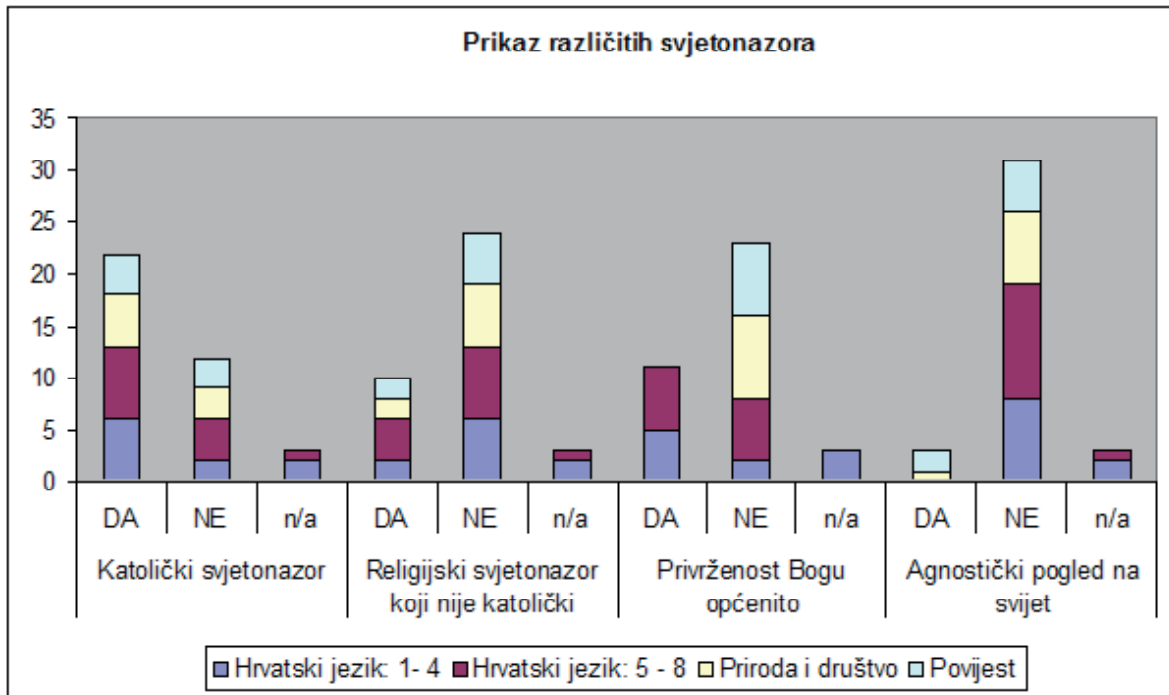
Religijski svjetonazor analiziran je kroz: učestalost prikaza privrženosti određenoj religiji, učestalost prikaza različitih svjetonazora te način prikaza sustava vjerovanja.

Privrženost određenoj religiji potiče se u polovini udžbenika nižih razreda iz hrvatskoga jezika te prirode i društva. Udžbenici iz hrvatskog jezika za više razrede sadržajno se značajno razlikuju od udžbenika nižih razreda te se privrženost određenoj religiji (kršćanskoj, katoličkoj) potiče u 1/4 udžbenika. U udžbenicima iz povijesti nema primjera poticanja na privrženost određenoj religiji, nego su prisutni prikazi različitih religija.

U analizi je od posebnog interesa bila učestalost prikaza različitih svjetonazora: katoličkog svjetonazora, religijskog svjetonazora koji nije katolički, privrženost Bogu općenito te agnostički pogled na svijet.

Većina analiziranih udžbenika nižih razreda iz obveznih predmeta uključuje sadržaje vezane uz katolički svjetonazor. Najčešće su to prikazi katoličkih praznika te nacionalni identitet i privrženost religiji. Sadržaji vezani uz katolički svjetonazor prisutni su i u više od polovine udžbenika iz hrvatskoga jezika i povijesti za više razrede. Sadržaji vezani uz religijski svjetonazor koji nije katolički prisutni su u svega nekoliko udžbenika iz obveznih predmeta. Spomenuti primjeri odnose se na sadržaje kroz koje se očitava postojanje ateističkog pogleda na svijet, ljubavi prema Bogu kao takvom, spominjanje različitih religija i pripadnika religija. Udžbenici iz prirode i društva i povijesti ne uključuju sadržaje koji potiču privrženost Bogu općenito, dok se u udžbenicima iz hrvatskoga jezika ljubav prema Bogu općenito potiče u nešto više od polovine udžbenika. Sadržaji vezani uz agnostički/ateistički pogled na svijet nisu zastupljeni u udžbenicima iz hrvatskoga jezika. Pojedinačni primjeri agnostičkog pogleda na svijet prisutni su u udžbenicima iz prirode i društva te povijesti, a odnose se na teoriju

heliocentrizma te pripovijetku u kojoj se spominje postojanje agnostičkog pogleda na svijet. Religije koje se u udžbenicima općenito spominju su katolička religija, religije antičkih naroda, prikazi budizma, islama i židovstva, pravoslavlje, protestantske crkve, mormoni, scientologija, mnogoboštvo.

Različite vjere/religije prilikom opisa spominju se s poštovanjem, te se naglašava da je potrebno poštovati običaje i blagdanе svih ljudi. Primjeri kojima se ističe da je prihvatljivo pripadati bilo kojoj vjeri/religiji rijetki su u udžbenicima iz hrvatskoga jezika, prirode i društva te povijesti.

Značajna je usporedba zastupljenosti sadržaja vezanih uz kršćanski katolički svjetonazor sa sadržajima vezanim uz druge religije i vjerovanja, ljubav prema Bogu općenito te agnostičkim i ateističkim pogledom na svijet. Pri tome je vidljiva dominacija primjera koji se vezuju uz katoličanstvo te katoličkog svjetonazora u analiziranim udžbenicima, kao i razmjerno rijetko spominjanje drugih vjerovanja. Ipak, kada se spominju, različite se religije i vjerovanja spominju s poštovanjem i korektno.

4.4. Spol i rod

Pitanja roda i spola analizirana su s obzirom na prikaz uspješnosti, prikaz osoba kroz sudjelovanje u različitim aktivnostima, imenovanje osoba te učestalost grupnog i pojedinačnog prikaza. U većini udžbenika iz hrvatskoga jezika osobe se prikazuju kao uspješne bez obzira na rod, a spomenuti primjeri odnose se na prikaze znanstvenih uspjeha žena te različitih zanimanja žena. Također, u nekim se udžbenicima iz povijesti pridaje važnost feminističkom pokretu.

Ipak, u 1/3 udžbenika povijesti žene se prikazuju kao nesamostalne i u ulogama majki, žena i domaćica. Prikaz osoba u različitim aktivnostima s obzirom na njihov spol/rod analiziran je kroz: prikaz bavljenja sportom i aktivnostima osoba različitog spola, obavljanje kućanskih poslova i poslova na radnom mjestu te povijesna i društvena postignuća žena i muškaraca. U većini analiziranih udžbenika ipak postoji podjela na tipično "ženske" i tipično "muške" kućanske poslove. Pojedinačni primjeri kućanskih poslova koje obavljaju i žene i muškarci prisutni su u udžbenicima iz povijesti, hrvatskog jezika te prirode i društva. Primjeri obavljanja poslova na radnom mjestu nisu česti u analiziranim udžbenicima, ali je vidljivo da u postojećim primjerima žene i muškarci najčešće ne obavljaju jednake poslove. Uz rjeđe primjere žena koje rade u policiji, dominantni su primjeri žena domaćica, učiteljica, liječnica te frizerki. U udžbenicima iz hrvatskoga jezika, prirode i društva te

povijesti postoje primjeri jednakih i različitih poslova. Nadalje, iako su u udžbenicima navedeni primjeri povijesnih i društvenih postignuća žena, spomenuti primjeri rjeđi su od primjera postignuća muškaraca. Žene se u više od polovine udžbenika iz prirode i društva te povijesti prikazuju u ulogama koje imaju moć i odgovornost, dok se u udžbenicima iz hrvatskoga jezika u ulogama moći i odgovornosti prikazuju u 1/3 udžbenika.

U udžbenicima postoji tendencija ravnopravnog prikaza uspješnosti s obzirom na rod te sudjelovanja u različitim aktivnostima i obavljanja različitih poslova za žene i muškarce. Ipak, uočljivo je da su žene najčešće prikazane kao "one koje njeguju i brinu se", tj. domaćice, učiteljice, liječnice i frizerke. Nadalje, uočljiva je razlika između primjera poželjnih osobina za muškarce i žene, u kojima su muškarci hrabri, snažni, mudri i radišni, a žene mlade, lijepe, nježne, vrijedne, brižne, suosjećajne i solidarne. Primjetno je da su svim udžbenicima u ulogama žrtava češće prikazane žene, djeca, siromašni i nemoćni. Pojedinačni primjeri stereotipnih prikaza odnose se na uobičajene poslove koje majke i djevojčice obavljaju u kući.

4.5. Ekonomska i socijalna prava

Uvid u zastupljenost socijalnih pitanja dobiven je kroz analizu prikaza različitih društveno-ekonomskih skupina, socijalnog kapitala te tema iz zdravstva i socijale.

Primjeri različitih društveno-ekonomskih skupina spominju se u manje od polovine udžbenika iz hrvatskoga jezika te prirode i društva. U udžbenicima viših razreda iz hrvatskoga jezika te povijesti osobe iz različitih ekonomskih skupina učestalo se spominju kroz prikaze siromašnih obitelji danas i u prošlosti, ali i prikaze suvremenih stanova i različitih zanimanja. Pozitivni prikazi pripadnika različitih društveno-ekonomskih skupina najčešće su prisutni u udžbenicima iz povijesti. Socijalni kapital analiziran je kroz prisutnost tema o povjerenju i suradnji, solidarnosti, osjetljivosti na ekonomsku nejednakost te spominjanje siromašnih ljudi. Sadržaji vezani uz povjerenje, suradnju i solidarnost zastupljeni su u većini udžbenika iz hrvatskoga jezika i povijesti te u nešto više od polovine udžbenika iz prirode i društva. Nadalje, analizom udžbenika pokušalo se utvrditi u kojoj se mjeri kroz sadržaje spominjanjem siromašnih i marginaliziranih ljudi razvija osjetljivost na ekonomsku nejednakost. Siromašni i marginalizirani ljudi spominju se u gotovo svim udžbenicima iz povijesti. Ova tema javlja se u polovini udžbenika iz hrvatskog jezika te samo u jednom analiziranom udžbeniku iz prirode i društva. Primjeri sadržaja vezanih uz socijalni kapital odnose se na povezanost obitelji, prijateljstvo te pomaganje siromašnima. Siromašni ljudi spominju se u velikoj većini udžbenika iz povijesti, polovini udžbenika iz hrvatskog jezika te u jednom udžbeniku iz prirode i društva. Teme iz socijale kao što su pomoć siromašnima od strane pojedinaca i različitih organizacija zastupljene su u polovini udžbenika iz hrvatskoga jezika i prirode i društva te nekoliko udžbenika iz povijesti. U udžbenicima nižih razreda teme iz zdravstva vezuju se uz naputke za zdrav život, opise zdravstvenih institucija i pomoć bolesnima, a spominju se u većini udžbenika iz prirode i društva te u pojedinim udžbenicima iz hrvatskog jezika. Teme iz zdravstva u zanemarivoj su mjeri zastupljene u udžbenicima iz viših razreda za obvezne predmete.

Važno je napomenuti da je prilikom spominjanja ljudi iz različitih društveno-ekonomskih skupina u udžbenicima prisutan velik broj negativnih prikaza poput getoizacije, nezaposlenosti, gladi, lošeg obrazovanja. Sadržaji koji potiču razvoj socijalnog kapitala u manjoj su mjeri zastupljeni u udžbenicima nižih razreda, posebice kada je riječ o osjetljivosti na socijalnu nejednakost i prikaze ljudi različitih osobina. Značajno je da se spomenute teme izrazito rijetko spominju u udžbenicima iz prirode i društva, za koje u nastavnom planu i programu ima dovoljno prostora.

4.6. Osobe s invaliditetom

Tema prikaza osoba s invaliditetom analizirana je kroz: učestalost i način prikaza osoba s invaliditetom, prikaz prilagodbi za osobe s invaliditetom te prikaz osoba s invaliditetom nevezan uz njihovu teškoću. Vidljivo je da se osobe s invaliditetom spominju u nešto manje od polovine udžbenika iz hrvatskog jezika, a u pojedinačnim primjerima u udžbenicima iz povijesti te prirode i društva. Primjeri osoba s posebnim potrebama koji su prisutni u udžbenicima odnose se na osobe s oštećenjima vida, tjelesnim oštećenjima, a daje se i prikaz odnosa prema osobama s duševnim smetnjama u povijesti. Primjeri pozitivnog spominjanja osoba s invaliditetom odnose se na uspjehe koji nisu vezani uz samu teškoću. Prikaz svih građana kao istovrijednih od velike je važnosti, pa je posebna analiza provedena s ciljem utvrđivanja načina prikaza osoba različitih sposobnosti. Analizirana je učestalost i način prikaza uspješnih osoba različitih sposobnosti, prilagodbe za osobe s fizičkim teškoćama te prikaz uloga nevezanih uz teškoću. Vidljivo je da se osobe različitih sposobnosti/teškoća najčešće ne prikazuju kao sposobni i uspješni. Pozitivni primjeri sportskih uspjeha osoba s invaliditetom, djece s teškoćama koja nastupaju na školskim priredbama i druže se s drugom djecom prisutni su u udžbenicima iz hrvatskog jezika. Prilagodbe za osobe s fizičkim

teškoćama najčešće se ne prikazuju kao dio prirodne okoline. Pojedinačni pozitivni primjeri prisutni su u udžbenicima iz hrvatskoga jezika i to su: zvučni semafor na pješačkom prijelazu, znakovni govor i Brailleovo pismo. No, osobe s invaliditetom u analiziranim udžbenicima rijetko se prikazuju u ulogama nevezanima uz njihovu teškoću. Pozitivni primjeri prisutni su u udžbenicima iz hrvatskog jezika te prirode i društva, a dani su kroz slavne uspješne osobe s invaliditetom, iako to nije eksplicitno navedeno.

U udžbenicima nema primjera negativnog spominjanja osoba s invaliditetom, no postoje prikazi negativnog odnosa spram te skupine, poput spominjanja izrugivanja i lošeg tretmana kroz povijest. Vidljivo je da se osobe s invaliditetom općenito rijetko spominju u analiziranim udžbenicima te da je prilikom spominjanja naglasak na teškoći, a rjeđe na drugim osobinama. S ciljem razvoja demokratskog građanstva i prihvaćanja različitosti u sadržaje je potrebno uvesti primjere prilagodbi za osobe s invaliditetom, a koje bi trebale biti prirodni dio svakog okruženja.

4.7. Starije osobe

U svim udžbenicima postoje prikazi osoba različitih dobnih skupina. Iako se stariji ljudi u udžbenicima iz hrvatskog jezika, prirode i društva te povijesti u velikom broju slučajeva prikazuju kao uspješni i korisni građani, prisutni su i obrnuti primjeri iz kojih se zaključuje da su stariji ljudi nesamostalni i na teret svojoj okolini. Spominjanje starijih ljudi kao korisnih sudionika bitno se razlikuje između pojedinih predmeta, pa se tako u nižim razredima stariji ljudi kao korisni sudionici društva spominju u više od polovine udžbenika iz hrvatskog jezika te u samo u dva udžbenika iz prirode i društva.

Prikazivanje starijih ljudi u udžbenicima razmjerno je rijetko. Kod prikaza je vidljiva ambivalentnost, naglašavanje njihove pasivne i "ometajuće" uloge, ali i isticanje iskustva i mudrosti.

4.8. Odnos prema različitostima općenito

Pozitivan odnos prema različitostima i prepoznavanje uloge različitosti važna je odlika života u demokratskom okruženju i bitna sastavnica obrazovanja za demokratsko građanstvo. U ovom dijelu analizirano je prikazivanje osoba različitih fizičkih osobina, osoba različite seksualne orijentacije i rodnog identiteta te općenito stereotipizirani prikazi.

Sadržaji u kojima se pozornost posvećuje različitim fizičkim osobinama poput visine, težine i boje kože prisutni su u nešto više od polovine udžbenika iz hrvatskog jezika te u pojedinačnim primjerima u udžbenicima iz drugih predmeta. U velikoj većini tekstova i ilustracija naglasak nije stavljen na vanjsko i fizičko.

Ni u jednom od analiziranih udžbenika iz predmeta povijesti, hrvatskog jezika i prirode i društva ne prikazuju se osobe različitih seksualnih orijentacija ili različitog rodnog identiteta i izražavanja. Ta tema nije prisutna ni na koji način.

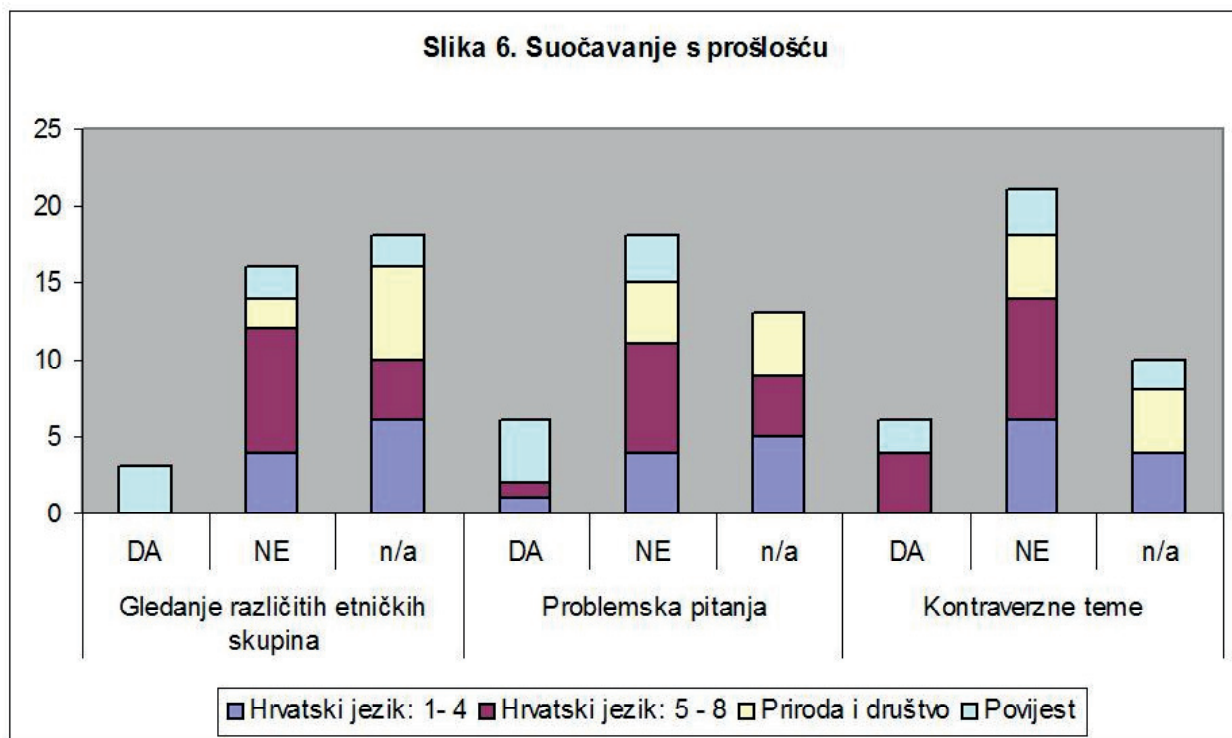
Pojedinačni stereotipni prikazi temeljeni na vanjskom izgledu rijetko se javljaju u udžbenicima iz hrvatskog jezika (idealistički opisi izgleda učiteljice). U većini udžbenika ne pojavljuju se sadržaji koji potiču stereotipe na temelju vanjskog izgleda, niti ilustracije koje potiču stereotipne prikaze. Pojedinačne iznimke prisutne su u udžbenicima iz hrvatskog jezika te prirode i društva, a vidljive su kroz slike na kojima isključivo djevojčice prave kruh, mama pere, dječak drži nogometnu loptu, a tata čita novine.

Analizirani udžbenici uglavnom ne potiču stereotipe temeljene na fizičkom izgledu, ali postoje pojedinačni primjeri u kojima su određeni stereotipi primjetni. U analiziranim se udžbenicima uopće ne prikazuju osobe različitih seksualnih orijentacija i rodnog identiteta/izražavanja, niti se potiče rasprava o toj temi.

5. Posebno obrađene teme

5.1. Suočavanje s prošlošću i problemska pitanja

Suočavanje s prošlošću analizirano je kroz prikaz povijesnih događaja iz različitih gledišta. Posebno je analiziran prikaz događaja iz kuta gledanja različitih etničkih skupina, poticanje rasprave o otvorenim pitanjima te kontroverzne teme poput događanja neposredno nakon akcije Oluja, Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj i ideološke podjele, statusa osoba s poteškoćama te statusa žena u određenim razdobljima (Slika 6). Nadalje, analizirano je usmjerenje na osobe i strukture u prikazu povijesnih događaja te korištenje ilustracija u alternativnom prikazu činjenica.

Prikazi povijesnih događaja iz različitih kutova, na primjer progona vještica, posljedica Križarskih ratova te progona Židova, prisutni su u nešto više od polovine udžbenika iz povijesti. U udžbenicima iz hrvatskog jezika povijesni događaji ne prikazuju se iz različitih kutova. Većina analiziranih udžbenika ne daje prikaz događaja iz kuta gledanja različitih etničkih skupina. Iznimka su udžbenici iz povijesti u kojima je spomenuti način prikaza prisutan u nešto manje od polovine analiziranih udžbenika. Primjeri se odnose na europske i američke kolonizacije, dok se u većini slučajeva činjenice navode iz hrvatske perspektive. U udžbenicima iz prirode i društva ne potiče se na raspravu o problemskim pitanjima, što se donekle može objasniti tek uzrastom učenika. Primjeri poticanja na raspravu o problemskim pitanjima poput američkog rata protiv Iraka te Domovinskog rata prisutni su u jednom udžbeniku iz hrvatskog jezika te u polovini udžbenika iz povijesti. Udžbenici su analizirani i s obzirom na zastupljenost sadržaja o kontroverznim temama, te je utvrđeno da se u udžbenicima nižih razreda ne raspravlja o kontroverznim temama. Tek se u nešto manje od polovine analiziranih udžbenika viših razreda raspravlja o kolonizaciji, NDH, zločinima nakon II. svjetskog rata te gradovima stradalima u Domovinskom ratu.

U analiziranim udžbenicima ilustracije se rijetko koriste kao alternativni oblik prikaza činjenica, ali primjeri postoje u manje od polovine udžbenika iz prirode i društva, hrvatskog jezika te povijesti. Ipak, postoje primjeri korištenja kao što su slike ovisnika o drogama, rada crnih robova te kataloga «Hrvatske protužidovske izložbe» iz 1942. godine. Spomenuti pojedinačni primjeri nalaze se u udžbenicima iz povijesti, hrvatskog jezika te prirode i društva.

Prikazi povijesnih događaja iz različitih kutova prisutni su u većini, ali ne i u svim udžbenicima iz povijesti. Značajno je da se u udžbenicima iz hrvatskog jezika povijesni događaji ne prikazuju iz različitih gledišta. Primjeri prikaza povijesnih događaja iz kuta gledanja različitih etničkih skupina odnose se na događaje iz dalje prošlosti, dok se prikaz ostalih događaja daje iz hrvatske perspektive. U većini udžbenika ilustracije se ne koriste za raspravu o problemskim pitanjima iz različitih povijesnih razdoblja. Udžbenici u maloj mjeri potiču na raspravu i promišljanja o kontroverznim i društveno osjetljivim temama iz prošlosti.

5.2. Ekologija i pravo na zdrav okoliš

Sadržaji vezani uz ekologiju i pravo na zdrav okoliš analizirani su kroz aspekte naglašavanja očuvanja okoliša te poticanja na participaciju kroz lokalne i globalne inicijative. Sadržaji o očuvanju okoliša dominantno su zastupljeni u obveznim udžbenicima iz nižih razreda. U udžbenicima iz viših razreda o ekologiji se raspravlja u polovini analiziranih udžbenika iz hrvatskog jezika i povijesti. Analizom udžbenika pokušalo se utvrditi u kojoj mjeri sadržaji potiču na participaciju kroz lokalne i građanske inicijative te globalne ekološke inicijative i teme. Lokalne inicijative poput pokretanja ekoloških akcija od strane djece, sadnje cvijeća i drveća, javljaju se u svim udžbenicima iz prirode i društva te u polovini udžbenika iz hrvatskog jezika. Primjeri globalnih inicijativa poput zaštite okoliša, planeta Zemlje i biološke raznolikosti javljaju se u samo 1/4 udžbenika iz prirode i društva.

Sadržaji vezani uz ekologiju i pravo na zdrav okoliš generalno su vrlo dobro zastupljeni u udžbenicima iz analiziranih predmeta. No, kada je riječ o poticanju na građanski aktivizam u očuvanju okoliša i ostalim ekološkim inicijativama, on se spominje u tek ponekim udžbenicima nižih razreda, dok spomenutih sadržaja nema u udžbenicima viših razreda.

6. Analiza udžbenika iz izbornog predmeta *katolički vjeronauk*

Izborni predmet vjeronauk pohađa većina učenika osnovnih škola u Republici Hrvatskoj te je prepoznata njegova važnost u odgoju za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Analizirano je šest od osam udžbenika iz vjeronauka koji se koriste u nastavi ovoga izbornog predmeta.

Kada je riječ o poticanju kognitivnih vrijednosti općih ljudskih prava, analizom je utvrđeno da u udžbenicima iz vjeronauka za niže razrede nema sadržaja o ljudskim i dječjim pravima, ali su prisutni u 2/3 udžbenika za više razrede, gdje se obrađuju neizravno, kroz priče i druge sadržaje. Od sadržaja vezanih uz kognitivne vrijednosti, dominantni su sadržaji vezani uz mir i nenasilje, koji su prisutni u 3/4 udžbenika. Emocionalne vrijednosti općih ljudskih prava potiču se u gotovo svim udžbenicima, a nalaze se u sadržajima vezanima uz odgovornost, poštovanje, prijateljstvo, ljubav prema drugima te pružanje pomoći drugima, najčešće u kontekstu kršćanske vrijednosti milosrđa.

Participativne sposobnosti u demokratskom građanstvu ne potiču se u dovoljnoj mjeri u udžbenicima za niže razrede, budući da su zastupljene u manje od polovine analiziranih udžbenika. Participativne sposobnosti u većoj se mjeri potiču u udžbenicima za više razrede. Nadalje, poticanje razvoja stavova i vrijednosti vezanih uz demokratsko građanstvo prisutno je u većini analiziranih udžbenika, ali nema primjera poticanja razvoja vještina vezanih uz demokratsko građanstvo. Znanja o političkim fenomenima ne spominju se u udžbenicima iz vjeronauka, a primjeri poticanja privrženosti kulturnom miljeu zastupljeni su u manje od polovine udžbenika.

U udžbenicima iz vjeronauka za niže i više razrede prisutno je osuđivanje konzumerizma. Učestali su prikazi djece i mladih ljudi na način koji ukazuje na njihovo odgovorno sudjelovanje u kućanskim obavezama, školi i lokalnoj zajednici, a u skladu s njihovom dobi. Sadržaji o očuvanju okoliša zastupljeni su u većini udžbenika. U udžbenicima za više razrede veća pozornost posvećena je provođenju slobodnog vremena, a dominantne su aktivnosti u zajednici, druženje s prijateljima i druženje s roditeljima.

U udžbenicima iz nižih razreda najčešće se prikazuju uže i proširene obitelji. Pokazivanje ljubavi, pripadnosti i sigurnosti unutar obitelji, kao što je briga roditelja za djecu i ljubav djece prema drugim članovima obitelji, zastupljeno je u gotovo svim udžbenicima iz vjeronauka. Osobe različitih rasa spominju se u manje od polovine udžbenika iz vjeronauka za niže razrede, a u udžbenicima za više razrede uopće se ne spominju. Različite etničke skupine i načini života pripadnika različitih etničkih skupina ne spominju se u udžbenicima nižih razreda, a spominju se samo u jednom udžbeniku za više razrede.

Katolički vjeronauk svojom biti, a to je "odgoj u vjeri", većinom sadržava teme i sugerira stavove koji su po svojoj prirodi usmjereni prema jednom religijskom i svjetonazorskom krugu (kršćanstvo – katolicizam). No, valja reći kako su sadržaji vezani uz religijski svjetonazor koji nije katolički prisutni u svim udžbenicima iz vjeronauka za više razrede. Spomenuti sadržaji dani su kroz prikaze različitih vjera i religija te prikaze sličnosti i razlika između pojedinih religija. U nekim primjerima ističe se da je prihvatljivo pripadati bilo kojoj vjeri/religiji i naglašava se važnost traženja. No, istovremeno, ima i suprotnih primjera koji sugeriraju da nije prihvatljivo imati drugi sustav vjerovanja osim katoličkog. Naime, u pojedinim primjerima pristupanje religiji koja nije katolička prikazuje se kao zabrinjavajuće skretanje s pravog puta. U udžbenicima iz vjeronauka za niže razrede uopće se ne spominju vjerski svjetonazori koji nisu katolički.

Uočljivo je da u udžbenicima iz vjeronauka za više razrede postoje primjeri kroz koje se prikazuju jednake sposobnosti žena i muškaraca, dok se primjeri poslova razlikuju za muškarce i žene. Također, žene se u ulogama moći i odgovornosti prikazuju samo u 1/3 udžbenika.

Osobe koje su slabijeg društveno-ekonomskog statusa spominju se u gotovo svim udžbenicima

iz vjeronauka. Riječ je o temama kao što su pomoć siromašnima od strane pojedinaca i različitih organizacija. Vidljivo je da se ljudi s posebnim potrebama spominju u svim udžbenicima iz vjeronauka, i to u pozitivnom kontekstu i nevezano uz njihovu teškoću. Nadalje, spominjanje starijih ljudi kao korisnih sudionika u društvu prisutno je u više od polovine udžbenika. Za razliku od obveznih predmeta, u jednom udžbeniku iz vjeronauka spominju se ljudi različitih seksualnih orijentacija te se navodi da je potrebno izbjegavati diskriminaciju ljudi koji su homoseksualne orijentacije.

Prikazi povijesnih događaja iz različitih kutova prisutni su u malom broju udžbenika, a ne potiče se ni na raspravu o problemskim pitanjima. Ilustracije se ne koriste s ciljem poticanja na raspravu te ima primjera korištenja ilustracija koje služe samo za ukras.

Udžbenici iz katoličkog vjeronauka, kako i sugerira ime i sadržaj predmeta, pretežito predlažu stavove koji su usmjereni prema jednom religijskom i svjetonazorskom krugu – kršćanstvu, odnosno katoličanstvu. U udžbenicima iz vjeronauka nema sadržaja vezanih uz kognitivne vrijednosti ljudskih prava, dok su u velikoj mjeri zastupljeni sadržaji vezani uz emocionalne vrijednosti ljudskih prava. Participativne sposobnosti za demokratsko građanstvo dosljedno se potiču u udžbenicima viših razreda, a gotovo u svim udžbenicima iz vjeronauka postoje primjeri sudjelovanja u aktivnostima zajednice. Poseban naglasak stavlja se na obitelj, druženja i podršku svih članova obitelji. U udžbenicima iz vjeronauka nema sadržaja vezanih uz političke fenomene, nema prikaza povijesnih događaja ni rasprava o problemskim temama. U pojedinim udžbenicima iz vjeronauka postoje primjeri kroz koje se prikazuju jednake sposobnosti žena i muškaraca, ali se rjeđe spominju žene u ulogama moći.

Osnovni zaključci sadržajne analize osnovnoškolskih udžbenika:

- Udžbenici u osnovnim školama zagovaraju vrijednosti koje su sukladne načelima ljudskih prava, prikazuju pojedine društvene skupine na korektan način, daju osnovne informacije o demokratskom političkom sustavu.
- Društveno osjetljive teme, kao što su suočavanje s ratnom i poratnom prošlošću, odnos prema pojedinim marginaliziranim skupinama (osobe različite seksualne orijentacije i sl.), teme su o kojima udžbenici ne govore i ne potiču na raspravu o njima.
- Nacionalne manjine i marginalizirane skupine (osobe s invaliditetom i sl.) koje žive u Hrvatskoj samo se ponekad spominju, nabrajaju, a ne daje se prikaz njihove kulture kao integralnog dijela našega društva. Udžbenici uspješnije prikazuju i promiču rodnu ravnopravnost.
- Udžbenicima se nedovoljno promiče građanski aktivizam i djelovanje za opće dobro (lokalnu zajednicu, školu) kao temeljni preduvjet razvoja odgovornih i aktivnih građana/ki, odnosno razvoja političke kulture.

+

-

+ - × ÷ = ?

ANKETNO EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE:

UPITNICI ZA NASTAVNIKE, UČENIKE, RAVNATELJE I RODITELJE

I. Metodologija

1. Vremenski i tehnički okvir provedbe istraživanja

Pilotaža anketnog istraživanja obavljena je u veljači 2009., a samo anketno empirijsko istraživanje na terenu provedeno je od 1. travnja do 20. svibnja 2009. Anketno istraživanje obavilo je pet anketarki¹. Članovi/ice ekspertnog tima instruirali su anketarke u ožujku 2009., neposredno pred izlazak na teren. Provjeru empirijskog materijala pristiglog s terena, logičku kontrolu i unos rezultata obavilo je troje za to osposobljenih suradnika/ca.

2. Određivanje uzorka

Konstrukciju uzorka utemeljili smo na učeničkoj populaciji osnovnih škola u RH. Tako smo kao prvi element u odabiru uzeli regionalnu pripadnost škola, odnosno učenika. Za potrebe ovog istraživanja smatrali smo uputnim u uzorku imati zastupljeno šest temeljnih regija RH, rukovodeći se prirodno- geografskim i povijesno-kulturnim kriterijima. Kako je to uobičajeno u istraživanjima ovog tipa, dobili smo sljedeće regije:

1. Zagreb i Zagrebačka županija
2. Istra i Primorje
3. Dalmacija i otoci
4. središnja (gorska) Hrvatska
5. Slavonija i Baranja
6. sjeverozapadna Hrvatska

Unutar svake regije škole smo birali tako da svaka regija bude zastupljena s po tri tipa učeničke populacije: urbana, periurbana i ruralna populacija. Broj škola odabran je po načelu zastupljenosti učenika pojedine regije u ukupnom broju učenika u RH². Takvim smo odabirom dobili sljedeću strukturu uzorka učenika:

1 Dragica Varat (sjeverozapadna Hrvatska i središnja Hrvatska), Jasmina Kardoš (Istra i Primorje), Jadranka Domazet (Dalmacija i otoci), Jagoda Novak (Zagreb i okolica) i Marlena Šahinović (Slavonija i Baranja)

2 Hrvatski zavod za statistiku, Statistički ljetopis 2008. / Obrazovanje: broj učenika po županijama

Regija	Broj učenika u regiji	Broj škola uključenih u istraživanje po regiji	Broj predviđenih upitnika	Broj realiziranih upitnika
Zagreb i Zagrebačka županija	89669	6	Uč: 1104	Uč: 767
Istra i Primorje	36262	2	Nast: 115	Nast: 102
Dalmacija i otoci	69502	4		
središnja (gorska) Hrvatska	38721	2	Rod: 960	Rod: 531
Slavonija i Baranja	81248	6	Rav: 24	Rav: 23
sjeverozapadna Hrvatska	60 698	4		
UKUPNO	376 100	24		

Broj škola po regiji utvrđen je proporcionalno broju učenika u pojedinoj regiji. To znači da je ukupan broj škola (24) bio dovoljan za proporcionalno regionalnu zastupljenost tri od četiri ispitane populacije (učeničke, roditeljske i nastavničke). Budući da u svakoj regiji postoje sve tri vrste škola s obzirom na tip naselja (urbano, periurbano, ruralno) iz kojeg dolaze učenici/ce, tu smo činjenicu uzeli u obzir pri odabiru škola. Zbog malog broja ispitanika u odnosu na ostale anketirane skupine, populaciju ravnatelja/ica iz razumljivih razloga nije bilo moguće statistički usporediti s odgovorima učitelja, roditelja i učenika. No, dobiveni podaci otkrivaju određene pravilnosti u stavovima i mišljenjima ravnatelja/ica iz uzorka koji utječu na njihovu praksu upravljanja školama u odnosu na predmet istraživanja i u tom su smislu relevantni.

Prema podacima o broju učenika i razrednih odjeljenja u RH, izabrana je prosječna veličina razreda od 23 učenika/ce, pri čemu smo anketirali po dva razreda u svakoj školi. Budući da je ukupan broj škola koje su sudjelovale u istraživanju 24, predviđeni broj ispitanika učenika/ca bio je 1104. Tijekom istraživanja pokazalo se da razredi odabrani slučajnim odabirom imaju nešto manji broj učenika, a u svim razredima nismo uspjeli anketirati sve učenike/ce zbog bolesti ili nedonošenja roditeljske suglasnosti za sudjelovanje u anketi. Budući da nam je namjera bila pokriti Hrvatsku regionalno i po tipu učeničke populacije, što je i ostvareno, smatrali smo da realizirani uzorak u tom smislu zadovoljava pretpostavke za analizu. Sukladno navedenome, i broj anketiranih roditelja, kao i broj nastavnika, proporcionalno je manji, a iz populacije ravnatelja samo jedan ravnatelj nije ispunio upitnik.

Prije početka provedbe anketnog istraživanja osigurano je *Odobrenje za provođenje znanstvenog*

istraživanja u osnovnim školama, koje je izdalo nadležno Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 18. veljače 2009. Prije izvedbe glavnog projekta iz razumljivih smo razloga proveli pilot-istraživanje, tj. evaluaciju učeničkog instrumentarija³, u namjeri da provjerimo razumljivost svih čestica. Na temelju rezultata pilotaže izvršili smo promjene sadržaja nekih čestica i tako dobili finalni instrumentarij (upitnike) primijenjen u glavnom istraživanju.

Škole iz pojedinog tipa škola birali smo slučajnim odabirom s popisa svih osnovnih škola u RH⁴. Potom smo poslali dopise školama uz *Izjavu* o dobrovoljnom sudjelovanju svake od škola. Pritom je finalni izbor ovisio o pristanku ravnatelja/ce škole na sudjelovanje u istraživanju⁵. Od 24 škole koje smo po prethodnim kriterijima odabrali njih tri se nisu odazvale, a dvije su odbile sudjelovati, te smo za tih pet škola našli odgovarajuće zamjene prema prethodno navedenim kriterijima. Posebnu pozornost posvetili smo uvažavanju etičkih principa istraživanja. U skladu s time, za svakog smo maloljetnog ispitanika/cu dobili *Pismenu suglasnost roditelja/staratelja za sudjelovanje učenika u anketi*. Načelo tajnosti osigurali smo tehnikom "izbornih kutija", u koje su ispitanici ubacivali anonimno ispunjene upitnike, nakon čega su kutije zapečaćene. Ispitanici/ce su prije popunjavanja upitnika bili detaljno informirani o postupku koji je uslijedio. To smo načelo primijenili kod sve četiri populacije ispitanika/ca.

3. Metode

U skladu s postavljenim ciljevima istraživanja, provedeno je anketno istraživanje na sljedećim skupinama ispitanika/ca: učenicima/cama 8. razreda osnovnih škola, nastavnicima/cama hrvatskog jezika, povijesti i vjeronauka te roditeljima učenika osmih razreda i ravnateljima/cama škola.

Upitnik se sastojao od niza pitanja te predviđenih odgovora, utemeljenih na skalama Likertova tipa, s ordinalnom peterostupanjskom ljestvicom procjene⁶. Dio pitanja bio je ponuđen svim skupinama ispitanika/ica na procjenu, a dio se odnosio samo na određenu skupinu ispitanika/ca. Tako smo, primjerice, o poželjnim karakteristikama škole pitali sve skupine ispitanika/ca, dok smo o razumijevanju pojmova vezanih uz ODG procjenu sadržaja pojedinih predmeta, tipova nastavnih metoda itd. pitanja postavljali isključivo učenicima/cama i nastavnicima/cama.

Upitnik za učenike sastojao se od sljedećih nizova pitanja: samoprocjena razumijevanja pojmova vezanih uz ODG, doprinos pojedinih predmeta (povijest, hrvatski jezik, vjeronauk) ODG-u, demokratičnost procesa poučavanja, doprinos škole ODG-u te karakteristike škole s obzirom na načela ODG-a.

3 Pilotaža upitnika obavljena je u OŠ Soboština, Zagreb u veljači 2009.

4 Portal za škole <http://www.skole.hr/skole/popis>

5 Detaljno izvješće o provedenom terenskom istraživanju nalazi se na web-stranici Centra za ljudska prava: www.human-rights.hr

6 Npr. stupnjevi skale slaganja s nekom tvrdnjom bili su od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem), a stupnjevi skale važnosti obrazovnih ciljeva od 1 (posve nevažno) do 5 (izrazito važno).

Upitnik za nastavnike sastojao se od istih pitanja kao i učenički upitnik, a dodatno istraživane teme bile su: procjena vlastitih kompetencija i potpore sustava ODG-u te poznavanje i provedba strateških dokumenata vezanih za ODG.

Upitnik za roditelje konstruiran je od četiri pitanja. Dva pitanja, koja se odnose na zadaće/ciljeve kvalitetne škole i pokazatelje kvalitetne škole u odnosu na elemente ODG-a, konstruirana su analogno upitniku za ravnatelje, a dva koja se odnose na uspjeh škole u ostvarivanju zadaća i unapređenje rada škola konstruirana su isključivo za ovaj upitnik.

Upitnik za ravnatelje, osim dva spomenuta pitanja koja su analogna pitanjima za roditelje, sadržava i dva pitanja koja se odnose na obilježja obrazovnog sustava s obzirom na načela ODG-a, kao i na sistemske preduvjete kvalitetne škole.

Od karakteristika ispitanika provjeravali smo **relevantne socio-demografske i socio-obrazovne karakteristike**. U učeničkoj populaciji provjeravali smo: spol, procjenu stupnja osobne religioznosti, procjenu imovinskog stanja obitelji i stupanj obrazovanja roditelja. U nastavničkoj populaciji provjeravali smo spol, predmet koji predaju i godine radnog iskustva. U roditeljskoj populaciji dobili smo podatke o spolu, dobi i stupnju obrazovanja. U ravnateljskoj populaciji tražili smo podatke o spolu, radnome stažu te godinama na ravnateljskoj funkciji.

4. Analiza rezultata

Podaci dobiveni anketnim istraživanjem bili su podvrgnuti sljedećim statističkim analizama:

a) Deskriptivna analiza - distribucije frekvencija u apsolutnim vrijednostima i postocima

Za sva pitanja/odgovore kod svih četiriju upitnika naveli smo prosječne vrijednosti, tj. standardne devijacije kao mjere raspršenja. Za pojedine varijable prezentirali smo distribucije frekvencija grafički, i to u obliku histograma frekvencija i strukturnih krugova (*pie charts*).

b) Faktorska analiza

U obradi podataka koristili smo komponentni model faktorske analize uz GK kriterij za zaustavljanje ekstrakcije faktora te ortogonalnu varimax transformaciju. Ovu analizu koristili smo u slučajevima kada smo očekivali višedimenzionalnost istraživanog fenomena. U nekim slučajevima koristili smo kosu oblimin transformaciju, i to prvenstveno kada su se očekivale konceptualno povezane

dimenzije. Npr. kod utvrđivanja tipova škola u odnosu na prisutnost nekih obilježja demokratske kulture.

c) **Od bivarijatnih analiza koristili smo t-test**, npr. za usporedbu učeničkih i nastavničkih procjena demokratičnosti i raznovrsnosti nastavnih metoda.

d) Za usporedbu različitih škola, odnosno tipova škola, u kontekstu ispitivanih stavova i procjena, od multivarijantnih smo metoda koristili **ANOVA-u**. U slučajevima analize odnosa dviju nominalnih varijabli koristili smo **χ -kvadrat test (χ^2)**.

II. Ciljane skupine i uzorak ispitanika/ca: učenici, roditelji, nastavnici, ravnatelji

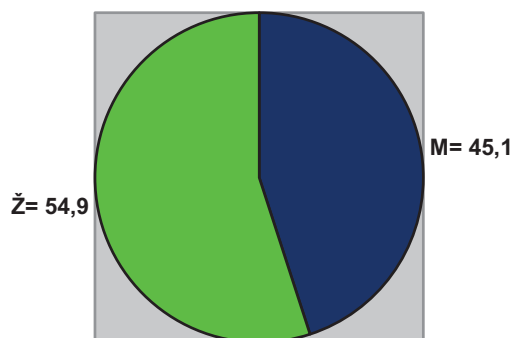
UČENICI/CE

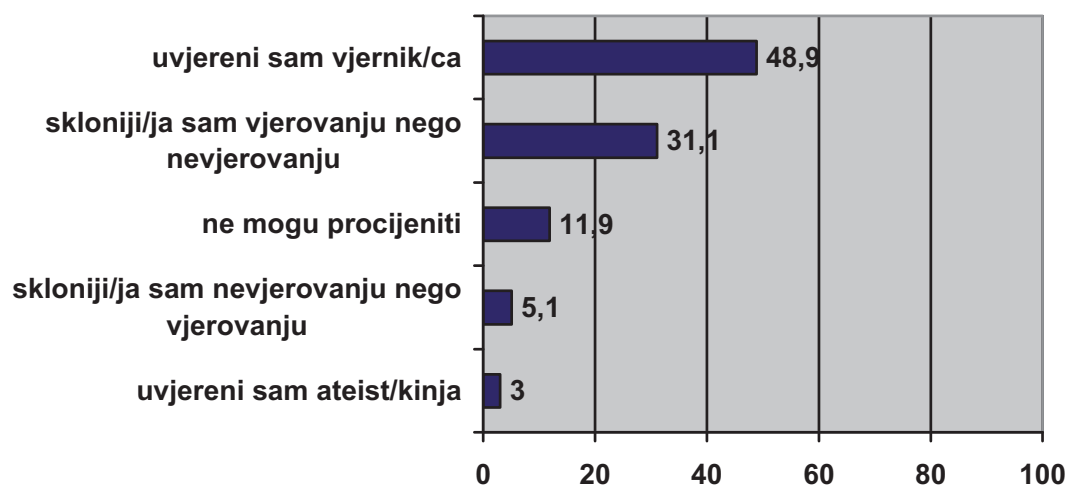
U kontekstu našeg istraživanja **učenici/ce** predstavljaju najvažniju skupinu ispitanika, prvenstveno zato što je obrazovni sustav, sukladno međunarodnim i nacionalnim dokumentima, pozvan poticati razvoj onih znanja, vještina i stavova koji su potrebni za uspješno funkcioniranje u suvremenom demokratskom društvu. U skladu s tim, osobito su nas zanimali stavovi učenika o tome koliko su vrijednosti i načela demokratskog građanstva i ljudskih prava ugrađeni u nastavu i cjelokupni život škole, kako procjenjuju svoje poznavanje ključnih pojmova iz tog područja i u kojoj mjeri su njihovu poznavanju tih pojmova pridonijeli pojedini nastavni predmeti, kao što su hrvatski jezik, povijest i vjeronauk.

Uzorak je obuhvatio 767 učenika/ca osmih razreda iz 24 škole, od čega je nešto veći broj učenika. Oko polovine učenika izjasnilo se da su uvjereni vjernici, a trećina da su mnogo skloniji vjerovanju nego nevjerovanju, dok ih je oko 12% odgovorilo da ne može procijeniti stupanj svoje religioznosti. Manji broj učenika/ca izjavio je da su mnogo skloniji nevjerovanju nego vjerovanju ili su se deklarirali kao uvjereni ateisti. Više od polovine učenika/ca živi u uvjetima koji nisu ni bolji ni lošiji od većine drugih, oko 7% živi lošije ili mnogo lošije, a oko trećine bolje ili mnogo bolje od većine drugih. Oko 60% učenika/ca ima oca i majku sa završenom srednjom školom, roditelji jedne trećine su visokoobrazovani, a svaki deseti/a ima oca i/ili majku sa završenom osnovnom školom.

Učenci/ce prema spolu %

Učenci/ce prema stupnju religioznosti %

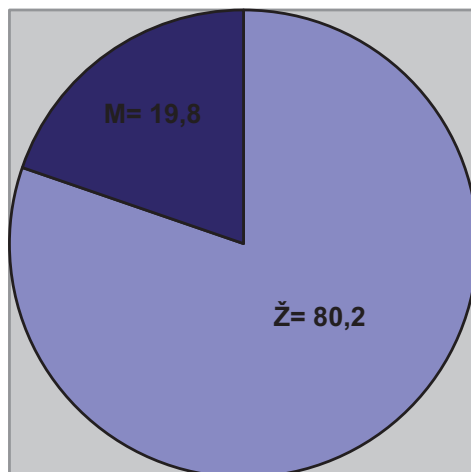
NASTAVNICI/CE

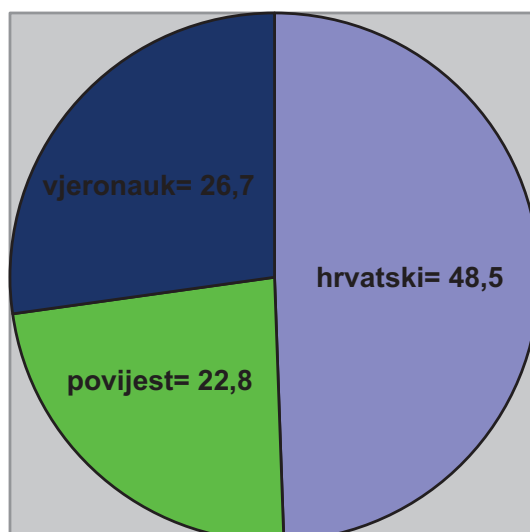
Nastavnici/e ključni su segment obrazovnog sustava, budući da upravo oni učenicima/cama posreduju znanja, vještine i stavove koji su važni za razvoj učenika/ca kao budućih ključnih aktera demokratskog društva. U skladu s tim, u ovom dijelu istraživanja nastojali smo ispitati mišljenja i stavove nastavnika/ca o važnosti obrazovanja za demokratsko građanstvo, modelima poučavanja i učenja u tom području i potrebi njegova sistemskog uvođenja u osnovnu školu. Također, nastojali smo ispitati njihove stavove o tome u kojoj su mjeri hrvatski učenici/ce pripremljeni za demokratsko građanstvo na kraju osnovne škole, koji predmeti tome najviše pridonose i kako oni procjenjuju svoju pripremljenost za obrazovanje za demokratsko građanstvo.

Istraživanje je obuhvatilo 102 nastavnika/ce hrvatskog jezika, povijesti i vjeronauka, od kojih su 80% bile nastavnice. Oko trećine ispitanika/ca radi u nastavi više od 20 godina, nešto malo manje od polovine ima nastavnički staž između 6 i 20 godina, a svaki peti manje od 6 godina.

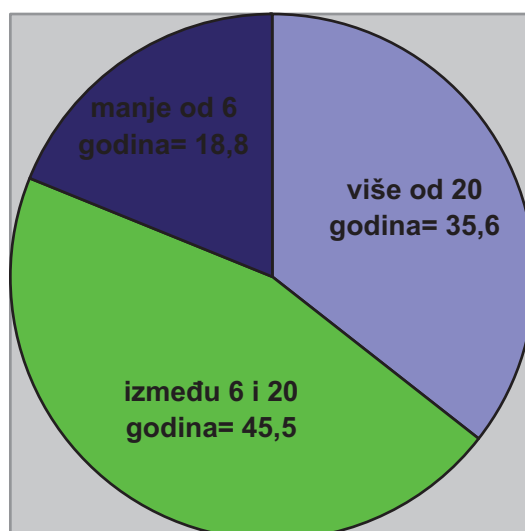
Nastavnici/ce prema spolu %

Nastavnici/ce prema predmetu %

Nastavnici/ce prema godinama staža u školi %

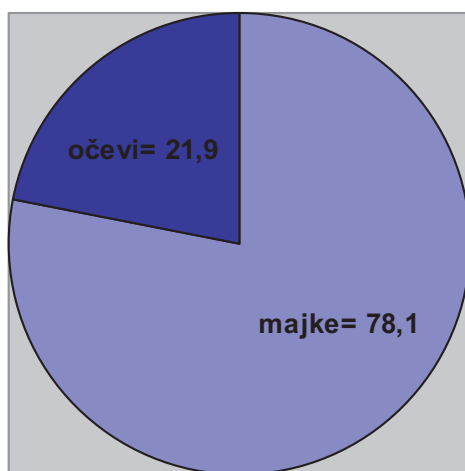
RODITELJI

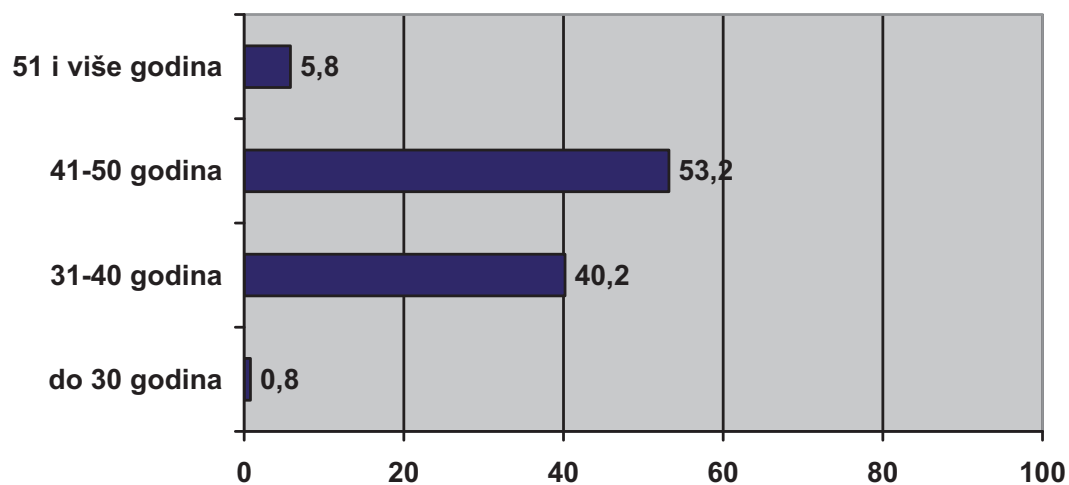
U pripremi učenika za demokratsko građanstvo roditelji imaju vrlo važnu ulogu. U obitelji se postavljaju temelji političke socijalizacije mladih, koji se poslije potvrđuju, nadopunjuju ili mijenjaju kroz obrazovni sustav. Ostvarivanje ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo u velikoj mjeri ovisi o suradnji roditelja i škole, zbog čega je važno saznati kako roditelji shvaćaju ulogu obrazovanja i škole, koje značenje pridaju obrazovanju za demokratsko građanstvo u pripremi njihove djece za život te ubrajaju li ključne dimenzije obrazovanja za demokratsko građanstvo među pokazatelje dobre škole. U skladu s tim, istraživanjem smo nastojali ispitati mišljenja i stavove roditelja o važnosti pojedinih ciljeva i zadataka osnovnoškolskog obrazovanja, posebice onih kojima se promiče demokratsko građanstvo, kao i njihove procjene ostvarenja tih ciljeva u školama koje pohađaju njihova djeca, ali i njihove prijedloge za poboljšanje obrazovne prakse u tom području.

U ispitivanju je sudjelovao 531 roditelj ili staratelj učenika/ca osmih razreda koji su ušli u uzorak učenika. Od ukupnog broja ispitanika/ca velika većina su majke. Većina roditelja ima završenu srednju školu, svaki deseti ima nezavršenu ili završenu osnovnu školu, a četvrtina je roditelja s višom školom ili fakultetom, uključujući magisterij ili doktorat. Nešto više od polovine roditelja u dobnoj je skupini između 41 i 50 godina, a nešto manje od polovine od 31 do 40 godina života.

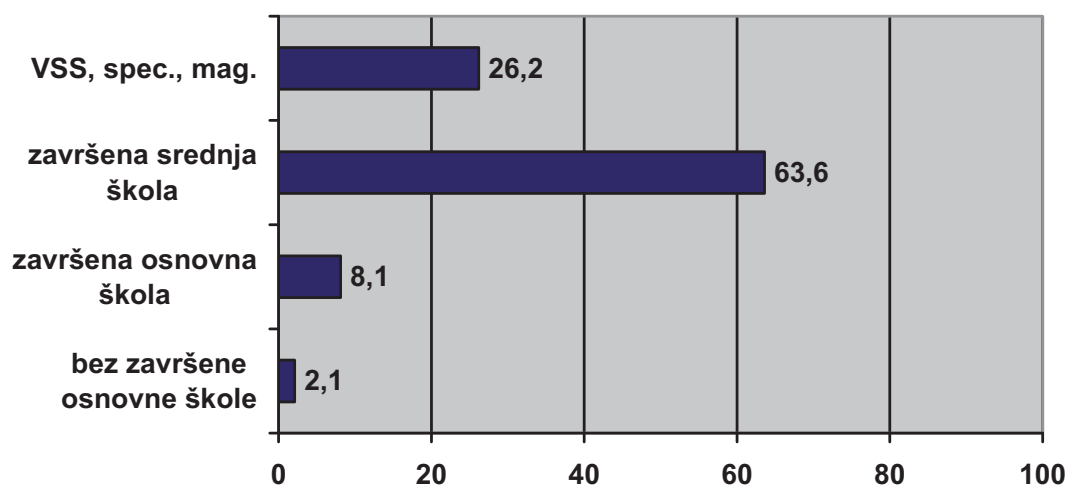
Roditelji prema spolu %

Roditelji prema dobi %

Roditelji prema stupnju obrazovanja roditelja %

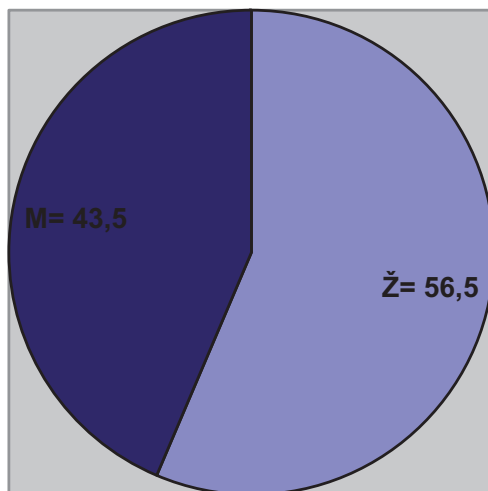
RAVNATELJI/CE

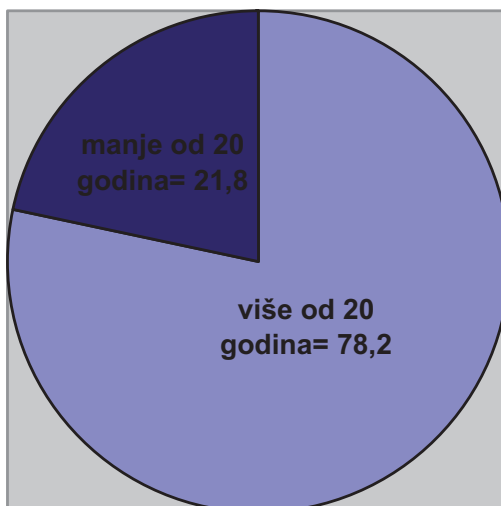
Način na koji **ravnatelj/ica** vodi i upravlja cjelokupnim životom škole, način na koji komunicira s nastavnicima/cama, učenicima/cama i roditeljima te donositeljima odluka na lokalnoj i državnoj razini u velikoj mjeri određuje hoće li škola izgraditi institucionalnu kulturu koja će postati formativni čimbenik demokratskog razvoja učenika. Uvođenje sadržaja demokratskoga građanstva u škole kroz projekte, izvannastavne aktivnosti ili izborni predmet izravno ovisi o tome koliko te sadržaje ravnatelj/ica poznaje, ali i koliko ih prepoznaje kao bitan dio cjelokupnog života škole. Budući da hrvatski strategijsko-razvojni dokumenti u području obrazovanja formalno ističu važnost učenja za demokratsko građanstvo, o ravnatelju/ici, kao instrumentu provođenja nacionalne politike na razini škole, ovisi hoće li i kako njegova/njezina škola pripremati učenike za demokratsko građanstvo. U skladu s tim, u istraživanju su nas zanimala mišljenja i stavovi ravnatelja/ica o nekim obilježjima hrvatskog obrazovnog sustava, ciljevima i zadacima obrazovanja, preduvjetima i pokazateljima dobre škole te, s tim u vezi, položaju obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava na razini sustava i škole.

Od 24 osnovne škole u kojima je provedeno istraživanje, upitnik za ravnatelje u cijelosti su popunila 23 ravnatelja/ice, od kojih su više od polovine bile žene. Struktura ove skupine ispitanika po dobi i radnom iskustvu složena je. Uvjerljivo najviše ispitanih ravnatelja/ica radi u školstvu više od 20 godina. Na ravnateljskoj je funkciji do 5 godina njih nešto više od trećine, do 10 godina ih je trećina, iznad 10 godina 13%, a iznad 15 godina 17,4%. Nešto više od polovine ispitanih ravnatelja/ica osobe su ženskog spola.

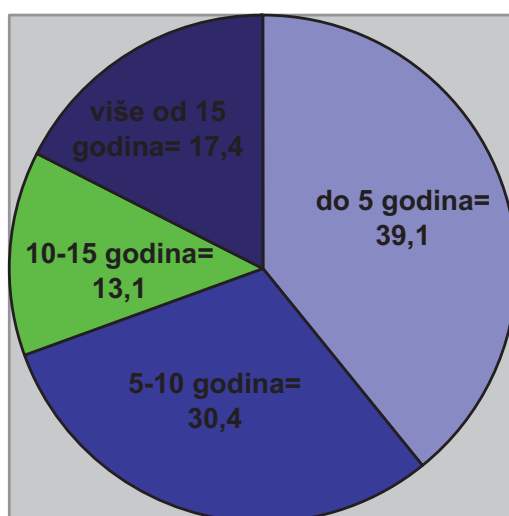
Ravnatelj/ce prema spolu %

Ravnatelj/ce prema godinama staža u školi %

Ravnatelj/ce prema godinama ravnateljskog staža %

III. Rezultati anketnog empirijskog istraživanja

1. Koliko je obrazovanje za demokratsko građanstvo VAŽNO ?

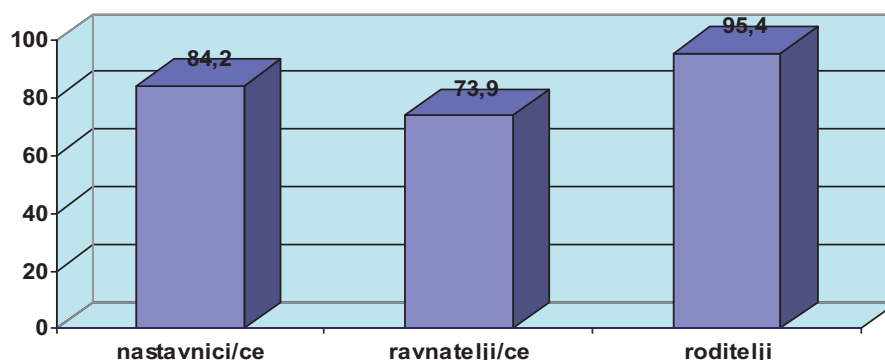
Potporna nositelja obrazovnog procesa presudna je prilikom uvođenja novih sadržaja. Stoga smo pitanjima iz ovog dijela anketnog upitnika htjeli utvrditi koliko najvažniji dionici obrazovanja – ravnatelji, nastavnici i roditelji – smatraju elemente obrazovanja za demokratsko građanstvo važnim zadaćama obrazovanja i prepoznaju li ih kao pokazatelje kvalitetne škole. Valja naglasiti da su procjene važnosti ponuđenih ciljeva kod svih skupina ispitanika u prosjeku bile smještene na pozitivnom dijelu skale i kretale se od umjereno važnih do izuzetno važnih (od 2,8 do 4,9). Iako potvrđuju pozitivan odnos svih skupina prema ponuđenim ciljevima, te razlike govore o tome koji su ciljevi određenoj skupini važniji, odnosno koji imaju najveći, a koji najmanji prioritet, iz čega je bilo moguće izvesti zaključak o odnosu pojedine skupine prema promicanju ciljeva i zadataka povezanih s obrazovanjem za demokratsko građanstvo.

NASTAVNICI/CE

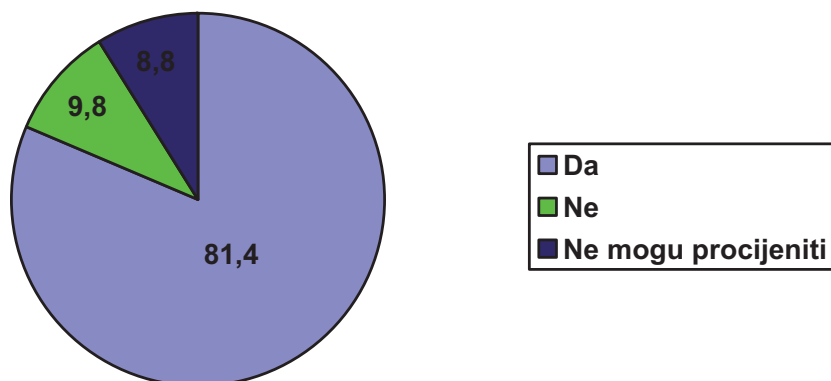
Više od četiri petine nastavnika/ca drži da je priprema učenika/ca za demokratsko građanstvo jedan od najvažnijih ciljeva osnovne škole. Velika većina ih smatra da s obrazovanjem za demokratsko građanstvo treba početi u najranijoj dobi djeteta, ali da u tom procesu primarnu ulogu imaju roditelji, a ne škola. Prosuđujući svoju ulogu u promicanju aktivnog građanstva, gotovo polovina nastavnika/ca tvrdi da su programi njihovih predmeta toliko opširni da imaju vremena samo za obradu obaveznih sadržaja. Nastavnici/ce istovremeno smatraju da bi takve sadržaje trebalo u većoj mjeri ugraditi u programe postojećih nastavnih predmeta u osnovnoj školi. Oko 40% ispitanih nastavnika/ca vidi rješenje u uvođenju posebnog predmeta.

Nastavnici drže da je priprema učenika za ulogu aktivnih i odgovornih građana/ki jedna od najvažnijih zadaća škole, da s takvim obrazovanjem treba početi što ranije i da ga treba u većoj mjeri ugraditi u postojeće nastavne predmete. Istovremeno, u toj pripremi sebe vide kao sekundarne, a roditelje kao primarne čimbenike.

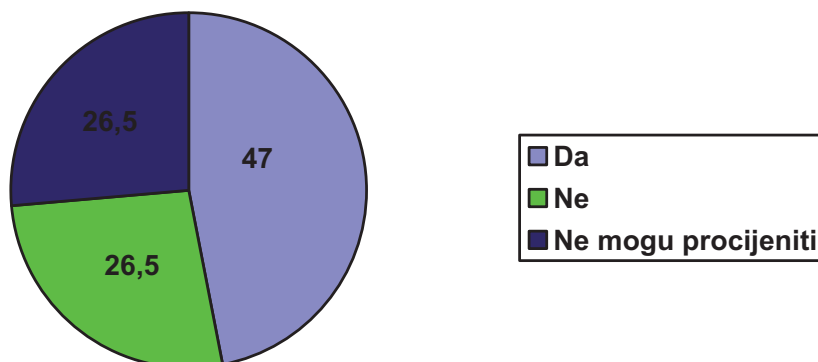
Priprema za demokratsko građanstvo jedna je od najvažnijih zadaća škole %

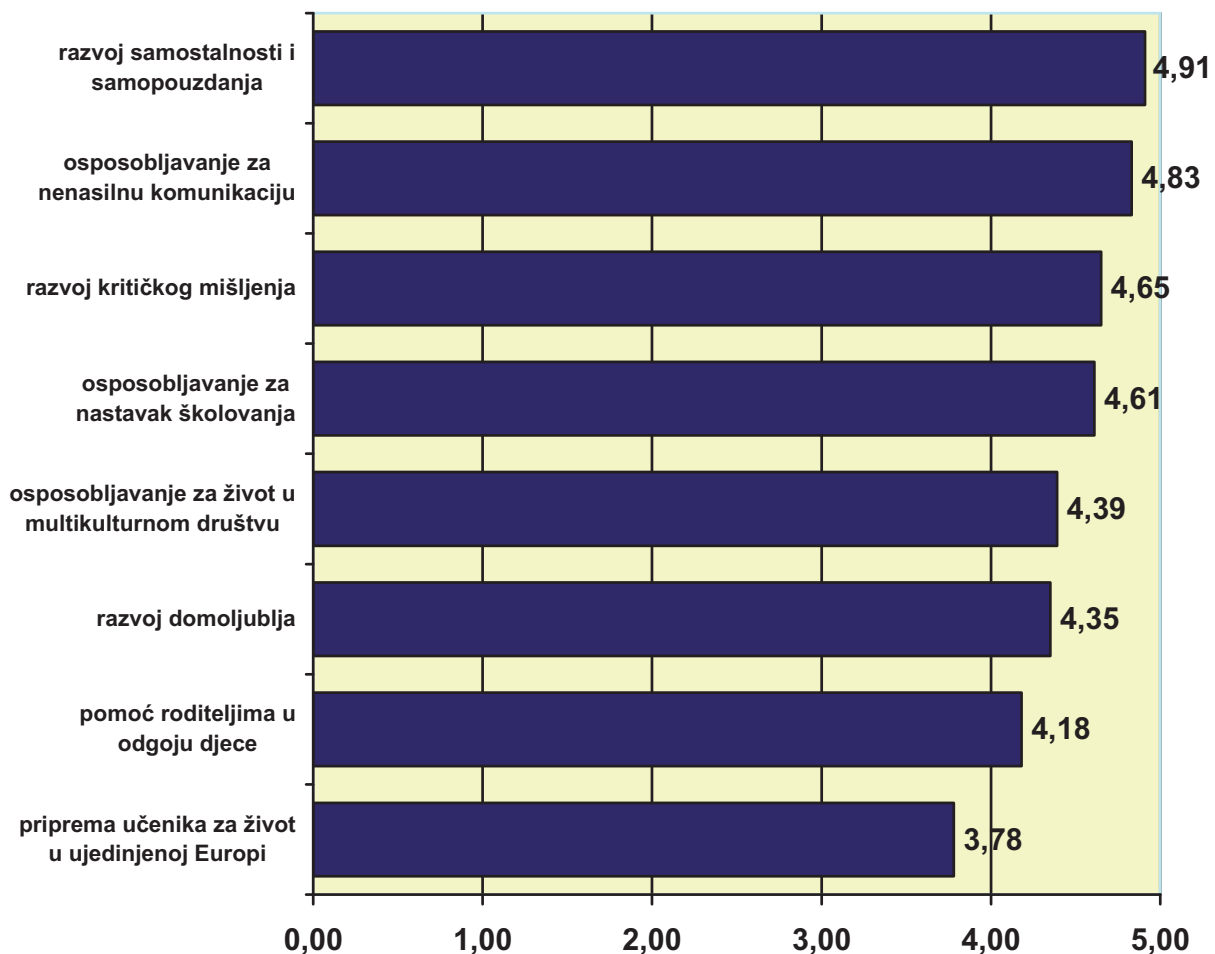
Primarnu ulogu u pripremi djece za demokratsko građanstvo imaju njihovi roditelji %

Nastavnici/ce nemaju vremena pripremati učenike/ce za demokratsko građanstvo jer je nastavno gradivo njihova predmeta preopširno %

Važnost pojedinih ciljeva obrazovanja: ravnatelj/ce

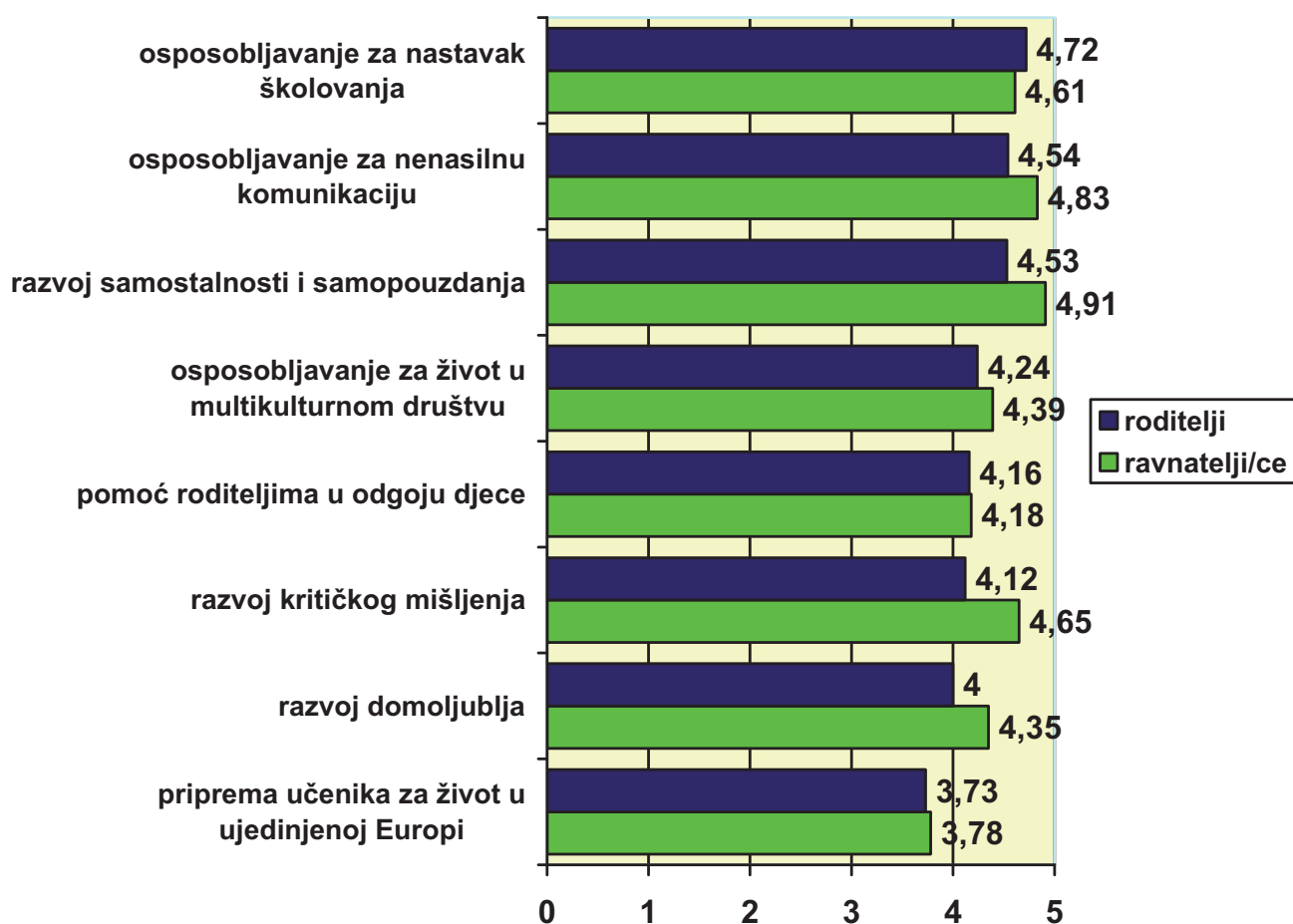

Na vrhu ljestvice dobivene usporedbom prosječnih procjena ravnatelja (PO iznad 4,5) nalaze se tri od 16 ponuđenih obrazovnih ciljeva: razvoj samostalnosti i samopouzdanja učenika, osposobljavanje učenika za nenasilnu komunikaciju i pomoć učenicima u njihovu razvoju za obnašanje uloge aktivnog i odgovornog građanina. To su neke od ključnih vrijednosti koje se promiču obrazovanjem za demokratsko građanstvo. Istovremeno, ravnateljima/cama manje je važno (PO ispod 4,0) da osnovna škola priprema učenike za život u ujedinjenoj Europi i za lakše nalaženje željenog posla.

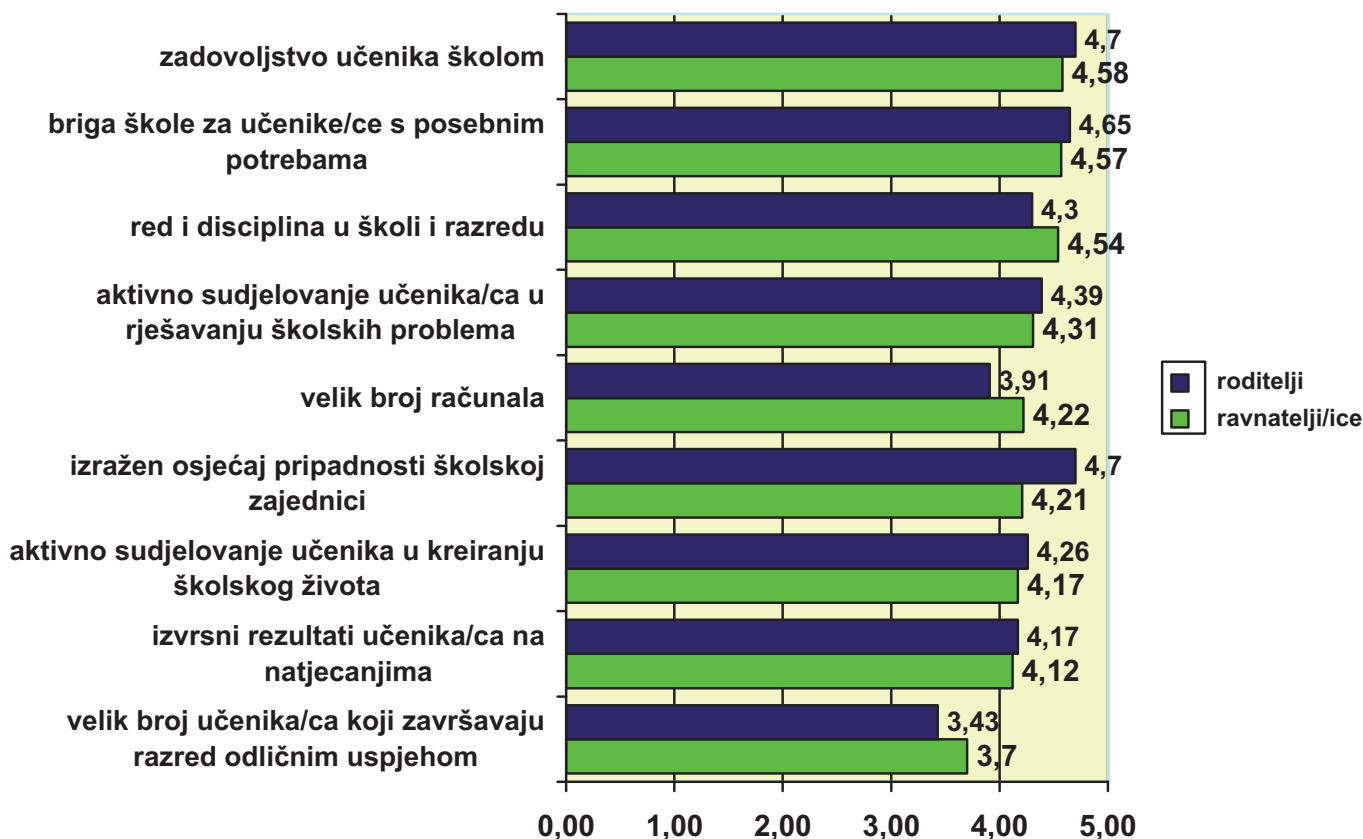
Odgovori na pitanje o preduvjetima za stvaranje dobre škole pokazuju da su za ravnatelje/ce u tom pogledu u prosjeku najvažniji (PO iznad 4,5): kvalitetni nastavni kadar, timski rad svih zaposlenika, dobri odnosi između nastavnika i učenika te dobra suradnja s roditeljima i njihova potpora radu škole, ali i razredi primjerene veličine. U prosjeku su nešto manje skloni (oko 4,0 i manje) te preduvjete dovesti u vezu s demokratskim upravljanjem školom i sudjelovanjem učenika u odlučivanju o školskom životu. Ravnatelji/ce najveću su važnost (PO iznad 4,5) dali sljedećim pokazateljima školske kvalitete: zadovoljstvu učenika školom i u njih razvijenom osjećaju pripadnosti školskoj zajednici, prijateljskim odnosima između nastavnika i učenika te primjerenom

brizi škole za učenike s posebnim potrebama. Te pokazatelje slijede (PO ispod 4,5) pokazatelji otvorenosti škole i demokratskog upravljanja školom kao što su: aktivno sudjelovanje učenika u rješavanju školskih problema, zadovoljstvo roditelja školom, briga škole za učenike koji pripadaju nacionalnim i vjerskim manjinama te potpora učenicima koji dolaze iz socijalno ugroženih obitelji, ali i školski red i disciplina. Još manju važnost među ponuđenim pokazateljima (PO ispod 4,0) ravnatelji/ice pridaju informatičkoj opremljenosti škola i velikom broju „odlikaša” u školi.

Važnost ciljeva osnovne škole: usporedba roditelja i ravnatelja/ica %

Indikatori dobre škole: usporedba roditelja i ravnatelja/ica %

RODITELJI

Slično ravnateljima/cama, i roditelji u prosjeku svih 16 ciljeva osnovne škole smatraju iznadprosječno važnima, ali im i pridaju različite prioritete. Među najvažnijima (PO iznad 4,5) za roditelje su: osposobljavanje učenika i učenica za nastavak školovanja, osposobljavanje za nenasilnu komunikaciju, razvoj samostalnosti i samopouzdanja te pomoć učenicima/cama da se razviju u aktivne i odgovorne građane. Nešto manje značenje (PO oko 4,0) pridaju razvoju domoljublja i pripremi učenika/ca za život u ujedinjenoj Europi, u čemu se slažu s ravnateljima/cama. Drugim riječima, od četiri cilja osnovne škole koja su izravno povezana s pripremom učenika/ca za demokratsko građanstvo, roditelji drže tri cilja izrazito važnima (pomoć učenicima/cama da se razviju u aktivne i odgovorne građane, osposobljavanje za nenasilnu komunikaciju i poticanje da se zalažu za svoja i tuđa prava), a jedan cilj važnim: osposobljavanje učenika/ca za život u višekulturnom društvu.

S obzirom na to da smo očekivali da će se odgovori roditelja o najvažnijim ciljevima škole razvrstati višedimenzionalno, podvrgnuli smo podatke faktorskoj analizi koja je polučila sljedeće tri faktorske dimenzije:

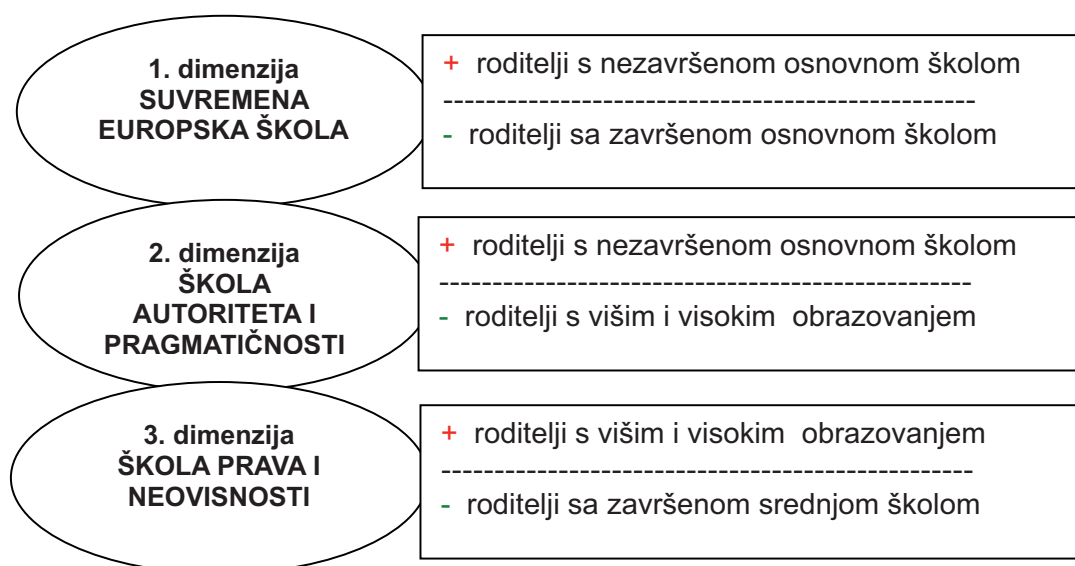
- **suvremena europska škola**, koju najbolje određuju čestice kao što su: učenje stranih jezika, osposobljavanje za rad na računalu i priprema učenika za život u ujedinjenoj pluralnoj Europi;

- **škola autoriteta i pragmatičnosti**, koju najviše određuju čestice kao što su: poštovanje autoriteta i odraslih te osposobljavanje za snalaženje u svakodnevnom životu;
- **škola prava i neovisnosti**, koja se prepoznaje po česticama kao što su: razvoj kritičkog mišljenja, zalaganje za svoja i tuđa prava i razvoj sposobnosti jasnog iznošenja i obrane svojih stavova.

Ciljevi osnovne škole prema mišljenju roditelja: Matrica faktorske strukture

Tvrdnje	Dimenzije		
	suvremena europska škola	škola autoriteta i pragmatičnosti	škola prava i neovisnosti
Osiguranje uvjeta za učenje stranih jezika	,724		,234
Osposobljavanje učenika za rad na računalu	,707		,230
Priprema učenika za život u ujedinjenoj Europi	,652	,262	,164
Osposobljavanje učenika za nastavak školovanja	,537	,217	,164
Osposobljavanje učenika za nenasilnu komunikaciju	,522	,480	
Osposobljavanje učenika za život u višekulturnom društvu	,503	,344	,302
Poticanje učenika da poštuju autoritet		,712	,242
Poticanje učenika da poštuju odrasle	,312	,630	,145
Osposobljavanje učenika za snalaženje u svakodnevnom životu	,434	,620	
Pomoć roditeljima u odgoju djece	,156	,579	,187
Razvijanje samostalnosti i samopouzdanja	,196	,518	,465
Osposobljavanje učenika za lakše nalaženje željenog posla	,490	,497	,111
Pomoć učenicima da se razviju u aktivne i odgovorne građane	,343	,467	,403
Razvoj domoljublja		,458	,382
Razvoj kritičkog mišljenja	,259		,748
Poticanje učenika da se zalažu za svoja i tuđa prava	,221	,255	,727
Razvoj sposobnosti jasnog iznošenja i obrane svojih stavova	,174	,282	,692
Stvaranje opuštene i ugodne atmosfere u školi	,408	,304	,454

Ciljevi osnovne škole prema mišljenju roditelja: faktorske dimenzije

Provjerom razlika među faktorskim dimenzijama ciljeva škole u odnosu na obrazovni status roditelja pokazalo se da su suvremenoj europskoj školi statistički najskloniji roditelji s nezavršenom, a najneskloniji oni sa završenom osnovnom školom. Školi autoriteta i pragmatičnosti najviše su skloni roditelji s nezavršenom osnovnom školom, a najmanje skloni roditelji s višom i visokom školom, koji su pak statistički najskloniji školi prava i autonomije. Roditelji sa završenom srednjom školom najmanje su skloni školi prava i autonomije.

Osim pitanja o najvažnijim ciljevima osnovne škole, koje je postavljeno i ravnateljima/cama i roditeljima, obje skupine odgovarale su i na pitanje o pokazateljima dobre škole. Za roditelje je u tom smislu najvažnije (PO iznad 4,5) da su učenici zadovoljni školom i da škola vodi brigu o učenicima/cama s posebnim potrebama, ali i da u školi i razredu vlada red i disciplina. Pokazatelji koji se izravno odnose na obrazovanje za demokratsko građanstvo kod roditelja u prosjeku imaju nešto niži prioritet (PO ispod 4,5), ali stoje bolje u odnosu na elitistički pokazatelj, kao što je velik broj odličnih učenika u školi.

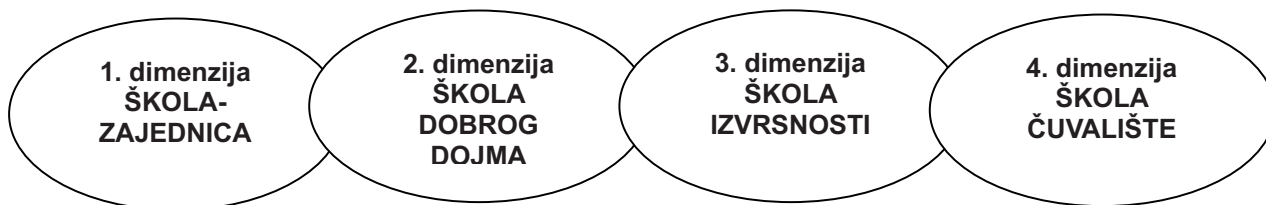
Pokazatelji dobre škole prema mišljenju roditelja: Matrica faktorske strukture

Tvrdnje	Dimenzije			
	škola -zajednica	škola dobrog dojma	škola izvrsnosti	škola čuvalište
Briga škole za učenike koji pripadaju nacionalnim i vjerskim manjinama	,747	,227		
Učenici imaju izražen osjećaj pripadnosti školskoj zajednici	,718		,220	,232
Aktivno sudjelovanje učenika u rješavanju školskih problema	,605	,282	,236	
Red i disciplina u školi i razredu	,541	,171	,175	,295
Briga škole za učenike s posebnim potrebama	,471	,461	,113	,135
Uređenost škole i njenog okoliša		,773	,205	,187
Mnogo raznovrsnih i izvannastavnih aktivnosti	,258	,725	,227	
Briga škole za učenike iz socijalno ugroženih obitelji	,281	,641		,367
Izvrсни rezultati učenika na natjecanjima	,147		,771	,159
Velik broj računala u školi	,180	,322	,668	
Aktivno sudjelovanje učenika u kreiranju školskog života	,424		,543	,243
Prijateljski odnosi između nastavnika i učenika	,121	,474		,632
Zadovoljstvo roditelja školom	,247		,117	,626
Velik broj učenika koji završavaju razred odličnim uspjehom			,537	,584
Zadovoljstvo učenika školom	,443	,136		,456

I ovdje smo odgovore roditelja podvrgnuli faktorskoj analizi koja je polučila sljedeće četiri faktorske dimenzije:

- **škola - zajednica**, koju najbolje objašnjavaju čestice kao što su: briga za učenike koji pripadaju manjinama i izražen osjećaj pripadnosti školskoj zajednici kod učenika;
- **škola dobrog dojma**, koju prvenstveno određuju čestice: uređenost škole i njezina okoliša te mnogo raznovrsnih i izvannastavnih aktivnosti;
- **škola izvrsnosti**, koja se osobito izdvaja po česticama kao što su: izvrsni rezultati učenika na natjecanjima i velik broj računala u školi;
- **škola čuvalište (igraonica)**, koju prvenstveno određuju sljedeće čestice: prijateljski odnosi između nastavnika i učenika, roditeljsko zadovoljstvo školom i velik broj učenika odlikaša

Pokazatelji dobre škole prema mišljenju roditelja: faktorske dimenzije

Za roditelje su najvažniji pokazatelji kvalitetne škole prvenstveno učenički subjektivni osjećaj zadovoljstva školom i briga škole za učenike s posebnim potrebama. Važan pokazatelj dobre škole za roditelje je red i disciplina. Suprotno mišljenju u javnosti, velik broj učenika koji završava školu odličnim uspjehom i izvrsni rezultati na učeničkim natjecanjima nalaze se na posljednjem mjestu roditeljskih prioriteta. Demokratska školska kultura i kultura ljudskih prava (osim njegovanja identiteta etničkih manjina) za roditelje su također važni pokazatelji dobre škole, iako manje važni od osobnog razvoja i zadovoljstva učenika/ca, ali zato važniji od školskog uspjeha njihove djece.

2. Koliko su načela obrazovanja za demokratsko građanstvo PRISUTNA U OBRAZOVNOM SUSTAVU ?

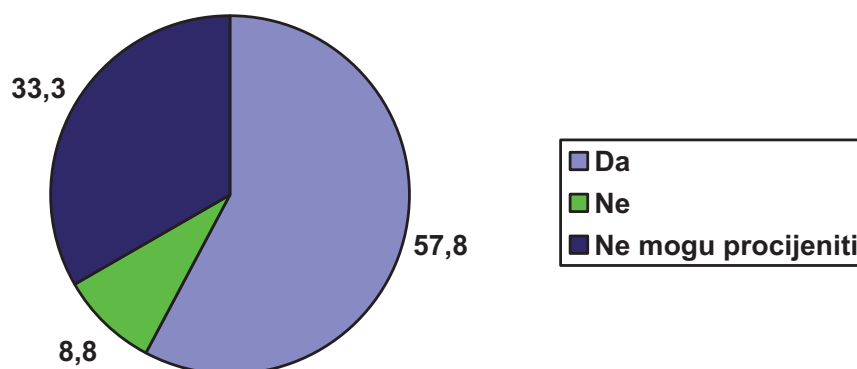
Sljedećim nizovima pitanja/odgovora željeli smo saznati u kojoj mjeri obrazovni sustav, u smislu odnosa između donositelja i provoditelja odluka, funkcionira sukladno načelima ljudskih prava i demokratskog građanstva. Sistemski okvir bitno utječe na praksu škole, a time i na stavove i odnose između učenika, nastavnika i ravnatelja te škole i roditelja.

NASTAVNICI/E

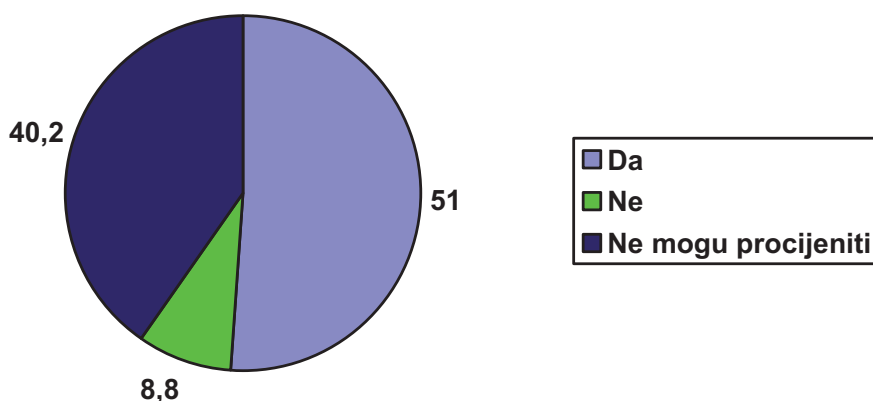
U ovom dijelu su nastavnici/ce odgovarali na pitanja o nekim dimenzijama obrazovnog sustava o kojima ovisi uvođenje i kvaliteta obrazovanja za demokratsko građanstvo. Riječ je o strategijsko-razvojnim dokumentima kojima se određuju ciljevi, sadržaji i organizacija odgojno-obrazovnog sustava, uključujući nastavne planove i programe te izobrazbu nastavnika/ca.

Odgovarajući na pitanje o HNOS-u – *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu*, samo polovina nastavnika/ca potvrđuje da taj dokument značajno pridonosi odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo. Nadalje, gotovo polovina ih ne može procijeniti promiče li *Prijedlog Nacionalnoga okvirnog kurikulumu (NOK)* obrazovanje za demokratsko građanstvo, dok ih je trećina uvjeren da je obrazovanje za demokratsko građanstvo dobilo primjereno mjesto u tom dokumentu. Oko polovine ispitanika slaže se da *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo* promiče ideju demokratskoga građanstva na primjeren način, a otprilike isto toliko ih ne može procijeniti provodi li se taj program u hrvatskim školama.

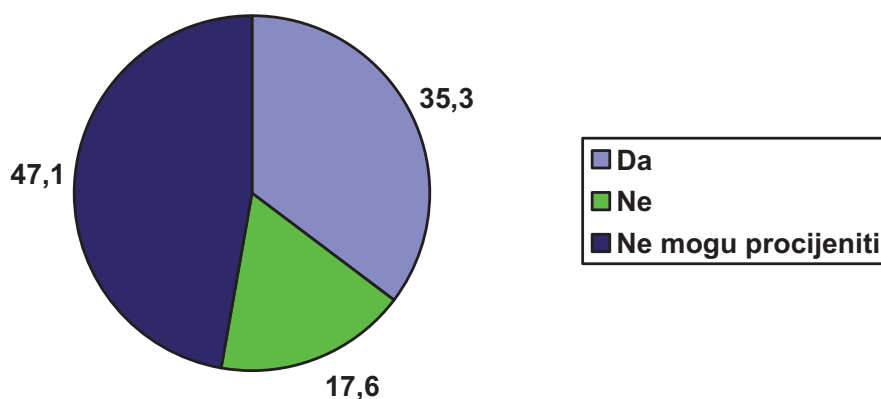
Ideja aktivnog građanstva se primjereno promiče Nacionalnim programom odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo: odgovori nastavnika/ca %

Škole u Hrvatskoj provode Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo: odgovori nastavnika/ca %

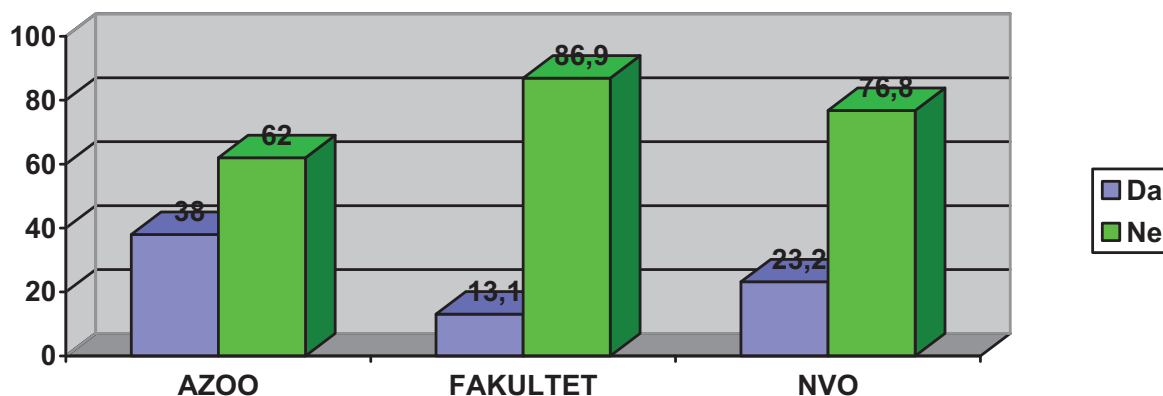
U Prijedlogu Nacionalnog okvirnog kurikulumu obrazovanje za demokratsko građanstvo dobilo je primjereno mjesto: odgovori nastavnika/ca %

Među nastavnicima/cama izražen je stav da su specifične nastavničke kompetencije nužan preduvjet uspješnog pripremanja učenika/ca za demokratsko građanstvo. Najvažnije dimenzije tih kompetencija su, po njihovu sudu, stručna znanja, vještine primjene aktivnih metoda poučavanja, nenasilnog rješavanja sukoba i demokratskog vođenja razreda te interkulturalna osjetljivost. U isto vrijeme, gotovo dvije trećine ispitanika iz ove skupine izjavljuju da nikada nisu sudjelovali u programima za stručno usavršavanje u području obrazovanja za demokratsko građanstvo koje organizira Agencija za odgoj i obrazovanje, samo četvrtina ih je sudjelovala u sličnim programima organizacija civilnog društva/udruga, a u još su manjem postotku sudjelovali u programima koje su organizirali nastavnički ili učiteljski fakulteti.

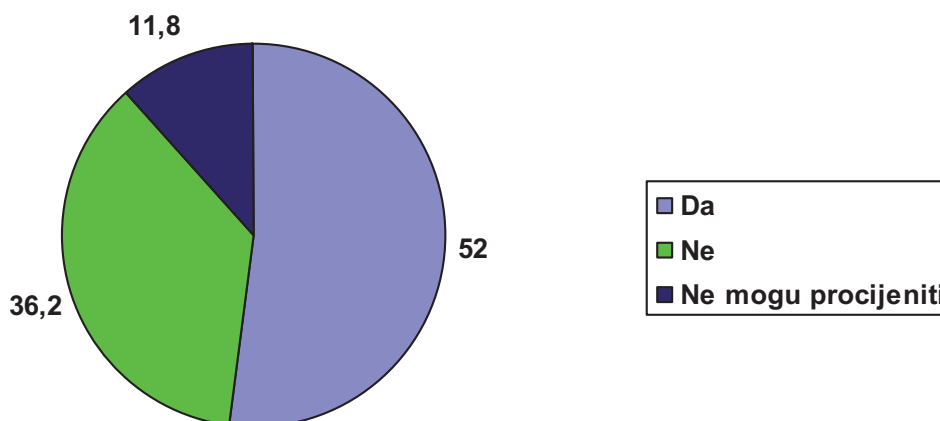
Usprkos postojanju programa obrazovanja za demokratsko građanstvo u okviru stručnog usavršavanja nastavnika, još ne možemo govoriti o njemu kao obaveznom i sustavnom dijelu obrazovanja i izobrazbe nastavnika/ca. To potvrđuju niski postoci (od 13% ispitanih nastavnika koji su se educirali u organizaciji sveučilišnih institucija, do 38% ispitanih nastavnika koji su prošli edukacije AZOO-a) nastavnika/ca hrvatskog, povijesti i vjeronauka koji su prošli edukaciju u ovome području.

Sudjelovanje nastavnika/ca u programima stručnog osposobljavanja i usavršavanja %

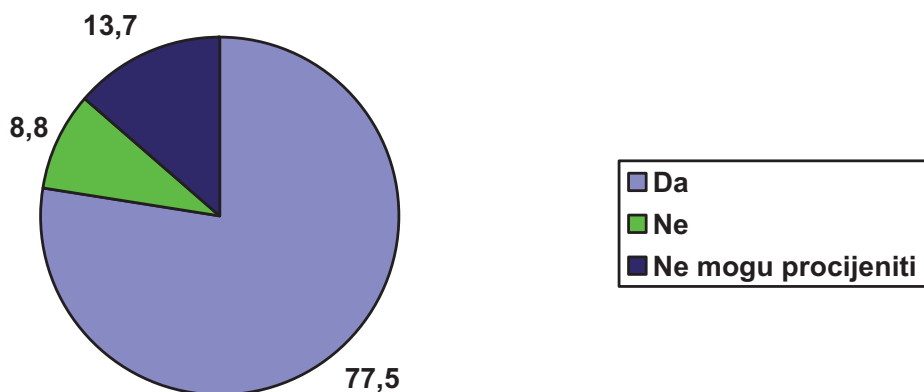

Od ukupnog broja ispitanih nastavnika/ca hrvatskog jezika, povijesti i vjeronauka velika većina ih smatra da programi njihovih nastavnih predmeta mogu pridonijeti pripremi učenika/ca za demokratsko građanstvo. No, prema mišljenju više od polovine ispitanika, to prvenstveno ovisi o inicijativi pojedinog nastavnika/ce. U isto vrijeme, gotovo isto toliko ih tvrdi da oni nemaju vremena za promicanje demokratskog građanstva, jer je gradivo predmeta koji predaju preopširno.

Hoće li se učenici/ce tijekom školovanja pripremati za demokratsko građanstvo ovisi prvenstveno o inicijativi pojedinog/e nastavnika/ce: odgovori nastavnika/ca %

Program predmeta koji predajem omogućava pripremu učenika i učenica za demokratsko građanstvo: nastavnici/ce %

Odgovori nastavnika potvrđuju da na razini obrazovnog sustava ne postoje jasni instrumenti koji bi osigurali da obrazovanje za demokratsko građanstvo bude obavezan dio osnovnoškolskoga obrazovanja. Za takvo što nedostaju važni mehanizmi systemske potpore, kao što je obrazovanje i izobrazba nastavnika/ca, zbog čega i poučavanje za demokratsko građanstvo prvenstveno ovisi o individualnoj inicijativi nastavnika/ce.

RAVNATELJI/CE

Pitanja iz ovog dijela koja su upućena ravnateljima/icama obuhvatila su poznavanje sadržaja i učinaka hrvatskih strategijsko-razvojnih dokumenata u kojima se poziva na potrebu uvođenja obrazovanja za demokratsko građanstvo u obrazovni sustav, kao i procjenu razine demokratičnosti sustava.

Rezultati potvrđuju da oko polovina ispitanih ravnatelja/ica ne može procijeniti promiče li *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava* ideju demokratskog građanstva, odnosno ima li obrazovanje za demokratsko građanstvo primjereno mjesto u tom dokumentu, kao ni to provodi li se taj program u hrvatskim školama. Nadalje, više od polovine ih ne može procijeniti je li u *Prijedlogu nacionalnog okvirnog kurikulumu* obrazovanje za demokratsko građanstvo dobilo primjereno mjesto. Polovina ravnatelja/ica misli da HNOS doprinosi obrazovanju učenika za demokratsko građanstvo, no 1/3 ih to isto ne može procijeniti. Više od polovine ih procjenjuje da nastavnici i učitelji tijekom studija nisu stekli potrebna znanja i vještine za poučavanje sadržaja iz područja demokratskog građanstva, a više od 1/3 ih to ne može procijeniti. Štoviše, više od polovine ih ne može odgovoriti na pitanje jesu li osnovnoškolski nastavnici zainteresirani za stručno usavršavanje u području obrazovanja za demokratsko građanstvo.

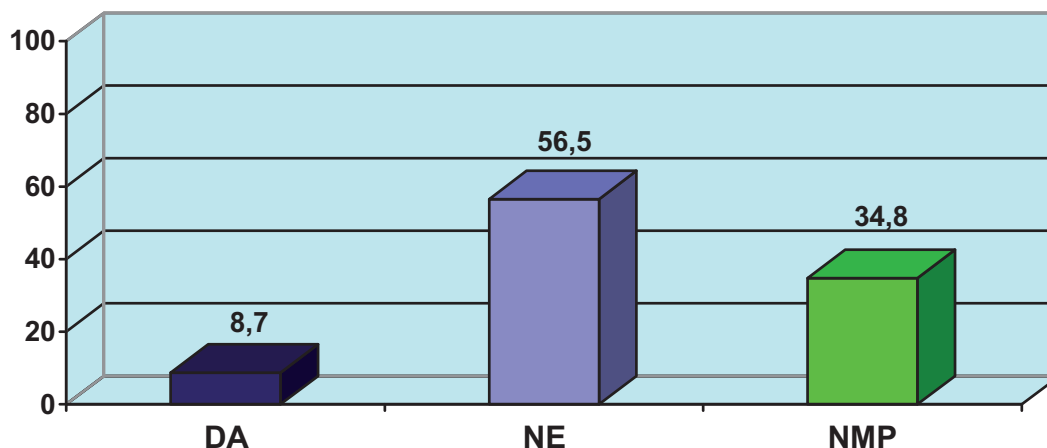
Odgovori ravnatelja/ica na pitanja o demokratičnosti funkcioniranja obrazovnog sustava otkrivaju značajne nedostatke tog sustava upravo u onim dimenzijama koje su ključne za promicanje demokratskog građanstva, kao što su odlučivanje, autonomija škola, mehanizmi potpore zaposlenicima/icama škole i unapređenje kvalitete obrazovanja. Na pitanje konzultiraju li se prilikom donošenja važnih odluka svi relevantni dionici obrazovanja, više od polovine ravnatelja/ica odgovara negativno, a oko 1/3 ih potvrđuje da im proces donošenja odluka u obrazovnom sustavu nije jasan. Nadalje, između 40 i 60% ravnatelja/ica drži da su škole pod pritiskom politike, da je obrazovni sustav pretjerano centraliziran i normiran, da je izrazito zapostavljen u odnosu na druge sustave, da je zastario, odnosno da nije pripremljen za promjene koje se od njega očekuju i da nema ugrađene odgovarajuće mehanizme samounapređivanja, a oko 4/5 ih misli da je sustav opterećen pretjeranim administriranjem. Istovremeno, oko 2/3 ispitanih ravnatelja/ica slaže se da Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje u velikoj mjeri pridonosi unapređenju kvalitete obrazovanja, a oko polovina ih to isto misli za Agenciju za odgoj i obrazovanje.

Na pitanje o tome koliko je sustav dostupan različitim društvenim skupinama, oko 60% ravnatelja/ica drži da djeca iz socijalno ugroženih obitelji i djeca s posebnim potrebama nemaju jednake šanse za napredak u obrazovanju, a više od 40% ih to isto misli za djecu koja žive izvan većih gradova. Štoviše, u istom postotku izjavljuju da obrazovanje u Hrvatskoj nije svima jednako dostupno. Prosječno povoljnije procjene obrazovnom sustavu ravnatelji/ice daju za promicanje

ravnopravnosti spolova te za odražavanje etničke i vjerske raznolikosti društva i lokalne zajednice. Da su na tim područjima učinjeni pomaci u obrazovanju slaže se oko 40% ispitanika.

OBILJEŽJA OBRAZOVNOG SUSTAVA: PROCJENA RAVNATELJA/ICA	M
Obrazovni je sustav opterećen pretjeranim administriranjem.	3,96
Obrazovni sustav je pretjerano centraliziran.	3,70
Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja u velikoj mjeri pridonosi unapređivanju kvalitete obrazovanja.	3,61
Obrazovni sustav je, u odnosu na druge javne sustave, izrazito zapostavljen.	3,52
Obrazovni sustav je zastario.	3,45
Obrazovanje u RH je svima jednako dostupno.	3,43
Obrazovni sustav promiče ravnopravnost spolova na svim razinama.	3,39
Obrazovni sustav je pretjerano normiran.	3,36
Agencija za odgoj i obrazovanje u velikoj mjeri pridonosi unapređivanju kvalitete obrazovanja.	3,26
Obrazovni sustav odražava etničku i vjersku raznolikost društva i lokalnih zajednica.	3,22
Ciljevi obrazovnog sustava su jasno formulirani.	3,17
Obrazovni sustav ima efikasne mehanizme brige o učenicima s posebnim potrebama.	2,96
Mehanizmi vrednovanja obrazovanja su učinkoviti, a rezultati služe za unapređivanje kvalitete obrazovanja.	2,96
Proces donošenja odluka u obrazovnom sustavu meni osobno nije dovoljno jasan.	2,91
Obrazovni sustav je dovoljno fleksibilan za stalno unapređivanje.	2,91
Obrazovni sustav ima kvalitetne mehanizme stručne podrške nastavnicima i školama.	2,83
Škole imaju potreban stupanj autonomije.	2,83
Obrazovni sustav u velikoj mjeri odgovara zahtjevima suvremenog društva.	2,78
Obrazovni sustav omogućava da se svi učenici obrazuju u jednakim uvjetima.	2,74
Škole nisu pod pritiskom politike.	2,74
Djeca izvan većih gradova imaju jednake šanse za napredak u obrazovanju.	2,74
Obrazovni sustav ima adekvatne mehanizme unapređivanja kvalitete obrazovanja.	2,70
Obrazovni sustav nije pripremljen za promjene koje se od njega očekuju.	2,61
Djeca iz socijalno ugroženih obitelji imaju jednake šanse za napredak u obrazovanju.	2,57
Pri donošenju važnih odluka u obrazovnom sustavu konzultiraju se svi dionici (akteri) obrazovanja.	2,43

Nastavnici/ce tijekom studija stječu potrebna znanja i vještine za ostvarivanje ciljeva ODG-a: odgovori ravnatelja/ica %

Općenito govoreći, ravnatelji su ili nezadovoljni ili osrednje zadovoljni razinom demokratskog funkcioniranja hrvatskog obrazovnog sustava. Nešto bolje prosječne ocjene sustav je od njih dobio za promicanje ravnopravnosti spolova, odražavanje etničke i nacionalne raznolikosti društva i lokalnih zajednica te za doprinos Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje i Agencije za odgoj i obrazovanje unapređenju kvalitete obrazovanja. No, nezadovoljni su zbog pretjeranog administriranja i centraliziranosti sustava, odnosno nedostatka autonomije, zbog zapostavljenosti sustava u odnosu na druge javne sustave te zbog političkih pritisaka na škole i odsutnosti konzultacija sa svim dionicima sustava kad se donose važne odluke u tom sektoru. Smeta im i nepripremljenost sustava za promjene i nedostatak odgovarajućih mehanizama potpore školama i nastavnicima prilikom unapređenja kvalitete obrazovanja. Osobito im smeta niska socijalna osjetljivost sustava, zbog čega drže da djeca iz socijalno ugroženih obitelji danas nemaju jednake šanse za napredak u obrazovanju. Istovremeno, polovina ispitanih ravnatelja ne može procijeniti promiču li ključni strategijsko-razvojni dokumenti na adekvatan način obrazovanje za demokratsko građanstvo, a polovina ih ne može procijeniti provode li se ti programi u hrvatskim školama, što ukazuje na problem postojanja jaza između proklamiranih ciljeva i njihove provedbe, kao i na problem demokratskog deficita u načinu na koji funkcionira obrazovni sustav u cjelini.

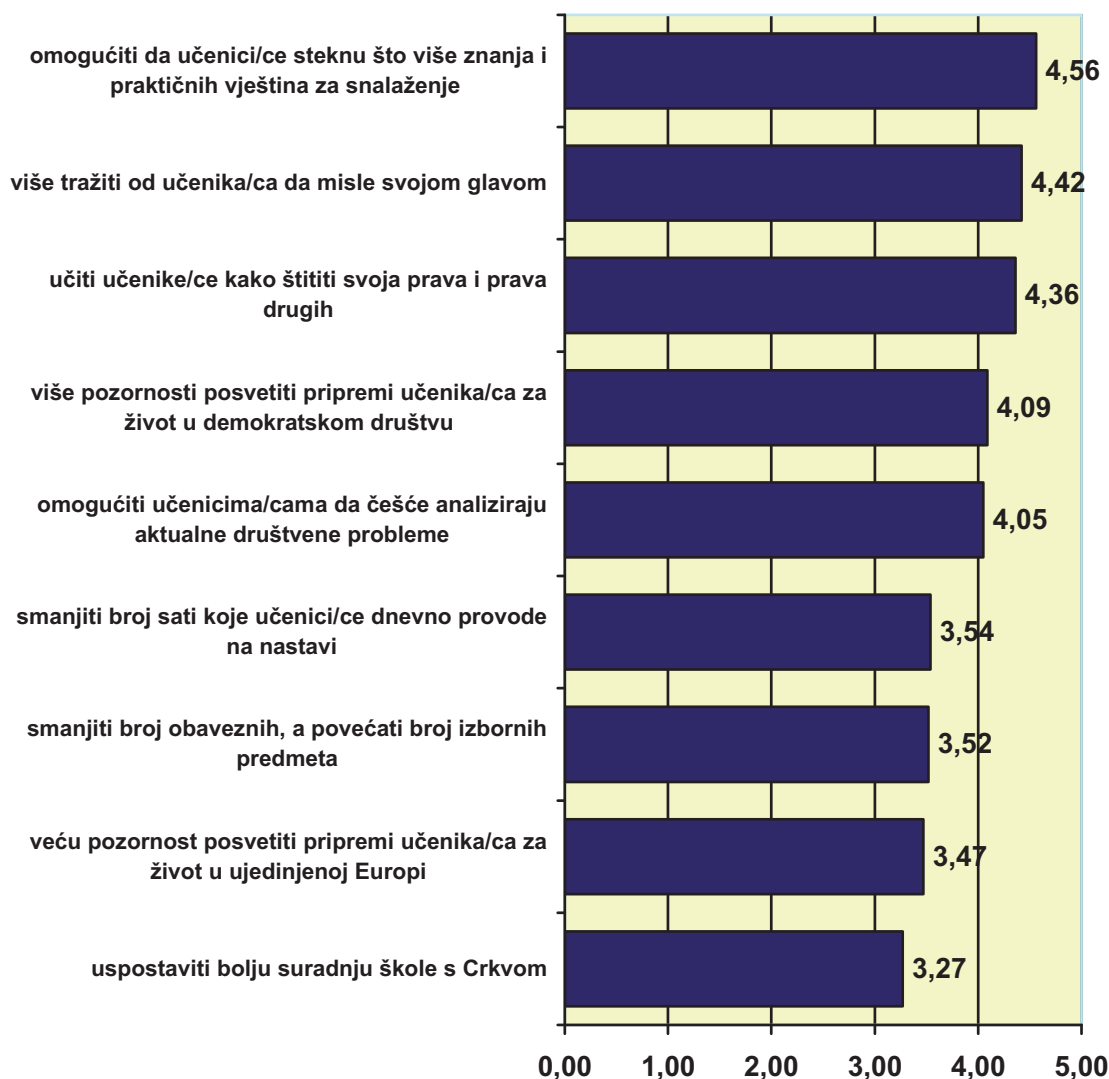
RODITELJI

Budući da je unapređenje obrazovnog sustava prema razvojnim potrebama društva i njegovih građana ključ zadovoljstva roditelja školom, u ovom smo dijelu ispitivali njihova mišljenja i stavove o tome koje bi promjene trebalo uvesti kako bi rad u školi, a time i obrazovni sustav u cjelini bili što kvalitetniji.

Roditelji su u prosjeku svih 17 predloženih promjena ocijenili pozitivno, ali su pri tome prednost uglavnom dali prijedlozima koji obrazovanje obvezuju na razvoj demokratskog građanstva pred onima koji su organizacijske naravi. U najvećoj mjeri (PO iznad 4,0) slažu se da bi obrazovanje bilo kvalitetnije kad bi u školi učenici/ce stekli više praktičnih znanja i vještina za snalaženje u svakodnevnom životu, kad bi škola više odgojno djelovala i više tražila od učenika/ca da misle svojom glavom te se više brinula za djecu s posebnim potrebama, ali i kad bi ih učila kako štiti svoja prava i prava drugih, pripremala za život u demokratskom društvu, omogućila im da češće analiziraju aktualne društvene teme i da više sudjeluju u procesu odlučivanja u školi. Povećanje kvalitete, prema mišljenju roditelja, znatno manje (PO ispod 3,5) ovisi o boljoj suradnji škole i Crkve, ali i o nekim organizacijskim promjenama, kao što su povećanje broja izbornih predmeta i smanjenje vremena koje učenici/ce provode u školi. Roditelji su u odnosu na te prijedloge uglavnom ostali neodlučni. Zanimljivo je da su slično procijenili i prijedloge koji idu u prilog redovitog obilježavanja važnih datuma nacionalnih i vjerskih manjina koje žive u lokalnoj zajednici i boljoj pripremi učenika/ca za život u ujedinjenoj Europi.

Roditelji su relativno visoko ocijenili većinu prijedloga promjena koji su povezani s osposobljavanjem učenika/ca za demokratsko građanstvo. Roditelji žele da škola više odgojno utječe na njihovu djecu, za svakodnevni život, da ona u njoj više uče o svojim pravima i pravima drugih, razvijaju se u samostalne osobe i bolje pripremaju za život u demokraciji. U skladu s tim, drže da bi se obrazovanje unaprijedilo kad bi učenici/ce više sudjelovali u odlučivanju u školi i češće analizirali aktualne društvene teme. Izuzetak su prijedlozi koji od škole traže da redovitije obilježava važne datume nacionalnih i vjerskih manjina, priprema učenike za život u ujedinjenoj Europi i unaprijedi suradnju s Crkvom, budući da su u odnosu na te prijedloge roditelji uglavnom ostali neodlučni. Ti podaci navode na zaključak da suvremeni roditelji od škole prvenstveno traže da njihovoj djeci pomogne kako bi se razvili u samostalne, kritičke i značajke osobe, a tek onda kao pripadnike kolektivnih identiteta, bez obzira na to je li riječ o nacionalnom i manjinskom ili europskom i religijskom identitetu.

Kako unaprijediti kvalitetu škole: odgovori roditelja

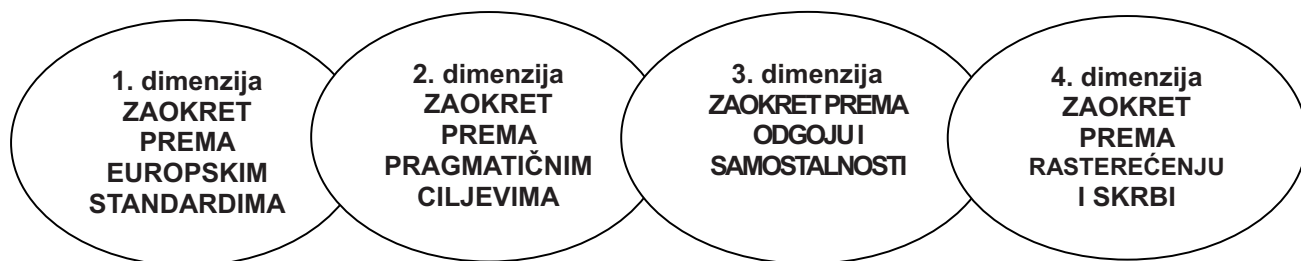

Kada smo odgovore roditelja podvrgnuli faktorskoj analizi kako bismo saznali tvore li oni čvršće dimenzije, dobili smo sljedeće četiri faktorske dimenzije:

- **zaokret prema europskim standardima**, koju najbolje određuju dimenzije kao što su: posvećivanje pozornosti pripremi učenika za život u ujedinjenoj Europi, obilježavanje važnih datuma nacionalnih i vjerskih manjina koje žive u lokalnoj zajednici, uključivanje roditelja u rad škole i posvećivanje pozornosti pripremi učenika za život u demokratskom društvu;
- **zaokret prema pragmatičnim ciljevima**, koju određuju samo dvije dimenzije: učenje praktičnih znanja i vještina za snalaženje u svakodnevnom životu i pripremanje za zaštitu svojih prava i prava drugih;
- **zaokret prema odgoju i samostalnosti**, u koju također ulaze samo dvije dimenzije: odgojno djelovanje i neovisnost mišljenja;
- **zaokret prema rasterećenju i skrbi**, koja okuplja dimenzije kao što su: smanjenje broja sati nastave, smanjenje broja obaveznih i povećanje broja izbornih predmeta te osiguranje da učenici/ce sve svoje zadaće naprave u školi.

Tvrdnje	Dimenzije			
	zaokret prema europskim standardima	zaokret prema pragmatičnim ciljevima	zaokret prema odgoju i samostalnosti	zaokret prema rasterećenju i skrbi
Veću pozornost posvetiti pripremi učenika za život u ujedinjenoj Europi.	,714	,142		,131
U školi redovito obilježavati važne datume nacionalnih i vjerskih manjina čiji pripadnici žive u lokalnoj zajednici.	,646			,158
Više uključiti roditelje u rad škole.	,641	-,102	,327	
Više pozornosti posvetiti pripremi učenika za život u demokratskom društvu.	,544	,327	,386	
Pripremiti učenike za aktivno uključivanje u život lokalne zajednice.	,496	,412	,188	,197
Omogućiti učenicima da što više sudjeluju u odlučivanju o školskom životu.	,484	,390		,166
Omogućiti učenicima da češće analiziraju aktualne društvene probleme.	,416	,315	,313	,132
Osigurati da učenici steknu što više praktičnih znanja i vještina za snalaženje u svakodnevnom životu.		,785	,190	,129
Učiti učenike kako štititi svoja prava i prava drugih.	,209	,746	,105	
Što više odgojno djelovati na učenike.	,113	,113	,794	
Više tražiti od učenika da misle svojom glavom.	,102	,120	,732	
Smanjiti broj sati koje učenici dnevno provode na nastavi.	,103			,766
Smanjiti broj obaveznih i povećati broj izbornih predmeta.	,274			,695
Organizirati školski dan tako da učenici sve zadaće naprave u školi.	,212	,409		,555
Više se brinuti za djecu s posebnim potrebama.		,285	,394	,472

Pravci poboljšanja rada škole prema mišljenju roditelja

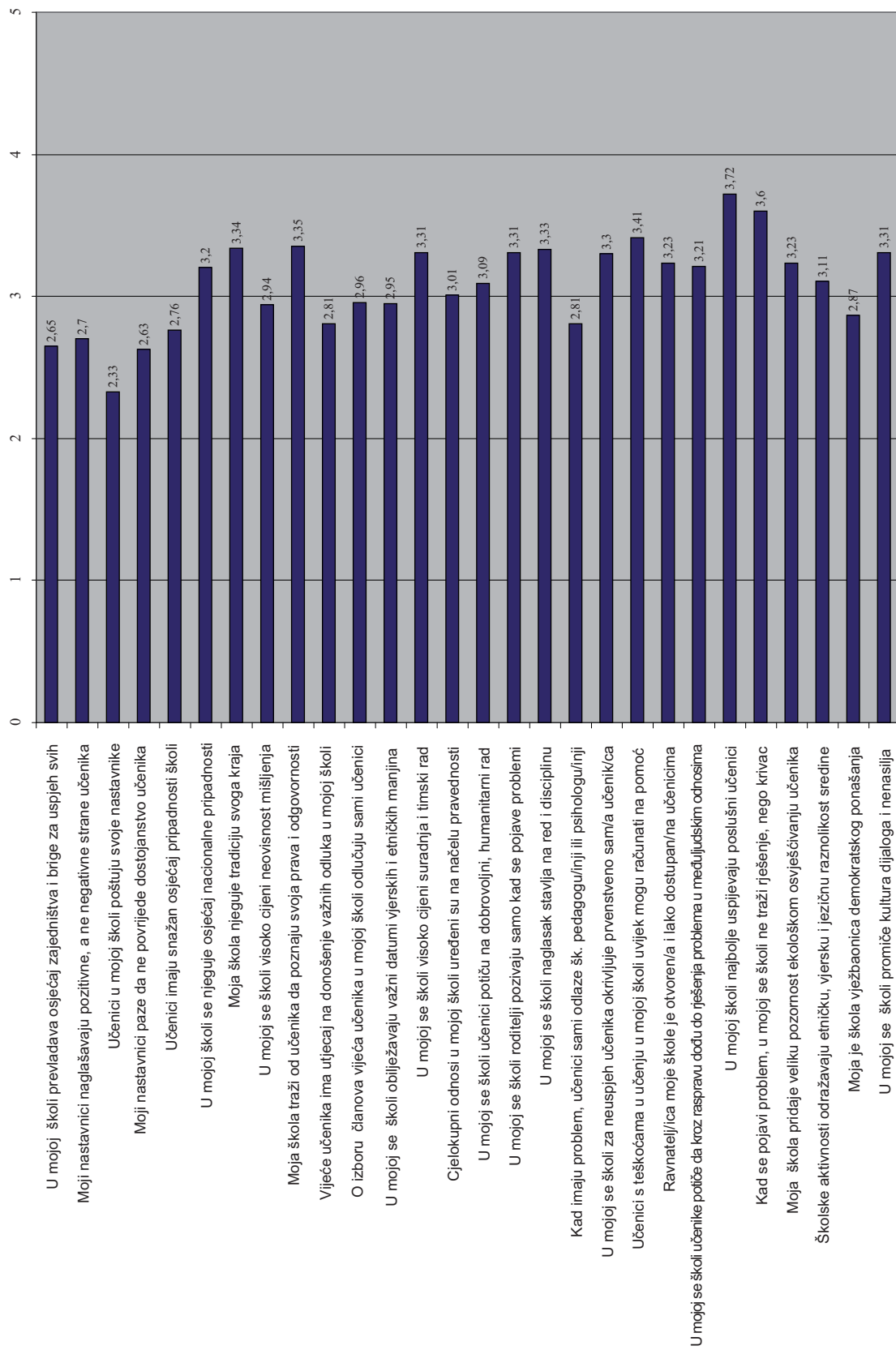
3. Koliko su načela obrazovanja za demokratsko građanstvo PRISUTNA U ŠKOLAMA?

Škola je temeljna jedinica obrazovnog sustava, a njezina kultura ključ utjecaja na učenika/cu. Školska kultura podrazumijeva sklopove vrijednosti, normi, uvjerenja, rituala i tradicija, koji se očituju u svakodnevnim odnosima među njezinim glavnim dionicima, koji opet određuju njezin identitet. U ovom dijelu istraživanja željeli smo utvrditi u kojoj mjeri, prema mišljenju učenika/ca, nastavnika/ca, ravnatelja/ica i roditelja, odabrana obilježja važna za promicanje demokratskog građanstva određuju kulturu škola u Hrvatskoj. S tim smo ciljem konstruirali nekoliko posebnih instrumenata koje smo u određenim slučajevima primijenili na više od jedne skupine ispitanika. Tako smo npr. instrument za mjerenje demokratske kulture škola od 28 tvrdnji povezanih s peterostupanjskim skalama primijenili na učenicima/cama, a nešto kraću verziju tog instrumenta i na nastavnicima/cama.

UČENICI/E

Podaci dobiveni primjenom instrumenta za mjerenje demokratsko-kulturnih obilježja škole na uzorku učenika otkrivaju da kultura hrvatskih škola još nije postala demokratska i da, štoviše, škole nemaju jasan odgojno-obrazovni identitet. Učenici su uglavnom ili neodlučni ili negativno raspoloženi prema onome što se događa u njihovim školama, uključujući i svoju vlastitu ulogu u tome. Znakovito je da su najvišu ocjenu (PO iznad 3,5) dali tvrdnjama da u njihovoj školi najbolje uspijevaju poslušni učenici (to potvrđuje gotovo dvije trećine učenika) i da se u njihovoj školi ne traži rješenje problema nego krivac (s tim se slaže više od polovine ispitanika), a najmanju (ispod 2,5) tvrdnji da u njihovoj školi učenici poštuju nastavnike (za to se opredijelilo samo 15% učenika). Nadalje, oni, između ostaloga, drže (PO ispod 3,0) da u školama ne prevladava osjećaj zajedništva i brige za uspjeh svih, da nastavnici/ce naglašavaju više negativne nego pozitivne strane učenika/ca i da su skloni povrijediti njihovo dostojanstvo, da oni sami nemaju razvijen osjećaj pripadnosti školi i da vijeće učenika ne utječe na donošenje važnih institucijskih odluka. Oko preostalih tvrdnji koje su također važni pokazatelji demokratske kulture škole, ali i oko onih koje govore o ulozi škole u razvoju osjećaja nacionalne pripadnosti i njegovanja lokalne tradicije, učenici/ce u pravilu su ostali neodlučni (sve PO kreću se oko 3,0).

Obilježja školske kulture

Budući da nas je zanimalo kako učenici/ce konceptualno povezuju ponuđene tvrdnje, i kod njih smo u ovom zadatku proveli faktorsku analizu koja je polučila **sljedećih pet relativno neovisnih faktora**:

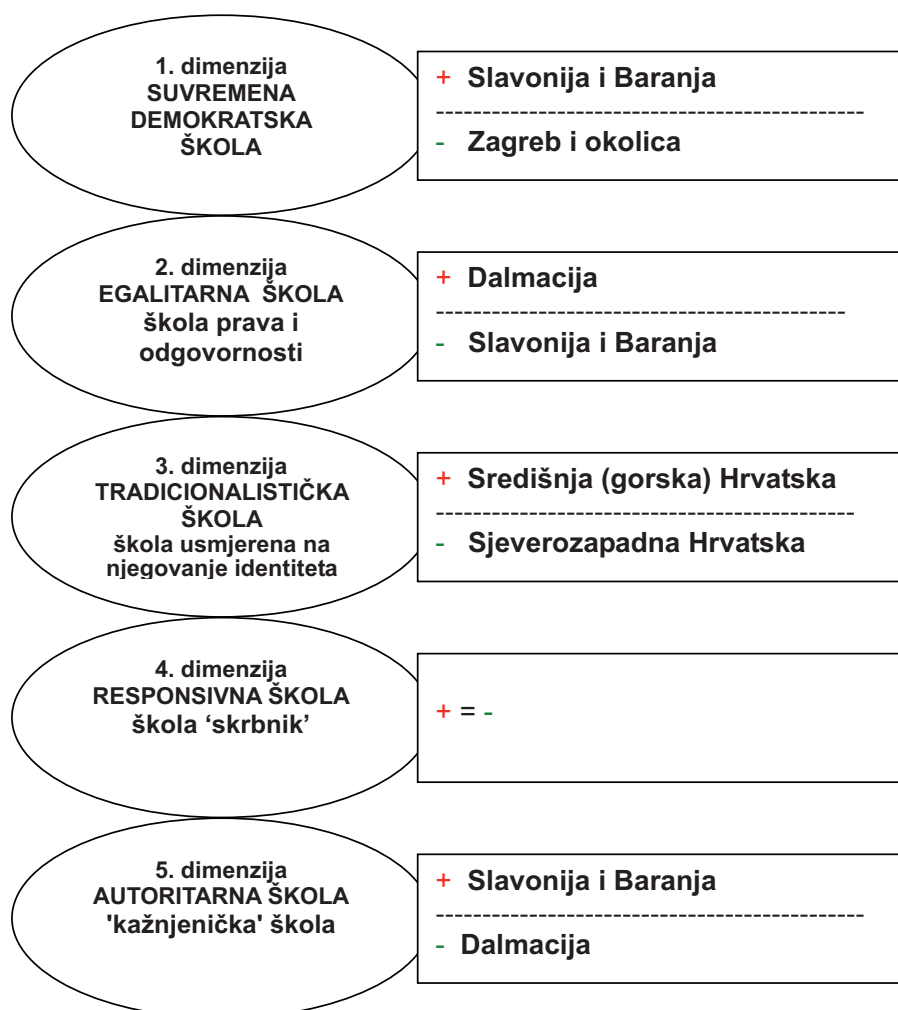
- **suvremena demokratska škola**, u kojoj aktivnosti odražavaju etničku, vjersku i jezičnu raznolikost sredine, koja pridaje veliku pozornost ekološkom osvježavanju učenika, u kojoj se učenici/ce potiču na dobrovoljni humanitarni rad, koja je vježbaonica demokratskog ponašanja i u kojoj se njeguje kultura dijaloga i nenasilja;
- **egalitarna škola** ili **škola prava i odgovornosti**, koja se najbolje prepoznaje po utjecaju vijeća učenika na odlučivanje u školi; po nastavnicima koji naglašavaju pozitivne a ne negativne strane učenika, po učenicima koji poštuju svoje nastavnike i po zahtjevu da učenici poznaju svoja prava i odgovornosti;
- **tradicionalistička škola** ili **škola usmjerena na njegovanje identiteta**, koja je prvenstveno određena time što se u njoj njeguje osjećaj nacionalne pripadnosti, što u njoj učenici imaju snažan osjećaj pripadnosti školi i što se u njoj njeguje tradicija lokalne zajednice;
- **responsivna škola** ili **'škola-skrbnik'**, koja se najbolje prepoznaje po tome što u njoj učenici sami odlaze školskom pedagogu/inji ili psihologu/inji kad imaju problema, što je u njoj ravnatelj/ica otvoren/a i lako dostupan/na učenicima/cama te što učenici s teškoćama u njoj uvijek mogu računati na pomoć;
- **autoritarna** ili **'kažnjenička' škola**, za koju je karakteristično da ne nastoji riješiti probleme nego pronaći krivca, da okrivljuje prvenstveno učenika/cu za njegov/njezin neuspjeh, da roditelje poziva samo kad se pojave problemi i da u njoj najbolje uspijevaju poslušni učenici.

Školska kultura: Matrica faktorske strukture

TVRDNJE	DIMENZIJE				
	suvremena demokratska	egalitarna	tradicionalistička	responsivna	autoritarna
Školske aktivnosti odražavaju etničku, vjersku i jezičnu raznolikost sredine.	,724	,182		,172	
Moja škola pridaje veliku pozornost ekološkom osvještavanju učenika.	,681		,215		,149
U mojoj se školi učenici potiču na dobrovoljni, humanitarni rad.	,576	,251	,126	,327	
Moja je škola vježbaonica demokratskoga ponašanja.	,514	,243	,241	,334	
U mojoj se školi promiče kultura dijaloga i nenasilja.	,512		,478	,233	
U mojoj se školi visoko cijeni suradnja i timski rad.	,472	,355	,368	,218	
U mojoj se školi naglasak stavlja na red i disciplinu.	,450	,421	,159		,269
U mojoj se školi učenike potiče da kroz raspravu dođu do rješenja problema.	,448	,253	,344	,402	
Vijeće učenika ima utjecaj na donošenje važnih odluka u mojoj školi.	,136	,668		,225	,129
Moji nastavnici paze da ne povrijede dostojanstvo učenika.	,130	,641	,340	,208	-,108
Moji nastavnici naglašavaju pozitivne, a ne negativne strane učenika.	,326	,624	,130		
Učenici u mojoj školi poštuju svoje nastavnike.		,573	,400	,182	-,168
Moja škola traži od učenika da poznaju svoja prava i odgovornosti.	,473	,542	,202		,187
U mojoj se školi visoko cijeni neovisnost mišljenja.	,450	,540	,360		
U mojoj školi prevladava osjećaj zajedništva i brige za uspjeh svih	,248	,493	,432	,153	
Cjelokupni odnosi u mojoj školi uređeni su na načelu pravednosti.	,408	,479	,283	,347	
U mojoj se školi njeguje osjećaj nacionalne pripadnosti.	,252	,195	,678		,116
Učenici imaju snažan osjećaj pripadnosti školi.		,307	,671	,289	
Moja škola njeguje tradiciju svoga kraja.	,349	,223	,588		,191
O izboru članova vijeća učenika u mojoj školi odlučuju sami učenici.	,123	,321	,421	,202	
Kad imaju problem, učenici sami odlaze šk. pedagogu/inji ili psihologu/inji.		,283		,740	,119
Ravnatelj/ica moje škole je otvoren/a i lako dostupan/na učenicima.	,293		,194	,561	
Učenici s teškoćama u učenju u mojoj školi uvijek mogu računati na pomoć.	,381	,230	,226	,406	,155
U mojoj se školi obilježavaju važni datumi vjerskih i etničkih manjina.	,381	,150	,171	,397	
Kad se pojavi problem, u mojoj se školi ne traži rješenje nego krivac.		-,241			,720
U mojoj se školi za neuspjeh učenika okrivljuje prvenstveno sam/a učenik/ca.	-,111		,128	,182	,688
U mojoj se školi roditelji pozivaju samo kad se pojave problemi.		,279	-,184		,656
U mojoj školi najbolje uspijevaju poslušni učenici.	,254		,222	,141	,545

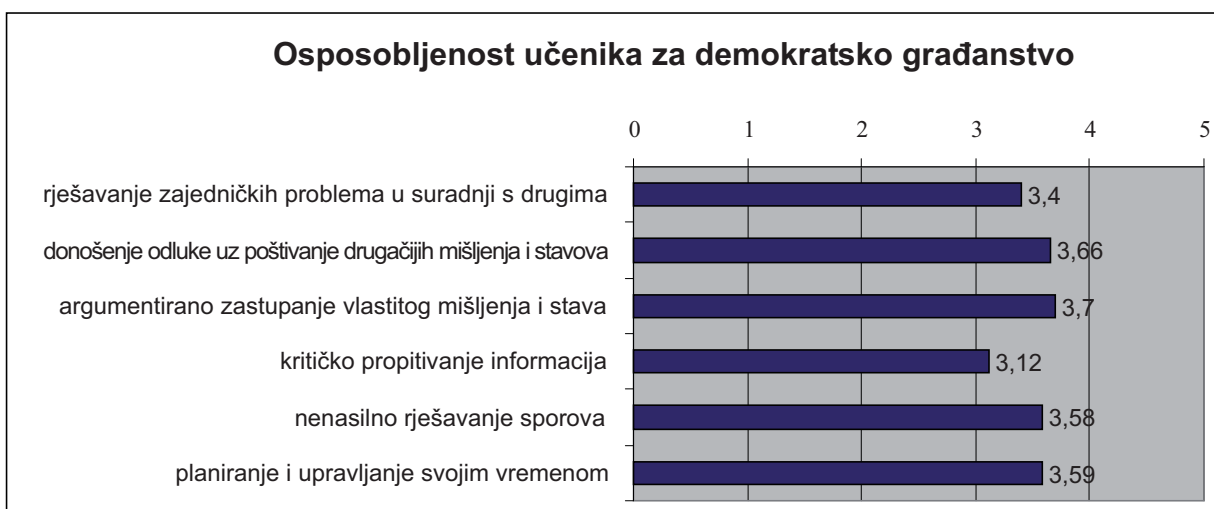
Daljnjom analizom uočeno je da se škole međusobno razlikuju prema regionalnoj pripadnosti u četiri od pet dobivenih faktora, odnosno da su samo razlike na faktoru responsivnosti potvrđene kao statistički slučajne. Demokratska obilježja statistički su značajno više prisutna u školama slavonsko-baranjske regije nego Zagreba i okolice. Razlog tomu su izrazito negativni stavovi učenika o demokratskim odnosima u školi u dvije od pet škola zagrebačke regije. To može značiti ili da se te škole nisu uspjele razviti kao demokratske zajednice, ili da su njihovi učenici znatno kritičniji u procjenama od svojih slavonsko-baranjskih vršnjaka. Da bi se kritičnost učenika trebala uzeti u obzir prilikom objašnjenja spomenutih razlika, potvrđuju podaci o položaju te dvije regije na drugim faktorima. Za razliku od škola zagrebačke regije koje su na svim drugim faktorima smještene oko prosjeka, slavonsko-baranjske škole su zauzele najniži položaj na faktoru egalitarnosti, a najviši na faktoru autoritarnosti. U odnosu na oba ta faktora one se i statistički značajno razlikuju od škola u Dalmaciji, koje su na faktoru egalitarnosti smještene najviše, a na faktoru autoritarnosti najniže. Dimenzija tradicionalizma statistički značajno razdvaja škole središnje Hrvatske (Lika, Banovina), koje su se pokazale najtradicionalnijima, od škola sjeverozapadne Hrvatske (Zagorje, Međimurje), koje su na toj dimenziji zauzele najniži položaj.

Pet tipova škola po regijama

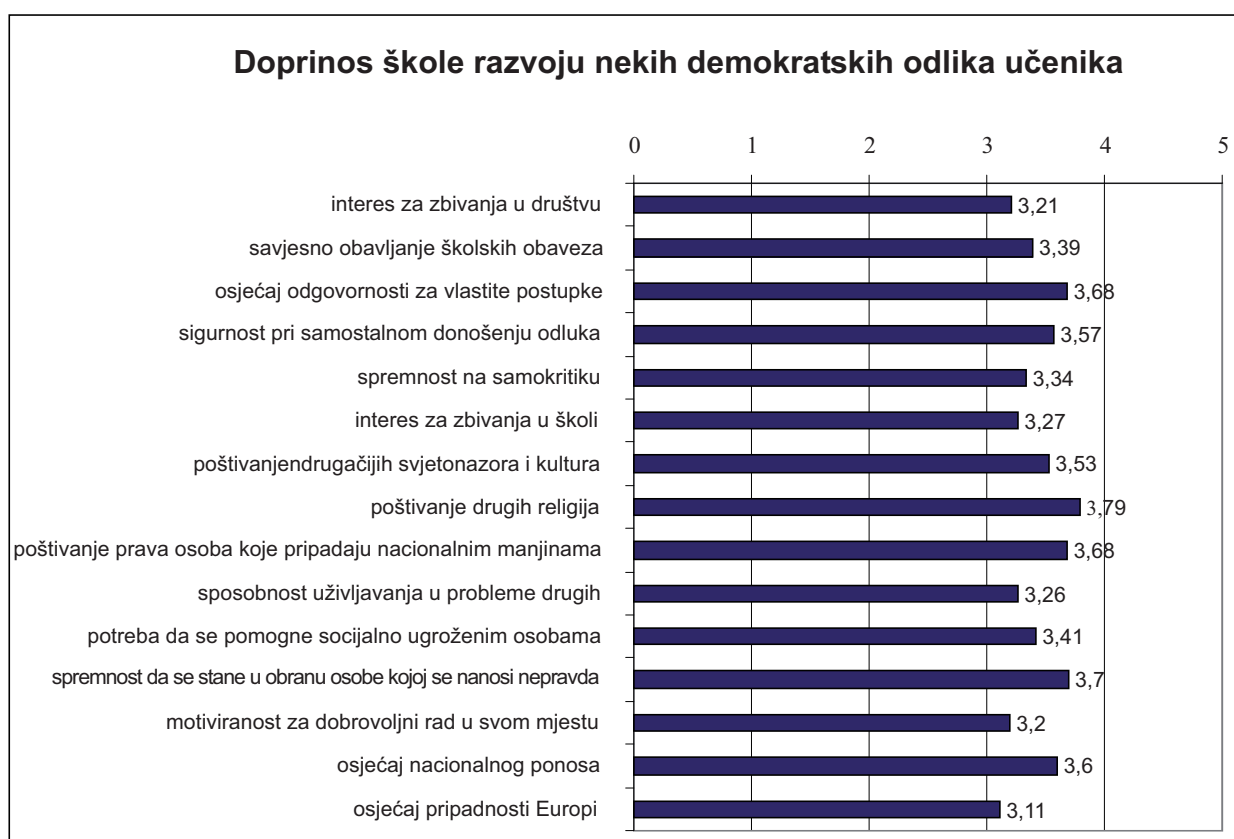

Učenici ne vide svoje škole kao važnije čimbenike pripreme za život u demokratskom društvu. Oni su ili nezadovoljni ili nesigurni u procjenama niza školskih obilježja koja čine kulturni kontekst, okoliš ili okvir za učenje demokratskog građanstva. Zajedno s nastavom, taj okvir potiče ili sprečava razvoj demokratske kulture učenika, što ostavlja važne posljedice na proces osnaživanja građana i demokratski razvoj hrvatskog društva. Po mišljenju učenika/ca, škole danas nisu dovoljno ni demokratske ni nacionalno osviještene, što može značiti da je ključni problem suvremenog hrvatskog školstva kriza institucionalnog identiteta i da je to glavni uzrok neuspjeha škole u odgojnom djelovanju na učenike, u smislu njihova usvajanja onih vrijednosti i stavova koji su pretpostavka osviještenog, istinoljubivog, odgovornog i kritičkog građanstva. No, prosječne ocjene učenika kriju značajne razlike među školama u demokratsko-kulturnim obilježjima, što se može dovesti u vezu s njihovom regionalnom pripadnošću. Podatak da su u nekim regijama škole više usmjerene na odgoj učenika/ca kao podanika nego kao kritički osnaženih građana nedvojbeno ukazuje na systemske propuste, osobito na odsutnost jasnih kriterija i pokazatelja uspješnosti škola, mehanizama praćenja i vrednovanja te interventnih mjera ili programa za škole koje se ne uspijevaju mijenjati u skladu s potrebama i interesima suvremenog demokratskog društva

U nastavku smo učenike tražili da u sklopu dva niza pitanja/odgovora procijene koliko je kod njih dosadašnje školovanje razvilo određene vještine i dispozicije koje su ključne za demokratsko građanstvo. Analizom odgovora na pitanja o vještinama ustanovljeno je da su škole izvršile određen utjecaj na učenike u tom području, budući da su njihovi prosječni odgovori na svih šest ponuđenih čestica smješteni na pozitivnom dijelu peterostupanske skale. Učenici su mišljenja da ih je škola najviše osposobila (PO iznad 3,5) za argumentirano zastupanje vlastitog mišljenja i stava i za donošenje odluka uz poštovanje drugačijih mišljenja i stavova, a najmanje (PO oko 3,0) za kritičko mišljenje. Analiziraju li se njihovi odgovori u postocima, proizlazi da je škola oko tri petine učenika osposobila za donošenje odluka uz poštovanje drugačijih mišljenja, nešto manji broj učenika je pripremila za argumentirano zastupanje vlastitog mišljenja, nenasilno rješavanje sporova te planiranje i upravljanje svojim vremenom, oko polovinu ih je osposobila za rješavanje zajedničkih problema u suradnji s drugima, no samo je jednu trećinu učenika pripremila i za kritičko propitivanje informacija.

Drugim nizom pitanja/odgovora nastojali smo dobiti podatke o utjecaju škole na razvoj dispozicija učenika koje se nalaze u temeljima demokratskog građanstva. Učeničke procjene uglavnom su smještene oko sredine peterostupanjske skale. Škola je najviše (PO iznad 3,5) pridonijela spremnosti učenika da stanu u obranu osobe kojoj se nanosi nepravda, njihovu poštovanju drugih religija i prava osoba koje pripadaju manjinama te njihovu osjećaju odgovornosti za vlastite postupke, ali i sigurnosti pri samostalnom donošenju odluka, osjećaju nacionalnog ponosa i poštovanju drugačijih svjetonazora i kultura, a u manjoj ih je mjeri (PO ispod 3,0) usmjerila na pružanje pomoći socijalno ugroženim osobama, savjesno obavljanje školskih obaveza i spremnost na samokritiku. Škola je najmanje (PO oko 3,0) pridonijela učeničkom interesu za zbivanja u školi, njihovoj sposobnosti uživanja u probleme drugih, interesu za zbivanja u društvu i motiviranosti za dobrovoljni rad u zajednici, a najmanje njihovu osjećaju pripadnosti Europi.

Učenici smatraju da im je osnovno školovanje pomoglo u razvoju niza vještina i dispozicija koje su važne za demokratsko građanstvo. Tako potvrđuju da ih je škola osposobila za demokratsko odlučivanje, osobito u odnosu na donošenje odluka uz poštovanje drugačijih mišljenja i nenasilno rješavanje problema. Nadalje, škola je pridonijela njihovu poštovanju drugačijih religija, nacionalnosti i svjetonazora, ali je kod njih manje uspjela razviti kritičko mišljenje, interes za zbivanja u društvu i školi, empatiju za druge i osjećaj pripadnosti Europi.

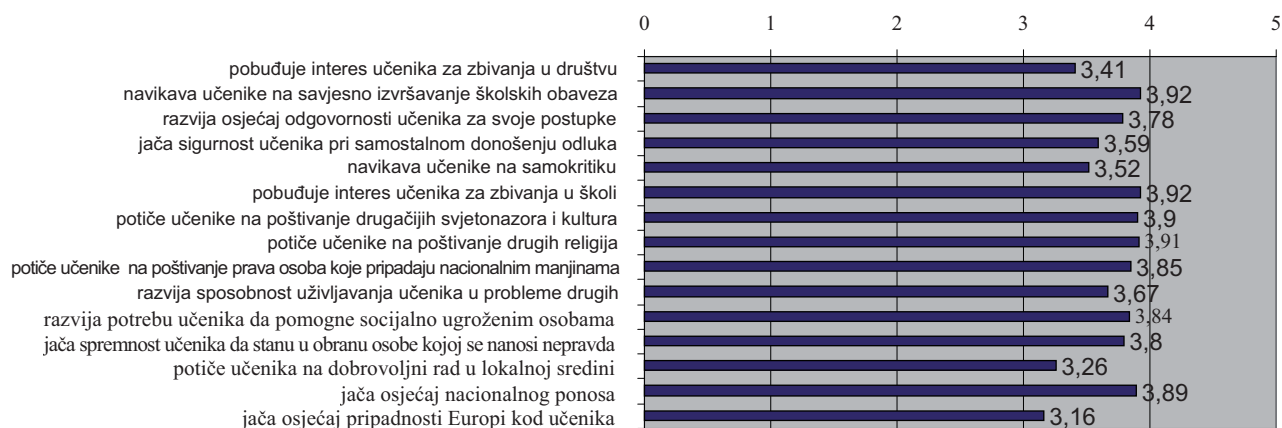
NASTAVNICI/E

Od tri instrumenta koja smo primijenili na učenicima/cama kako bismo saznali koju ulogu škola ima u promicanju demokratskog građanstva, dva smo ponudili i nastavnicima/cama. U prvom su instrumentu procjenjivali u kojoj mjeri njihova škola pridonosi razvoju određenih dispozicija učenika/ca koje su važne za razvoj demokratskog građanstva, a u drugome su pomoću 26 tvrdnji procjenjivali u kojoj mjeri njihova škola ima obilježja demokratske, odnosno nedemokratske kulture.

U odnosu na pitanje o doprinosu škole učenicima, nastavnici/ce drže da su škole najuspješnije u navikavanju učenika/ca na savjesno izvršavanje školskih obaveza i poticanje njihova interesa za zbivanja u školi, s čime se učenici ne slažu. Nešto manje škole uspijevaju potaknuti učenike i učenice na poštovanje različitosti (svjetonazorskih, kulturnih, religijskih) i ojačati osjećaj njihova nacionalnog ponosa. Škole su pak najlošije kada je riječ o pobuđivanju učeničkog interesa za zbivanja u društvu, poticanju na dobrovoljni rad u lokalnoj sredini i jačanju njihova osjećaja pripadnosti Europi, dakle u području poticanja aktivnog sudjelovanja učenika u društvu i zajednici.

Drugi dio nastavničkih procjena odnosio se na 26 obilježja školske kulture koja su izdvojena prema instrumentu za učenike/ce. Analiza njihovih odgovora i usporedba tih odgovora s odgovorima učenika otkriva u čemu se te skupine više, a u čemu manje slažu. Nastavnici/ce se najviše slažu (PO iznad 4,0) s tvrdnjom da je ravnatelj/ica njihove škole otvoren/a i lako dostupan/na učenicima, o čemu su učenici suzdržaniji, a najmanje s tvrdnjom o tome da njihova škola obilježava važne datume etničkih i vjerskih manjina koje žive u lokalnoj zajednici. Nadalje, nastavnici/ce drže (PO oko 4,0) da se u njihovoj školi od učenika/ca traži poznavanje svojih prava i odgovornosti, da oni sami paze da ne povrijede dostojanstvo učenika/ca, da u njihovoj školi učenici/ce sami odlučuju o izboru članova vijeća učenika/ca i da se u njihovoj školi njeguje kultura dijaloga i nenasilja, što u potpunosti ne proizlazi iz odgovora učenika/ca. S druge pak strane, za razliku od učenika/ca koji su u tom dijelu stroži, nastavnici/ce se opredjeljuju za srednju ocjenu (PO oko 3,0) kad procjenjuju je li njihova škola vježbaonica demokratskoga ponašanja i uspijevaju li u njoj najbolje poslušni učenici.

Doprinos škole razvoju demokratskih dispozicija kod učenika: odgovori nastavnika

Obilježja školske kulture: odgovori učenika/ca i nastavnika/ca:	srednja vrijednost na skali od 1 do 5	
	N	U
Ravnatelj/ica moje škole otvoren/a je i lako dostupan/na učenicima/cama.	4,23	3,23
Moja škola traži od učenika/ca da poznaju svoja prava i odgovornosti u školi.	3,97	3,35
Nastavnici paze da ne povrijede dostojanstvo učenika/ca.	3,95	2,63
O izboru članova vijeća učenika u mojoj školi odlučuju sami učenici/ce.	3,95	2,96
U mojoj se školi promiče kultura dijaloga i nenasilja.	3,93	3,31
U mojoj školi prevladava osjećaj zajedništva i brige za uspjeh svih.	3,73	2,65
U mojoj se školi visoko cijeni suradnja i timski rad.	3,69	3,31
Škola učenike/ce potiče da raspravom dođu do rješenja problema u međuljudskim odnosima.	3,67	3,21
Cjelokupni odnosi u mojoj školi uređeni su prema načelu pravednosti.	3,65	3,01
U mojoj se školi naglasak stavlja na red i disciplinu.	3,60	3,33
Nastavnici/ce naglašavaju pozitivne, a ne negativne strane učenika/ca.	3,49	2,70
Školske aktivnosti odražavaju etničku, vjersku i jezičnu raznolikost sredine.	3,32	3,11
U mojoj se školi visoko cijeni neovisnost mišljenja.	3,26	2,94
Vijeće učenika ima utjecaj na donošenje važnih odluka u mojoj školi.	3,20	2,81
Moja je škola vježbaonica demokratskog ponašanja.	3,16	2,87
U mojoj školi najbolje uspijevaju poslušni učenici.	3,05	3,72
U mojoj se školi obilježavaju važni datumi etničkih i vjerskih manjina.	2,85	2,95

Indikativno je da se nastavnici/ce najmanje slažu s tvrdnjom da u njihovoj školi najbolje uspijevaju poslušni učenici, s čime se učenici/ce najviše slažu. Nadalje, nastavnici/ce drže da paze na dostojanstvo učenika/ka, da su učenici/ce samostalni u izboru članova vijeća učenika i da u njihovoj školi prevladava osjećaj zajedništva i brige za uspjeh svih, što učenici/ce osporavaju. Procjene tih dviju skupina više se podudaraju u tvrdnjama koje se odnose na obilježavanje važnih datuma etničkih i vjerskih manjina te odražavanje lokalne kulturne raznolikost u školi, stavljanje naglasaka na red i disciplinu, značaj koji se daje suradnji i timskom radu u školi i promicanju neovisnog mišljenja, iako su kod većine tih tvrdnji nastavnici/ce prosječno skloniji višim ocjenama od učenika/ca.

RAVNATELJI/CE

Instrument kojim se od ravnatelja/ica tražilo da odgovore koliko njihova škola pomaže učenicima u razvoju niza dispozicija važnih za demokratsko građanstvo razlikovao se od učeničkog i nastavničkog samo u jednoj tvrdnji više („razviju potrebu da pridonese dobrobiti lokalne zajednice”). Analiza odgovora potvrđuje da se ravnatelji najviše slažu (PO iznad 4,0) da njihova škola pridonosi učeniku time što ga uči odgovornosti za svoje postupke, što ga motivira za dobrovoljni humanitarni rad i što kod njega razvija potrebu da stane u obranu osobe kojoj se nanosi nepravda, što je u znatnom raskoraku s učeničkim odgovorima. Ravnatelji/ce su također uvjereni/e da pod utjecajem škole učenici/ce nauče savjesno izvršavati svoje obaveze te da razviju interes za zbivanja u školi i potrebu da pomognu socijalno ugroženima.

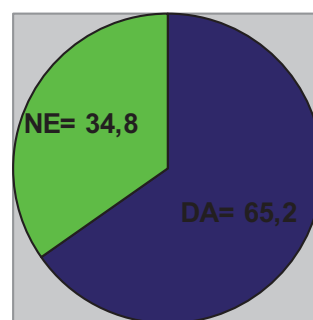
Više od polovine ispitanih ravnatelja/ica drži da njihova škola malo ili osrednje kod učenika razvija osjećaj pripadnosti ujedinjenoj Europi. Taj se podatak slaže s podatkom da ravnatelji/ce ne smatraju promicanje europskih vrijednosti osobito važnim obrazovnim zadatkom. Što se tiče uloge škole u promicanju poštovanja prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama, iako su ravnatelji/ce u prosjeku zadovoljni/e, trećina ih drži da škola u tome uspijeva malo ili osrednje. Slične omjere nalazimo i u odnosu na ulogu škole u razvoju samokritičnosti kod učenika/ca i njihovoj pripremi za poštovanje drugačijih svjetonazora i kultura, odnosno pripadnika drugih religija.

Doprinosi škole: odgovori ravnatelja/ca	srednja vrijednost na skali od 1 do 5
Razviju osjećaj odgovornosti za svoje postupke	4,22
Budu motivirani za dobrovoljni humanitarni rad	4,22
Stanu u obranu osobe kojoj se nanosi nepravda	4,13
Savjesno izvršavaju školske obaveze	4,04
Razviju interes za zbivanja u školi	4,04
Razviju potrebu da pomognu socijalno ugroženim osobama	4,04
Poštuju pripadnike drugih religija	4,04
Poštuju drugačije svjetonazore i kulture	3,96
Razviju osjećaj nacionalnog ponosa	3,91
Razviju samokritičnost	3,87
Razviju potrebu da pridonese dobrobiti lokalne zajednice	3,83
Poštuju prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama	3,83
Razviju sposobnost uživanja u probleme drugih	3,78
Steknu sigurnost pri samostalnom donošenju odluka	3,70
Razviju interes za zbivanja u društvu	3,57
Razviju osjećaj pripadnosti ujedinjenoj Europi	3,39

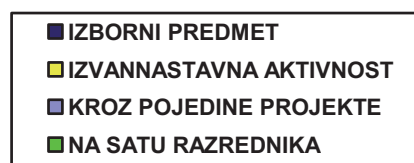
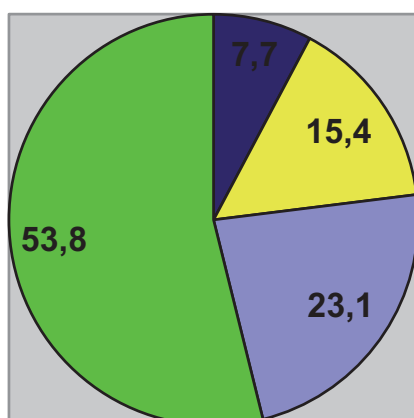
Iako daju visoke ocjene školama kod ostvarivanja svih ponuđenih ciljeva (PO između 3,3 i 4,3), ravnatelji/ce drže da njihove škole nešto manje uspijevaju u poticanju interesa za zbivanja u društvu kod učenika te u odgoju za različitost i europske vrijednosti, ali da su zato uspješnije u razvoju osjećaja odgovornosti učenika/ca za svoje postupke, poticanju na humanitarni rad i na solidarnost s onima kojima se nanosi nepravda

Kada smo ravnateljima/cama postavili pitanje o provođenju odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u njihovim školama, pokazalo se da jedna trećina škola nije uvela takve programe ni na koji način. U školama koje ih provode više je od polovine onih u kojima se o temama iz područja demokratskog građanstva raspravlja na satu razrednika, a u jednoj četvrtini kroz projekte u sklopu određenog predmeta. Dvije ispitane škole nude obrazovanje za demokratsko građanstvo kao izvannastavnu aktivnost, a samo je u jednoj ono uvedeno kao izborni predmet.

Provođenje ODG-a u školi: odgovori ravnatelja/ica %

Oblik provođenja ODG-a u školi: odgovori ravnatelja/ica %

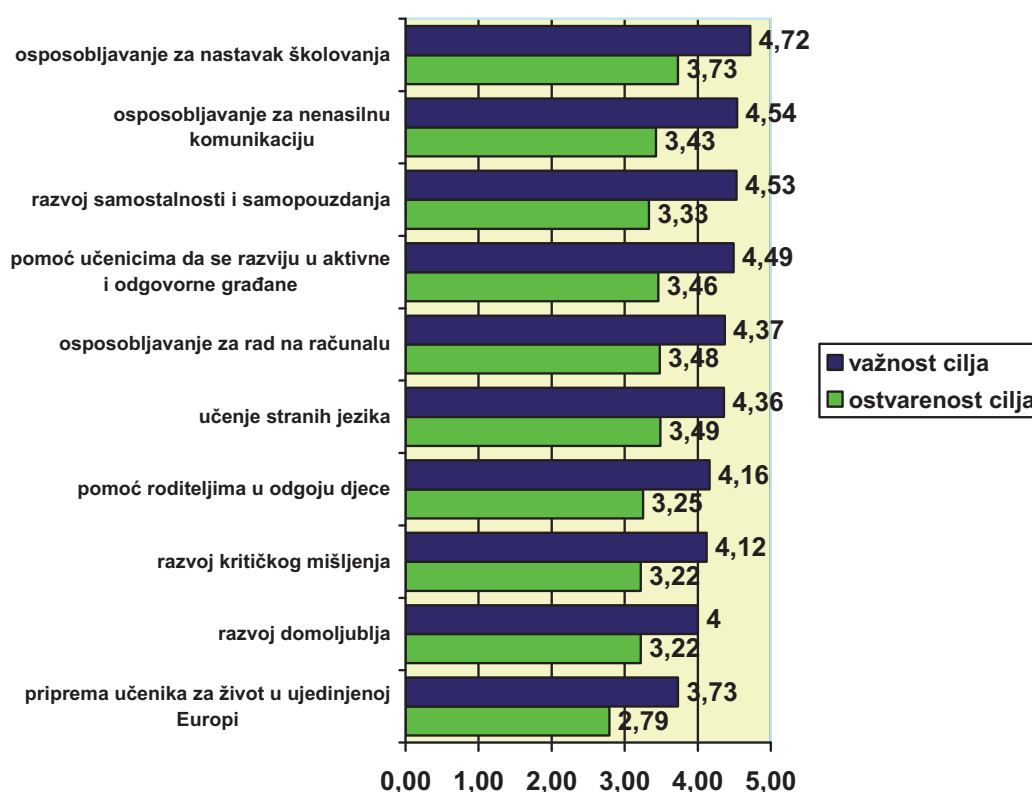

Na pitanje o institucionalnoj uključenosti obrazovanja za demokratsko građanstvo trećina ispitanih ravnatelja/ica odgovara da njihove škole to ni u kojem obliku ne provode. Od dvije trećine škola u kojima se takvo obrazovanje provodi, u više od pola to se ostvaruje u sklopu sata razredne zajednice jedanput na tjedan ili u obliku povremenih projekata. Iz toga proizlazi da osnovne škole ne drže obaveznim promicati obrazovanje za demokratsko građanstvo, zbog čega se ono u Hrvatskoj provodi neujednačeno i nesustavno.

RODITELJI

Mišljenje roditelja o uključenosti obrazovanja za demokratsko građanstvo u škole ispitivali smo posredno, preko instrumenta o tome koliko je škola koju pohađa njihovo dijete uspjela ostvariti određene zadaće, odnosno ciljeve, kao što su osposobljavanje za nastavak školovanja, razvoj samostalnosti kod učenika, stvaranje opuštene i ugodne atmosfere itd. Riječ je o ciljevima koje su roditelji prethodno procjenjivali po važnosti. Tada se pokazalo da su za njih svi odabrani ciljevi iznadprosječno važni, iako je stupanj važnosti varirao. Što se pak ostvarenosti tih ciljeva tiče, roditelji su znatno suzdržaniji. Škola njihovo dijete najviše (prosječna ocjena iznad 3,5) uspijeva osposobiti za nastavak školovanja, a najmanje za život u ujedinjenoj Europi (prosječna ocjena ispod 3,0). Najveće razlike (oko 1 stupnja na peterostupanjskoj ljestvici) između važnosti i ostvarenosti kod roditelja našli smo upravo u odnosu na one ciljeve koje su oni procijenili kao najvažnije, a koji su bitni za učenje demokratskog građanstva. Tako je, u odnosu na poželjne ciljeve, škola kod njihove djece najmanje uspjela razviti samostalnost i samopouzdanje, osposobiti ih za nenasilnu komunikaciju i pomoći im da se razviju u aktivne i odgovorne građane te ih pripremiti za život u multikulturnom društvu. Najmanja odstupanja između poželjnosti i ostvarenosti nađena su kod onih ciljeva koji su za roditelje manje važni, kao što je razvoj domoljublja, osiguranje uvjeta za učenje stranih jezika i osiguranje uvjeta za rad na računalu.

VAŽNOST I OSTVARENOST CILJEVA ŠKOLE: ODGOVORI RODITELJA %

Odgovori roditelja potvrđuju postojanje jaza između poželjnih i ostvarenih ciljeva odgoja i obrazovanja. Čini se da su škole učinkovitije u svom djelovanju na učenike/ce u odnosu na njihovo savjesno ispunjavanje školskih zadaća i osjećaj domoljublja nego onih osobina koje su im potrebne kao građanima/kama suvremenog demokratskog društva. U skladu s tim, škole trebaju biti učinkovitije u poticanju razvoja samostalnosti i samopouzdanja kod učenika te razvoja vještina nenasilne komunikacije i odgovornog građanskog sudjelovanja, što sve čini važan dio ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo.

4. Koliko je obrazovanje za demokratsko građanstvo PRISUTNO U NASTAVNOM PROCESU?

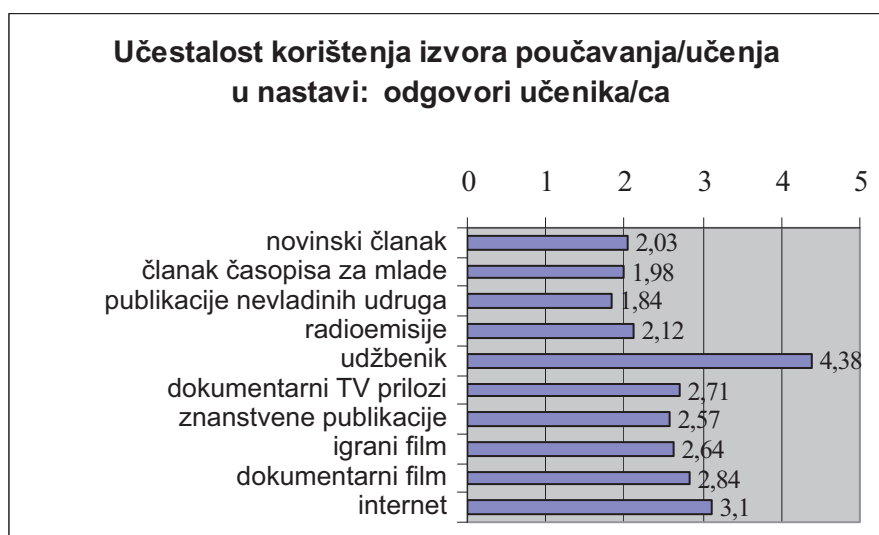
Cilj ovog dijela istraživanja bio je ustanoviti, s jedne strane, u kojoj se mjeri u nastavi izborom metoda i izvora poučavanja posredno potiče razvoj demokratskog građanstva kod učenika/ca i, s druge strane, u kojoj se mjeri učenici/ce stavljaju u položaj subjekta odlučivanja o stvarima za koje su neposredno zainteresirani/e, čime im se izravno pomaže u razvoju vještina važnih za njihovu građansku ulogu. U tom smo dijelu posebnu pozornost posvetili učincima nastave hrvatskog jezika, povijesti i vjeronauka. Ta tri predmeta odabrana su zbog važnosti koju imaju u nastavnom planu i programu za osnovnu školu među redovitim (hrvatski jezik i povijest) i izbornim (vjeronauk) predmetima. Istovremeno smo analizirali i sadržaj udžbenika ta tri predmeta, a rezultati su uključeni kao sastavni dio ove publikacije.

UČENICI/E

Pristupi učenju i poučavanju u školi

Od 11 ponuđenih metoda, predavanje nastavnika/ce prema mišljenju učenika/ca i dalje je dominantna metoda stjecanja novih znanja (PO iznad 3,5), za koju je 3/5 učenika potvrdilo da se često koristi u nastavi. Najrjeđe korištene metode (PO ispod 2,5) susret su i razgovor s osobom iz javnog života i humanitarni rad u lokalnoj zajednici. Izraženo u postocima, oko petine učenika/ca ostalo je tijekom školovanja uskraćeno u stjecanju novih znanja i vještina kroz otvorenu i argumentiranu raspravu o nekom problemu, timsko istraživanje problema i traženje rješenja te kritičku analizu teksta iz udžbenika ili drugog izvora učenja. Više od trećine ih je rijetko imalo priliku učiti analizirajući neki film ili videozapis, odnosno prateći *PowerPoint* prezentaciju s raspravom, a više od polovine ih je rijetko stjecalo nova znanja i vještine igranjem uloga, uključivanjem u debatu ili analiziranjem zakona i propisa, uključujući školske pravilnike, tj. preko metoda koje su važne u obrazovanju za demokratsko građanstvo. Štoviše, samo je petina učenika/ca imala prilike pripremati se za aktivno i odgovorno građanstvo baveći se humanitarnim radom u lokalnoj zajednici ili u susretu i razgovoru s osobom iz javnog života.

Ti su podaci u skladu s izjavama učenika/ca o tome koliko često u nastavi imaju priliku učiti iz različitih izvora. Za razliku od udžbenika, koji izrazito dominira nastavnom scenom (PO iznad 4,0) i za kojega samo 1/10 učenika/ca odgovara da nije čest izvor za učenje, te interneta, koji se u nastavi osrednje često koristi, ostalih osam izvora, od kojih su neki ključni u promicanju demokratskog građanstva, ispodprosječno je zastupljeno. Izraženo u postocima, oko 3/4 učenika/ca rijetko ima priliku učiti iz novinskog članka ili članka iz časopisa za mlade, publikacije nevladinih udruga, ali i radioemisija, dok ih oko polovine rijetko gleda dokumentarne TV-priloge ili analizira znanstvene tekstove.

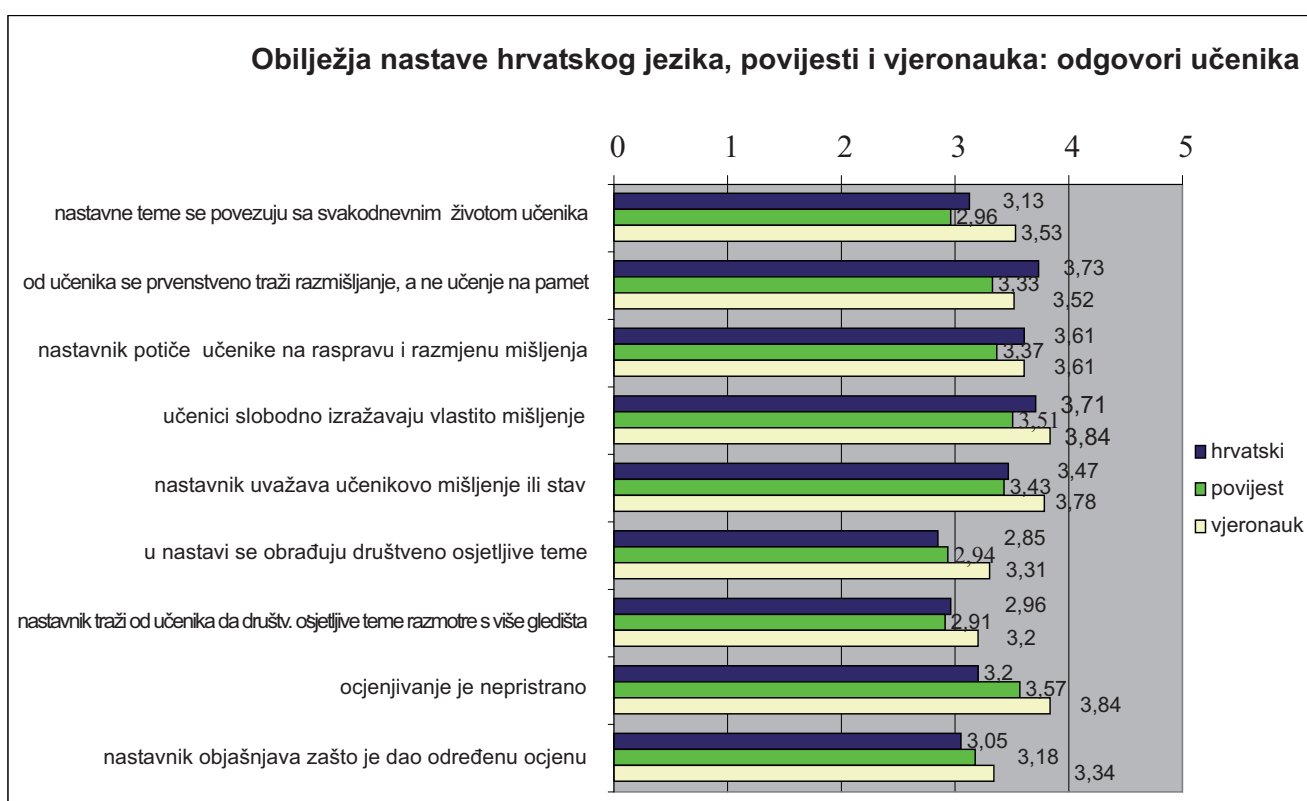

Nadalje, učenici/ce u prosjeku rijetko sudjeluju u donošenju odluka o programu, metodama i organizacijskim pitanjima nastave, osobito u odnosu na izbor tema i način njihove obrade (PO ispod 2,5), najmanje u donošenju odluka važnih za cijelu školu (PO oko 2,0), a pokazalo se i da su nedovoljno aktivni u izborima za predstavnike razreda, kao i u rješavanju sporova među učenicima (PO ispod 3,5). Tek svaki deseti učenik/ca odgovorio/la je da može utjecati na izbor tema i način na koje se one obrađuju u nastavi. Oko polovine učenika/ca procjenjuje da ima malo utjecaja na izbor izvora učenja, način provjere znanja i određivanje visine ocjene. Manje od trećine ih može utjecati na odluke važne za njihov razred, a samo ih 15% može utjecati na odluke koje su važne za cijelu školu. Štoviše, oko polovina ih izjavljuje da mogu malo utjecati na rješavanje spora između nastavnika i učenika, a nešto manje od trećine drži da nemaju utjecaja ni kad se rješavaju sporovi među samim učenicima/cama. Nadalje, oko dvije petine ih ima neznatan utjecaj i na izbor tema koje se obrađuju na satu razrednika, a više od četvrtine ih može tek malo utjecati na izbor predstavnika razreda.

Obilježja nastave hrvatskog jezika, povijesti i vjeronauka

Analizom učeničkih odgovora na pitanja o nekim obilježjima nastave hrvatskog jezika, povijesti i vjeronauka koja su važna za promicanje demokratskog građanstva utvrđeno je da su njihove prosječne ocjene uglavnom smještene oko sredine peterostupanjske skale, pri čemu je vjeronauk u sedam od deset obilježja zauzeo bolje mjesto od hrvatskog jezika i povijesti. Nastavu hrvatskog jezika najviše (PO iznad 3,5) izdvaja to što se u njoj od učenika/ca traži razmišljanje, a ne učenje napamet. U nastavi povijesti prednost se dala nepristranosti u ocjenjivanju, a u nastavi vjeronauka, osim nepristranosti u ocjenjivanju, slobodnom izražavanju mišljenja. Najmanje prisutno obilježje (PO ispod 3,0) u nastavi hrvatskog jezika jest obrada društveno osjetljivih tema, ali i razmatranje takvih tema s različitih gledišta, što je nedostatak i nastave povijesti i nastave vjeronauka, iako u tome vjeronauk stoji bolje od druga dva predmeta.

Da nastavnici hrvatskog jezika od učenika/ca često traže razmišljanje, a ne učenje napamet, da potiču njihovo slobodno izražavanje i razmjenu mišljenja među njima te da uvažavaju njihovo mišljenje, potvrđuje 3/5 učenika/ca. Oko polovine ih drži da su ta četiri obilježja često prisutna i u nastavi povijesti. Slobodno izražavanje vlastitog mišljenja i uvažavanje tog mišljenja od strane nastavnika kao čestu praksu nastave vjeronauka spominje oko 2/3 ispitanika, a nešto više od 1/2 ih izjavljuje da se u nastavi vjeronauka često potiče razmišljanje i razmjena mišljenja, ali i da se nastavne teme često povezuju sa svakidašnjim životom učenika, u čemu hrvatski jezik i povijest stoje slabije, budući da to za ta dva predmeta potvrđuje samo 1/3 učenika. Obrada društveno osjetljivih tema i razmatranje tih tema s različitih gledišta nedostatno je u sva tri predmeta,

iako je vjeronauk u tome u boljem položaju od hrvatskog jezika i povijesti. Pravednost, odnosno nepristranost u ocjenjivanju kao često obilježje vjeronauka spominje oko 2/3 učenika/ca, oko četiri petine ih isto misli za povijest i oko polovine za hrvatski jezik. Objašnjavanje ocjena učenicima/ca ma nije česta praksa ni u jednom predmetu, no prisutnije je u hrvatskom jeziku nego u povijesti i vjeronauku.

U nastavi sva tri predmeta ozračje je u prosjeku najčešće prijateljsko, a najrjeđe natjecateljsko ili strogo. Prijateljsko ozračje najčešće je na vjeronauku, nešto je rjeđe u nastavi povijesti, a najrjeđe u nastavi hrvatskog jezika. Isti poredak nalazimo i kod poticajnog ozračja. Razumljivo je, stoga, da se strogo i natjecateljsko ozračje češće susreće u nastavi povijesti i hrvatskog jezika nego vjeronauka.

Naime, ozračje je često prijateljsko za tri četvrtine učenika/ca u nastavi vjeronauka i za više od tri petine u nastavi hrvatskog jezika i povijesti. Poticajno je često za trećinu učenika/ca u nastavi hrvatskog jezika i vjeronauka, dok je tako u nastavi povijesti za nešto više od dvije petine učenika/ca. Strogo ozračje često prevladava u nastavi hrvatskog jezika i povijesti po mišljenju trećine učenika/ca, a za petinu u nastavi vjeronauka. Na natjecateljsko ozračje rijetko se nailazi u nastavi sva tri predmeta prema mišljenju polovine učenika/ca.

Ozračje koje vlada u nastavi hrvatskog jezika i povijesti te vjeronauka kao izbornog predmeta za učenike/ce uglavnom je prijateljsko i motivirajuće. Na strogo ozračje razmjerno se rijetko nailazi, osobito u nastavi vjeronauka. Štoviše, vjeronauk ima bolji položaj od hrvatskog jezika i povijesti i u odnosu na prisutnost demokratskih obilježja nastave, kao što su povezivanje nastavnih tema sa svakodnevnim životom učenika/ca, poticanje učenika/ca na slobodno izražavanje vlastitog mišljenja i uvažavanje tog mišljenja od strane nastavnika te pravedno ocjenjivanje. Povoljniji položaj vjeronauka vjerojatno je posljedica toga što se on provodi kao izborni predmet, ali i činjenice da je više usmjeren na učenika/cu i da se posljednjih godina više okreće temama suživota u različitosti, mira i osobne odgovornosti, koje se obrađuju kroz razgovor, raspravu i interaktivno učenje. Obrada društveno osjetljivih tema nedostatna je u sva tri predmeta, što odgovara rezultatima analize udžbenika.

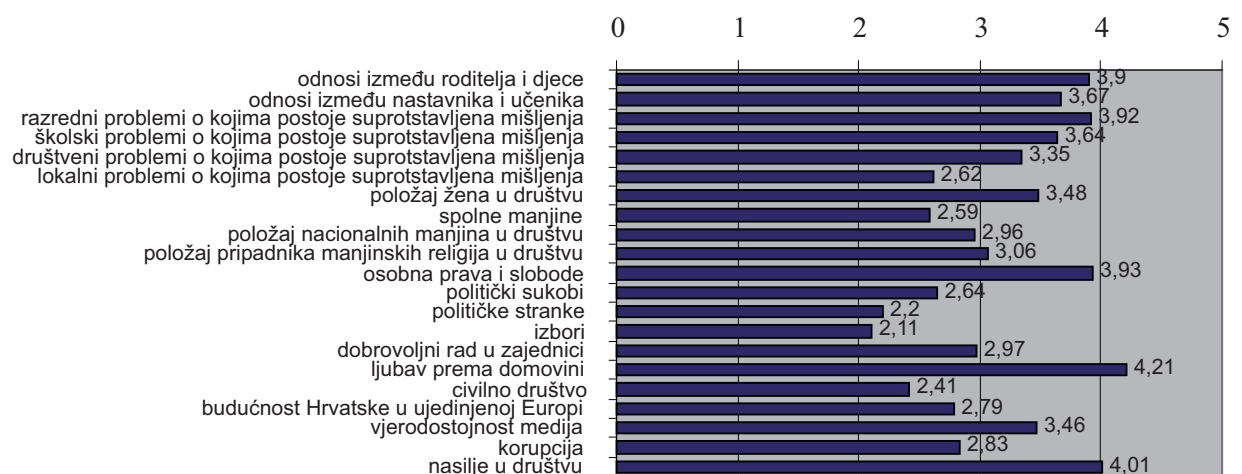

NASTAVNICI/E

Nastavnici/ce su u ovom dijelu istraživanja odgovarali na pitanja o učestalosti tema, metoda i izvora poučavanja i učenja koje obrađuju, odnosno koriste u svojoj nastavi, pri čemu je za ispitivanje nastavnih metoda i izvora znanja korišten instrument koji je primijenjen i na učenicima. Cilj je bio utvrditi u kojoj mjeri nastavnici/ce svojim izborom posredno pridonose pripremi učenika/ca za demokratsko građanstvo.

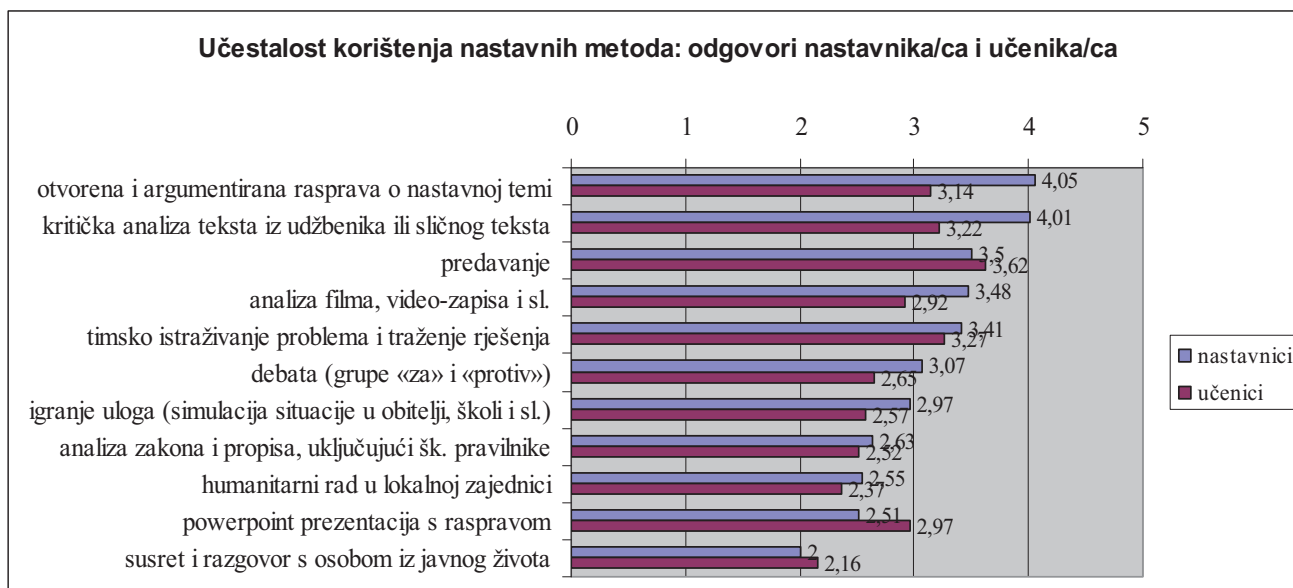
Od 21 ponuđene teme, nastavnici/ce najčešće (PO iznad 4,0) obrađuju teme ljubavi prema domovini i nasilja u društvu, potom osobna prava i slobode, a najrjeđe (PO ispod 2,5) izbore, političke stranke i civilno društvo/nevladine organizacije. Rijetko svojim učenicima/cama u nastavi govore i o izborima, spolnim manjinama, problemima lokalne zajednice o kojima postoje suprotstavljena mišljenja, političkim sukobima, budućnosti Hrvatske u ujedinjenoj Europi i korupciji u društvu. Iako se, prema njihovim odgovorima, u nastavi često bave pitanjima osobnih prava i sloboda, čime pridonose razvoju svojih učenika kao aktivnih i odgovornih građana, niz drugih tema koje su primjerene toj dobi, kao što su izbori, problemi lokalne zajednice i budućnost u ujedinjenoj Europi, zapostavljeno je u nastavi.

Učestalost obrade pojedinih tema u nastavi: odgovori nastavnika/ca

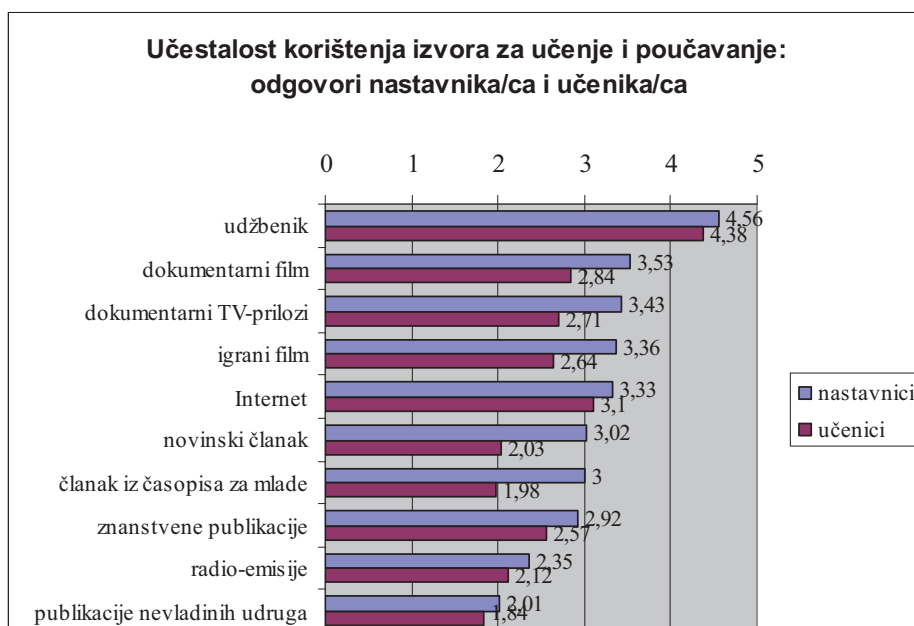

Prema mišljenju učenika/ca, u nastavi i dalje dominira pasivni, predavački način poučavanja. Više od polovine učenika/ca rijetko u školi uči igranjem uloga, uključivanjem u debatu, analiziranjem zakona i propisa, aktivističkim radom u zajednici ili razgovarajući s osobom iz javnog života. Slično je i s izvorima učenja u nastavi. Učenicima/cama se rijetko pruža prilika da nova znanja steknu iz novinskog članka ili članka iz časopisa za mlade, publikacije nevladinih udruga, znanstvenog teksta ili radioemisija. Štoviše, drže da imaju malo utjecaja na izbor nastavnih tema i način na koji se one obrađuju, kao i na izbor tema za sat razrednika, ali i na odluke na razini škole za koje su neposredno zainteresirani. Nedostatno uključivanje učenika/ca u demokratsku proceduru donošenja odluka u razredu i školi ukazuje na problem demokratskog deficita u hrvatskim školama, što je u suprotnosti sa željama roditelja da škole potiču razvoj samostalnosti i samopouzdanja kod njihove djece i da ih pripremaju za aktivno i odgovorno građanstvo.

U svojim odgovorima o učestalosti metoda koje koriste u nastavi, nastavnici/ce daju do znanja da najčešće (PO oko 4,0) vode otvorenu i argumentiranu raspravu o određenoj temi i kritički analiziraju tekst iz udžbenika ili nekog drugog materijala, u čemu se razlikuju od učenika, čije su procjene učestalosti tih dviju metoda znatno niže. Najrjeđe (PO oko 2,5) koriste mogućnosti za učenje koje pružaju susreti učenika s osobama iz javnog života, *PowerPoint* prezentacija s raspravom i humanitarni rad u zajednici, u čemu se također razlikuju od učenika, čije su prosječne procjene učestalosti *PowerPoint* prezentacije više, a humanitarnog rada niže. Nadalje, nastavnici rijetko daju učenicima priliku da nova znanja stječu analiziranjem zakona i propisa (primjerice, školskog kućnog reda) i igranjem uloga (simulacija životnih situacija), a tek neznatno više sudjelovanjem u debati, za što smo od učenika dobili još niže procjene.

Slične razlike nalazimo uspoređujući odgovore nastavnika/ca i učenika/ca na pitanje o učestalosti izvora učenja. Obje skupine slažu se da udžbenik ima najvažniju ulogu, no u odnosu na korištenje drugih izvora učenici/ce su znatno kritičniji/e od nastavnika/ca. Učenici/ce, naime, odgovaraju da se sve ostale metode rijetko koriste u nastavi, uključujući dokumentarni film i dokumentarne TV-priloge, igrani film, internet i novinski članak, za koje nastavnici/ce tvrde da ih koriste češće.

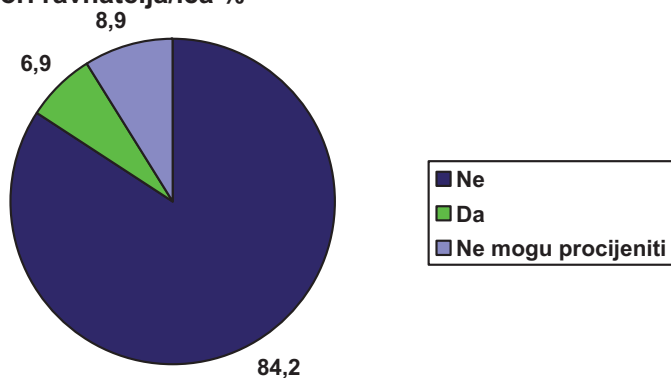
Odgovori nastavnika/ca i učenika/ca, bez obzira na razlike u njihovim procjenama, ukazuju na dominantan obrazac školske kulture u kojemu je razina učeničkog sudjelovanja u odlučivanju o školskom životu razmjerno niska. Teme nasilja u društvu te osobnih prava i sloboda, uz domoljublje, razmjerno se često obrađuju u nastavi, za razliku od tema kao što su izbori, civilno društvo i kontroverzne društvene teme, koje se zapostavljaju usprkos tome što pridonose pripremi učenika te dobi u učenju za aktivno građanstvo.

RAVNATELJI/CE

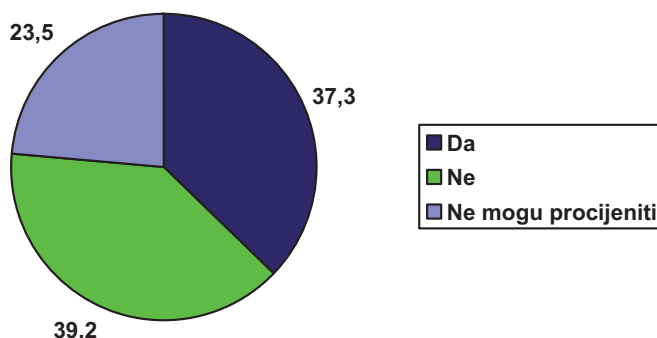
Ravnatelj/ce se slažu da sadržaje kojima se promiče obrazovanje za demokratsko građanstvo treba ugraditi u programe svih nastavnih predmeta. Oko pitanja treba li obrazovanje za demokratsko građanstvo uvesti u osnovnu školu kao poseban predmet oni su se podijelili u tri skupine: 2/5 ih odbija tu mogućnost, više od 1/3 je sklono tome, a 1/3 ne može odgovoriti na to pitanje. Analiza njihovih odgovora na druga pitanja otkriva što se nalazi u pozadini skupine koja nije sklona uvođenju obrazovanja za demokratsko građanstvo u škole. Oni, naime, drže da su nastavnici/ce i učenici/ce preopterećeni drugim sadržajima i aktivnostima. Da nastavnici/ce nemaju vremena baviti se tim sadržajima zbog preopterećenosti svojim predmetom misli 3/5 ravnatelja/ica. No svjesni su da takvih sadržaja nema dovoljno u postojećim nastavnim planovima i programima, da je njihova obrada u školi prepuštena isključivo inicijativi pojedinog nastavnika/ce i da nije dostatno provoditi ih samo kao izvannastavne aktivnosti i projekte.

Ravnatelj/ce misle da sadržaje obrazovanja za demokratsko građanstvo treba više uključiti u postojeće predmete. Oni su svjesni da je provedba ciljeva demokratskog građanstva kroz izvannastavne aktivnosti i projekte nedovoljna. No, podijeljeni su po pitanju uvođenja obrazovanja za demokratsko građanstvo u osnovne škole kao posebnog predmeta.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo treba provoditi isključivo kao izvannastavnu aktivnost: odgovori ravnatelja/ica %

Obrazovanje za demokratsko građanstvo treba uvesti u osnovne škole kao zaseban predmet: odgovori ravnatelja/ica %

+ - × ÷ = ?

Glavni zaključci proizašli iz anketnog empirijskog istraživanja:

- Svi odgovorni dionici obrazovanja – nastavnici, ravnatelji i roditelji – svrstavaju elemente obrazovanja za demokratsko građanstvo među najvažnije ciljeve i zadaće obrazovanja. Ravnatelji i nastavnici smatraju da je ono jedna od najvažnijih zadaća osnovnog obrazovanja, da s njime treba krenuti što ranije u obrazovnom sustavu, kao i da sadržaji odgoja za demokratsko građanstvo i ljudska prava danas nisu dovoljno zastupljeni u osnovnim školama. Posebice su zanimljivi stavovi roditelja, koji ciljeve vezane uz demokratsko građanstvo i ljudska prava u prosjeku na ljestvici stavljaju odmah iza djetetova subjektivnog osjećaja zadovoljstva školom, ispred očekivanih ciljeva škole kao što su dobar školski uspjeh, znanje jezika i informatička pismenost, razvoj domoljublja, ali i europskih vrijednosti, što je na dnu prioriteta svih dionika.
- Provedba sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo koje u sebi uključuje obrazovanje za mir i nenasilje, političko obrazovanje, obrazovanje za demokraciju i obrazovanje za ljudska prava u osnovnim je školama prisutna, no na sporadičan i neobavezan način koji prvenstveno ovisi o afinitetima i dodatnom angažmanu pojedinog nastavnika i/ili ravnatelja.
- Nastavnici i ravnatelji ne osjećaju se dovoljno osposobljenima za uspješno poučavanje obrazovanja za demokratsko građanstvo, a gradivo predmeta u okviru kojih bi se mogli doticati ovi sadržaji po njima je preopširno da bi ostavljalo dovoljno prostora za obrazovanje za demokratsko građanstvo.
- Postojeće osnovnoškolsko obrazovanje (na razini sustava, škole i razreda) nedovoljno pridonosi realizaciji ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo. Pri tome je sustav uspješniji u prijenosu osnovnih znanja o ljudskim pravima i pravima djece, promicanju ravnopravnosti spolova, poticanju učenika na odgovorno i pristojno ponašanje u kolektivu, a manje uspješan u prevenciji nasilnog ponašanja učenika, poticanju interesa za događaje u zajednici (društvu) i poticanju građanskog aktivizma, jačanju mehanizama školske demokracije te demokratskim praksama unutar samog obrazovnog sustava.
- Osnovne se škole razlikuju po obilježjima demokratske kulture (demokracija – egalitarnost – autoritarnost – responsivnost – tradicionalizam) te u tom smislu postoje i regionalne razlike.
- Istotako, pokazalo se da stupanj obrazovanja roditelja korelira s njihovom opredijeljenošću za školu u kojoj vladaju autoritarni i pragmatični odnosi, u odnosu na suvremenu europsku školu te školu prava i neovisnosti.

Pokazalo se da roditelji danas u obrazovnom sustavu Hrvatske prepoznaju četiri osnovna tipa škola, u odnosu na demokratsku kulturu: školu koja odgovara na potrebe zajednice, školu koja nastoji izgraditi dobar dojam prema van, školu koja njeguje učeničku izvrsnost i elitizam te školu čuvalište/igraonicu.

+
-

+ - × ÷ = ?

PREPORUKE DONOSITELJIMA ODLUKA

1. Potrebno je naći najbolji modus za sustavno i obavezno uvođenje ovih sadržaja u osnovne škole, konzultirajući struku, ali i aktore koji djeluju u sustavu (ravnatelji, nastavnici, učenici). Pritom naglasak treba dati istovremeno normi i sadržaju (jasan status obrazovanja za demokratsko građanstvo u satnici), kao i školskoj kulturi koja treba odražavati vrijednosti ljudskih prava i demokracije.
2. U smislu pripreme za sustavno i obavezno uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo, treba prethodno osigurati obavezne sadržaje obrazovanja za demokratsko građanstvo na svim sveučilištima, s naglaskom na nastavničkim fakultetima, osigurati sustavnu izobrazbu nastavnika/stručnih suradnika koji već rade u školama i koji će biti zaduženi za provedbu (u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje, organizacijama civilnog društva i sveučilišnom zajednicom), kao i osigurati udžbenike i priručnike u ovome području.
3. U smislu razvoja demokratske kulture škola i sustava valja posebno poraditi na:
 - participativnom i demokratskom odlučivanju pri donošenju odluka i politika u obrazovnom sustavu općenito (donositelji odluka – škole – roditelji);
 - jačanju elemenata demokratske školske kulture (vijeća roditelja, vijeća učenika, suodlučivanje zaposlenih u školi, razredna demokracija itd.);
 - osuvremenjivanju odnosno potpori nastavnicima da se koriste demokratskim metodama, izvorima učenja te pristupima u nastavi;
 - uvođenju dodatnih sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo u postojeće obavezne predmete (hrvatski jezik, povijest, priroda i društvo), što uključuje i dodatne sadržaje u udžbenicima i priručnicima za ove predmete te dodatnu izobrazbu predmetnih nastavnika.
4. Osigurati sustavno praćenje (monitoring) te evaluaciju uvedenog modela obrazovanja za demokratsko građanstvo.

...„Demokracija i ljudska prava u osnovnoj školi: teorija i praksa“, studija koju objavljuje Centar za ljudska prava u Zagrebu, korisno je i značajno djelo. Neprijeporna je važnost studije kako zbog inovativnog pristupa analizi obrazovanja, što uključuje i nova motrišta o smislu obrazovanja, tako i zbog spoznajno-etičke potrebe za afirmacijom vrijednosti aktivnog građanstva među mladima kao bićima političke, odnosno ljudske zajednice, a koje bi obrazovni sustav trebao pronositi i afirmirati...

Izv. prof. dr. sc. Biljana Kašić

9 789535 633907
ISBN 978-953-56339-0-7